

Міністерство освіти і науки, України
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

Навчально-науковий інститут
фінансів, економіки та менеджменту

Л.М. Титаренко

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

із дисципліни

«ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН»

Полтава 2020

Навчальний посібник із дисципліни «Теорія та історія міжнародних економічних відносин» для студентів спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини першого (бакалаврського) рівня вищої освіти усіх форм навчання – Полтава: НУПП, 2020. – 112 с.

Укладач: Л.М. Титаренко доцент кафедри міжнародних економічних відносин та туризму, кандидат економічних наук;

Рецензент Л.І.Яковенко д.е.н., професор, професор кафедри політекономії ПНПУ імені В.Г.Короленка

І.М. Крекотень, к.е.н., доцент кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування НУПП імені Юрія Кондратюка

Затверджено науково-методичною
радою університету
від _____р., протокол №

Запропонований навчальний посібник підготовлено згідно з робочою програмою дисципліни «Теорія та історія міжнародних економічних відносин». Посібник містить лекційний матеріал, завдання для самоконтролю, комплексних практичних завдань, приклади тестових завдань для підсумкового контролю знань, основну та допоміжну літературу.

У посібнику розглянуто зміст, історичні етапи та еволюцію форм міжнародних економічних відносин. Основна увага приділяється аналізу загальних засад формування міжнародних економічних відносин, світогосподарському середовищу як їх осередку, теоретичним основам міжнародних економічних відносин.

Підготовлене видання адресоване студентам вищих навчальних закладів та фахівцям-практикам, усім, хто цікавиться міжнародними економічними процесами

@ Титаренко Л.М., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП		5
Тема 1.	СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ	6
	1.1.Основні теоретичні засади та тенденції формування міжнародних господарських зв'язків, їх історія та сучасний стан.	6
	1. 2. Форми міжнародних економічних відносин.	9
	1.3.Методи вивчення та дослідження міжнародних економічних відносин.	10
	Контрольні питання	11
Тема 2.	МІЖНАРОДНІ ГОСПОДАРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ АНТИЧНОСТІ.	12
	2. 1. Господарські зв'язки стародавнього світу. Формацийний та цивілізаційний підходи в економічній та історичній науці.	12
	2. 2. Генезис простого товарного виробництва у первісній суспільно-економічній формації	13
	2. 3. Зовнішня торгівля як основна форма економічних відносин стародавніх держав.	16
	2. 4. Міграція робочої сили як специфічна риса міжнародних економічних відносин стародавніх держав.	21
	Контрольні питання	
Тема 3.	ОСОБЛИВОСТІ АНТИЧНОЇ ТОРГІВЛІ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	23
	1.Причини грецької колонізації Південної України.	23
	2. Етапи грецької колонізації	25
	3. Значення грецької колонізації. Поширення товарно-грошових відносин у степовій зоні Північного Причорномор'я.	39
	Контрольні питання	31
Тема 4.	ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	32
	4.1.Етапи розвитку міжнародних економічних відносин Середньовіччя	32
	4.2.Зовнішньоекономічні зв'язки країн Сходу. Посилення і ролі лихварського капіталу та формування кредитних відносин.	35
	4.3.Зовнішньоекономічні зв'язки Київської Русі та Гетьманської держави. Розвиток грошово-кредитних відносин та утвердження банків.	38
	4.4.Колоніальний період формування МЄВ	39
	Контрольні питання	45
Тема 5.	ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	46

	5.1. Загальна характеристика індустріальної епохи.	46
	5. 2. Формування динаміки та структури світової торгівлі	49
	5.3. Монетарні відносини епохи меркантилізму.	52
	5.4. Класичні теорії міжнародної торгівлі.	55
	Контрольні питання.	62
Тема 6	МІЖНАРОДНІ МОНЕТАРНІ ВІДНОСИНИ ТА МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛУ	63
	6.1.Розвиток товарно-грошових відносин на основі монетаризму.	63
	6.2.Причини міжнародного руху капіталу. Форми вивезення та міжнародної міграції капіталу.	67
	6.3.Посилення конкуренції та поглиблення суперечностей ринкової економіки. Теорія економічного розвитку Фрідріха Ліста (1789 – 1846).	74
	Контрольні питання.	75
Тема 7.	ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ (МІЖ ПЕРШОЮ І ДРУГОЮ СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ)	76
	7. 1. Економічні наслідки першої світової війни. .План Дауеса та його наслідки.	76
	7.2. Господарство розвинутих країну 20-і роки. Світова економічна криза 1929-1933 рр.	78
	7.3. Роль кейнсіанської теорії в стабілізації економіки та розвитку міжнародних економічних відносин. Макроекономічне регулювання ринкової економіки та забезпечення макроекономічної рівноваги.	80
	Контрольні питання	84
Тема 8.	МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.	85
	8.1. Програма відновлення економік країн Європи та Азії на основі економічної допомоги з боку США (план Маршалла). Основні умови надання допомоги.	85
	8.2. Формування міжнародних економічних організацій та їх вплив на розвиток міжнародних економічних відносин. Етапи європейської інтеграції.	86
	8. 3. Неоліберальні економічні теорії та їх роль у розвитку міжнародних економічних відносин.	88
	8.4. Економічна сутність теорії В.Ойкена та Л.Ерхарда	89
	Контрольні питання	95
	Плани практичних занять та завдання для самостійної роботи	96
	Приклади тестових завдань	102
	Рекомендована література	
	Базова	107
	Допоміжна	109

Вступ

Метою викладання навчальної дисципліни «Теорія та історія міжнародних економічних відносин» є оволодіння студентами історичним досвідом становлення та розвитку економічних зв'язків між різними країнами протягом історії розвитку людства; формування на основі цього системи теоретичних знань і практичних навичок у сфері організації відносин між суб'єктами сучасної світової економіки.

Завдання вивчення дисципліни «Теорія та історія міжнародних економічних відносин»: оволодіти теоретичною базою міжнародних економічних відносин, дослідити виникнення та формування міжнародних господарських зв'язків протягом розвитку історії людства, з'ясувати особливості економічних відносин між країнами світу за часів античності, середньовіччя, індустріальної цивілізації, особливу увагу приділити світогосподарським зв'язкам у XX – XXI століттях і проаналізувати місце України у цих зв'язках.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати:

- теоретичні засади функціонування міжнародних економічних відносин;
- законодавчу базу, що регулює розвиток світогосподарських зв'язків;
- значення провідних напрямів міжнародних економічних відносин (торгівлі, інвестицій, міграції робочої сили);
- особливості розвитку міжнародних економічних зв'язків в умовах сучасної глобалізації.

вміти:

- використовувати знання теорії та історії міжнародних економічних відносин під час аналізу стану та динаміки сучасної світової економіки;
- використовувати законодавчу базу, що регулює світогосподарські зв'язки;
- здійснювати моніторинг основних напрямків міжнародних економічних відносин (торгівлі, інвестицій, міграції робочої сили);
- досліджувати економічні відносини між окремими країнами і регіонами світу;
- з'ясувати місце України у системі міжнародних економічних відносин;
- прогнозувати напрями розвитку економічних зв'язків України з різними суб'єктами світової економіки.

Тема 1. Сутність міжнародних економічних відносин та їх теоретичні засади

План

1. Основні теоретичні засади та тенденції формування міжнародних господарських зв'язків, їх історія та сучасний стан.
2. Форми міжнародних економічних відносин.
3. Методи вивчення та дослідження міжнародних економічних відносин.

1 питання. Основні теоретичні засади та тенденції формування міжнародних господарських зв'язків, їх історія та сучасний стан

Теоретичні дослідження, на яких зростала міжнародна економіка як наука, відобразили основні *етапи еволюції* світового господарства.

Більшість дослідників доводять, що перший етап розвитку та становлення світового ринку – це XVI ст. – початок XIX ст..

Передував цьому процесу розвиток міждержавної торгівлі, що зародилась у державах Стародавнього світу: Єгипет, Греція, Рим. Великий вплив мав розвиток міжнародних економічних відносин Середньовіччя, хоча вони були спонтанні, локальні і не системні. В основі економіки панувало натуральне господарства.

Сильним імпульсом до формування світового господарства стали великі географічні відкриття XV-XVI ст., економічний розподіл та утворення колоніальних імперій. Особливо слід виділити іспанські, португальські, голландські, британські та французькі колоніальні імперії, які значно прискорили розвиток міжнародних економічних відносин, особливо торгівлі.

У відносинах між невеликою групою економічно розвинених метрополій та значним числом колоніальних і залежних країн спочатку переважали **позаекономічні** зв'язки, що базувалися на силі примусу. Водночас міжнародна торгівля не була взаємовигідною, торговельні потоки були переважно потоками «колоніальних» товарів: бавовни, прянощів, кави, тютюну, дорогоцінних металів, прикрас, зброї. Це була примусова спеціалізація цих країн у міжнародному обміні. Поступово характер міжнародної торгівлі змінює перехід до мануфактурного виробництва у XVI-XVII ст. Водночас **торговий капітал проникає у сферу виробництва, частина якого набуває експортної орієнтації.**

Ці процеси сприяють розвитку виробництва промислових товарів, визначається профіль спеціалізації розвинених країн того часу у міжнародному обміні. Державна політика протекціонізму забезпечує захист їх економічних інтересів у міжнародній торгівлі.

Промислова революція, яка почалася в кінці XVIII ст в Англії сприяла переходу до мануфактурного машинного виробництва, поглибленню міжнародного поділу праці та прискорення міжнародної торгівлі. У цей період провідні галузі промислово розвинених країн (наприклад, металургія,

машинобудівна, текстильна в Англії – «майстерні світу» того часу) вже не могли функціонувати без **імпортової сировини**.

У торгівлю втягуються практично усі країни світу. Завершується формування **світового ринку** - сфери стійких товарно-грошових відносин між країнами, що ґрунтуються на міжнародному поділі праці.

Другий етап становлення світового господарства – **це** початок ХІХ - початок ХХ ст. Якщо перший етап еволюції світового господарства був пов'язаний з розвитком міжнародного обміну товарами, то для другого етапу характерним є інтенсивний рух факторів виробництва між державами. Особливо це стосується руху капіталу та робочої сили. При цьому виробництва розміщують своє виробництво за межами своєї країни, в інших країнах.

В процесі історичного розвитку посилюється зв'язок та взаємозалежність національних економік. Економіка кожної держави, зберігаючи національний суверенітет, на початку ХХ ст. економічно стає складовою єдиного **світового господарства**. Така сукупність національних господарств, їх єдність і взаємодія формується на основі мобільності факторів виробництва.

Особливий вплив на розвиток другого етапу міжнародних економічних відносин мали наступні історичні події: Перша та Друга світові війни, глибока криза 1930-х років. Ці події призвели до кризи і розбалансування світового господарства. Депресія охопила всі сфери економіки: перш за все зменшення обсягів міжнародної торгівлі, сповільнення руху валютно-фінансових ресурсів, появилися відцентрові тенденції

Такі процеси суттєво вплинули на територіальний і економічний переділ світу, в результаті якого сформувалися ринково-регульована, планово-адміністративна економічні системи та господарства країн «Третього світу».

Третій етап розвитку світового господарства – друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст. Основні особливості його:

- створення міжнародних економічних організацій (МВФ, СОТ, МОП), які покликані забезпечити стабільність, збалансованість розвитку світового господарства;
- трансформування міжнародної фінансової сфери в самостійну економічну силу;
- посилення ступеню відкритості економіки незалежно від політичного устрою та розвитку країн;
- динамічність розвитку транснаціональних корпорацій та підвищення їх впливу на торгівельну, промислову, інвестиційну діяльність;
- розширення міжнародної економічної інтеграції.

У цілому формується глобальна міжнародна економіка, як складна система взаємопов'язаних і взаємозалежних національних господарств. Вона функціонує за законами ринкової економіки та координується міжнародними, регіональними і національними організаціями

Наразі світова економіка є нестабільною та суперечливою соціально-економічною системою. Міжнародна економічна ситуація, яка постійно змінюється, перетворюється в основний чинник впливу при розробці як ринкових стратегій окремих фірм, підприємств, так і зовнішньоекономічної політики окремих держав.

Систематизуючи дані світової зовнішньоторговельної статистики, учені-експерти фіксують зростаюче значення міжнародних економічних відносин для економік багатьох країн, у тому числі й України. Кліматичні умови та природні ресурси пояснюють спеціалізацію виробництва кожної країни конкретного товару чи послуги. Інколи характер та логіка зовнішньоекономічних дій різних країн не так очевидна. Наприклад, чому Японія експортує автомобілі, США – авто-техніку, а науково-технічний потенціал України на світовому ринку залишається не реалізованим.

Наразі міжнародна економіка – це сукупність незалежних суб'єктів господарювання – країн, фірм, корпорацій, що вільні у виборі своїх економічних дій, своєї зовнішньоекономічної політики. Водночас наявність тісних економічних зв'язків не виключає виникнення протиріч та конфліктних ситуацій між суб'єктами світового господарства. Тому **основна задача теорії міжнародних економічних відносин** полягає у пошуку певної гармонії у їх взаємодії, що базується на єдності зовнішньоекономічних зв'язків та підвищення координаційної ролі міжнародних, регіональних та національних організацій.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) є цілісною системою, дослідження якої здійснюється у декількох аспектах:

- вивчення загальних закономірностей МЕВ, що відображають історичний розвиток та структуру світового господарства;
- визначення форм прояву цих закономірностей на різних етапах історичного розвитку МЕВ;
- виявлення зв'язку МЕВ з відповідним механізмом їх регулювання, що залежить від рівня розвитку світового господарства.

МЕВ розвиваються і функціонують як самостійна економічна система з певними законами та закономірностями. Разом з тим, така система складних відносин не може існувати без взаємодії з матеріально-речовими елементами виробництва. Тому зміна форм МЕВ та їх удосконалення відбувається під впливом міжнародного співробітництва, поглиблення міжнародного поділу праці, насиченості національних ринків товарами та послугами.

На основі такої єдності науковці визначають **міжнародні економічні відносини** це наука, яка вивчає закони і закономірності становлення і функціонування світового господарства як цілісної економічної системи. Тобто **об'єктом вивчення МЕВ** є світове господарство як система, а **суб'єктами виступають** конкретні країни, транснаціональні корпорації, компанії, фірми, підприємства, міжнародні, регіональні, наднаціональні організації, які здійснюють міжнародну діяльність.

Слід зазначити, що системо-утворюючу роль в процесі розвитку світового господарства, визначення його головних напрямів руху, вектору міжнародної економічної системи, основних її тенденцій відіграють об'єктивні економічні закони. Субстанціональну основу світового господарства створюють міжнародні економічні відносини і відповідні їм закони та закономірності.

Враховуючи інтегральний характер дисципліни «Теорія та історія міжнародних економічних відносин», відзначимо що міжнародні економічні відносини не можна розглядати окремо від продуктивних сил, які стрімко набувають міжнародного характеру в ХХІ ст. Тобто предметом вивчення дисципліни є міжнародні економічні відносини між суб'єктами світогосподарських зв'язків, що виникають у історичному світовому відтворювальному процесі. Якщо **міжнародна економіка** досліджує ресурсно-факторний зріз світового господарства, **то міжнародні економічні відносини** – теоретико-методологічні аспекти його розвитку.

2 питання. Форми міжнародних економічних відносин.

Основні форми міжнародні економічні відносини:

- 1) міжнародна торгівля – оплачуваний кругообіг товарів, послуг, технологій між різними країнами світу;
- 2) міжнародне виробниче та інвестиційне співробітництво – це процес міждержавного руху капіталу у формі прямих та портфельних інвестицій;
- 3) міжнародне науково-технічне співробітництво – міжнародні відносини між суб'єктами з приводу обмін технологій, інформації, ноу-хау;
- 4) міжнародна міграція робочої сили – переміщенні населення працездатного віку з метою отримання роботи за межами своєї країни протягом певного періоду;
- 5) міжнародний рух капіталу – транскордонний рух капіталу з метою функціонування за кордоном як підприємницький та позичковий капітал;
- 6) Міжнародні валютно-кредитні та фінансові відносини – це система міжнародних відносин між державами, міжнародними організаціями з приводу використання валюти;
- 7) міжнародна економічна інтеграція – процес економічної взаємодії між країнами, що приводить до зближення економічних механізмів на основі міждержавних угод та узгодження з міжнародними організаціями

Наразі сучасна світова економіка об'єднує понад 240 національно-державних економічних утворень, більшість з яких є слаборозвиненими. Згідно економічного потенціалу лідерами є група країн – «Велика сімка» – США, Японія, Німеччина, Канада, Франція, Великобританія та Італія, на частку яких припадає майже 50% світ. Економіка Китаю є наразі другою економікою світу за номінальним ВВП, світовим лідером з виробництва більшості видів промислової продукції, найбільший світовий експортер («фабрика світу»).

В умовах такої диференціації країн за рівнем розвитку та об'єктивної необхідності в економічному спілкуванні на взаємовигідних умовах, виникає можливість вивчення економічних законів, що сприяють такому розвитку.

Сучасна світова економічна наука довела, що економічні відносини між суб'єктами господарювання на різних рівнях проявляються, насамперед, як економічні інтереси. Тому основними факторами, що посилюють взаємозалежність та взаємодію країн є загальнолюдські потреби та інтереси. На їх основі формується світова ціна, світове виробництво, світовий ринок товарів, послуг, робочої сили. На основі дії економічних законів та координаційних дій урядів та міжнародних організацій формується механізм узгодження економічних інтересів та механізм їх реалізації.

Їх основне **призначення** – пошук та реалізація найбільш оптимальних форм, принципів та методів розвитку МЄВ з метою задоволення всіх учасників міжнародного економічного спілкування. Безумовно, навіть найсучасніші форми та методи узгодження економічних інтересів не зможуть привести до абсолютно повного розв'язання об'єктивно існуючих у світовому господарстві протиріч і в цьому полягає динамічність та непередбачуваність його розвитку.

3 питання. Методи вивчення та дослідження міжнародних економічних відносин

Вивчення сучасного стану розвитку світової економіки як прояву історичної трансформації міжнародних економічних відносин, потребує використання системи наукових методів дослідження. Перш за все, учені-аналітики застосовують загальнонаукові методи пізнання. До них відноситься метод спостереження як цілеспрямоване сприйняття реальних економічних явищ та процесів, а також збір та систематизація фактичного статистичного матеріалу. Наразі ефективно використовується метод економіко-математичного моделювання для вивчення закономірностей і прогнозування соціально-економічних явищ. Ефективне використання сучасних комп'ютерних програм дає можливість прорахувати найбільш раціональні форми міжнародних економічних відносин для конкретної держави.

Використовуючи метод історичного та логічного аналізу, слід підкреслити взаємозв'язок теорії та історії МЄВ. Перша базується на логічному методі дослідження, друга – на історичному, але обидві вони взаємозалежні. Поєднання економічної теорії та історії в дослідженні МЄВ дає можливість розглянути динаміку та закономірності розвитку міжнародних економічних явищ в різні історичні епохи.

В дослідженні історичного розвитку форм міжнародних економічних відносин велика увага відводиться методу наукових абстракцій як теоретичної бази передбачає проникнення у глибинну сутність світогосподарських процесів та явищ, пізнання їх субстанціональної основи. Без наукових абстракцій історичні економічні процеси не мають теоретичної основи. У свою чергу сама теорія МЄВ потребує історичних узагальнень. Поєднання методу аналізу та

синтезу дасть можливість системно і комплексно дослідити історичний процес розвитку МЕВ.

Суттєве значення в дослідженні історичних процесі належить загальнонауковим методам індукції та дедукції. Індукція – це перехід у процесі пізнання від окремого знання до загального; від знання меншого ступеню спільності до знання більшого ступеню загальності. Це метод дослідження та пізнання, що пов'язаний з узагальненням результатів спостережень та експериментів. Метод дедукції забезпечує процес дослідження певного історичного явища на тлі загальних історичних процесів, перехід у процесі пізнання від загального до окремого знання.

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність міжнародних економічних відносин?
2. Чи можна ототожнювати поняття «міжнародні економічні відносини» та «міжнародна економіка»?
3. Що є об'єктом, предметом і суб'єктами міжнародних економічних відносин?
4. У чому полягає сутність генетичних та структурних зв'язків у системі МЕВ ?
5. Чи існує взаємозв'язок між дисципліною міжнародними економічними відносинами та іншими економічними науками?
6. Визначте форми міжнародних економічних відносин.
7. Чи можна розглядати міжнародні економічні відносини як систему? Чому?
8. Які методи використовуються для пізнання сутності та особливостей розвитку МЕВ?

Тема 2. Міжнародні господарські зв'язки античності

План

1. Господарські зв'язки стародавнього світу. Формаційний та цивілізаційний підходи в економічній та історичній науці.
2. Генезис простого товарного виробництва у первісній суспільно-економічній формації.
3. Зовнішня торгівля як основна форма економічних відносин стародавніх держав.
4. Міграція робочої сили як специфічна риса міжнародних економічних відносин стародавніх держав.

1 питання. Господарські зв'язки стародавнього світу. Формаційний та цивілізаційний підходи в економічній та історичній науці

В економічній теорії та історичній науці існують два підходи щодо виникнення людського суспільства та формування міжнародних економічних відносин – формаційний та цивілізаційний.

Основними положеннями формаційного підходу є:

- 1) виробництво матеріальних благ є основою життєдіяльності суспільства для його існування та розвитку;
- 2) реальний історичний процес життєдіяльності людей – це історія розвитку способу виробництва матеріальних благ;
- 3) однотипні способи виробництва для людей різних країн мають загальні суттєві ознаки, які виступають критеріями суспільно-економічних формацій;
- 4) певний історичний процес є закономірним процесом зміни суспільно-економічних формацій, кожній з яких притаманна своя епоха цивілізації;
- 5) протиріччя між рівнем розвитку продуктивних сил та виробничих відносин – необхідність зміни суспільно-економічних формацій.

Наслідуючи цим критеріям науковці виділяють первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну соціально-економічні формації

Наразі широкого поширення набула цивілізаційна концепція – антипод формаційній моделі. Цивілізаційна концепція визначає основою розвитку духовні явища і суспільні зв'язки, які виникають на їх основі і формують соціально-культурні групи суспільства. При цивілізаційному підході людина розглядається як найвища цінність в процесі історичного дослідження міжнародних економічних відносин. При цьому враховуються матеріальні, духовні, культурні та релігійні особливості різних суспільств і економічних систем та їх історична спадщина.

Аналітики цивілізаційної теорії розвитку людської цивілізації розглядають історію суспільства як випадковий, спонтанний, неодноразово повторюваний процес. Автори цього підходу дотримуються точки зору про існування численних цивілізацій: розвинутих та часткових. Доводять, що спонтанність історичного розвитку обумовлює специфічність історії міжнародних економічних відносин.

Більшість сучасних дослідників згодні з тим, що жодна з існуючих теорій не може претендувати на універсальність. Сукупність різноманітних форм міжнародних економічних відносин є цілісною економічною системою, дослідження якої необхідно здійснювати на основі наукової методології, керуючись формаційним і цивілізаційним підходом періодизації та враховувати сучасні тенденції.

2 питання. Генезис простого товарного виробництва у первісній суспільно-економічній формації

Первіснообщинна формація – перший етап і найбільш тривалий у розвитку людської цивілізації. Подаючи археологічну хронологічну схему первісного суспільства (табл. 2.1) науковці вказують на існування трьох основних періодів (епох, віків) прадавньої історії: кам'яний, бронзовий, залізний, виходячи із матеріалів, що слугували для виготовлення знарядь праці.

Перший період – палеоліт, що поділяється на ранній, середній та пізній, є найбільш тривалим періодом кам'яного віку (від 2 млн до 13 тис. р. до н. е.). який співпадає з раннім етапом льодовикового періоду на Землі. Різка зміна клімату на Землі в період пізнього палеоліту суттєво погіршила умови життя первісних людей: зменшилась площа лісів, змінився тваринний та рослинний світ, що ускладнювало процес добування продуктів харчування.

Саме суворі природні умови викликали необхідність у міжобщинних відносинах з приводу обміну продуктами харчування, будівництва житла, мисливства. В епоху палеоліту при збереженні привласнюючого типу господарства зароджуються примітивні, епізодичні економічні відносини.

Таблиця 2.1

Археологічна хронологічна схема первісного суспільства

Археологічні таксономи	Людина	Сім'я	Матеріальна культура
Ранній палеоліт	Первісне людське стадо (австралопітеки, пітекантропи, гейдельбергська людина)	Сім'ї немає	Грубі (без обробки) знаряддя з дерева та камення. Збиральництво, мисливство – привласнюючий тип господарства. Поява зачатків мови
Середній, пізній палеоліт	Синантропи, неандертальці Гомо-сапієнс – людина розумна, кроманьйонці	Зародження родинних стосунків Дуальна система шлюбів. Груповий шлюб	Існування кам'яних знарядь праці. Збиральництво, мисливство – привласнюючий тип господарства Удосконалення знарядь з камення та дерева. Добування вогню

			тертям. Поява першого глиняного посуду. Привласнюючий тип господарства
Мезоліт	Формування рас	Груповий шлюб	Привласнюючий тип господарства, одомашнювання тварин, собак, свиня
Ранній неоліт	Формування рас	Поступовий розвиток парного шлюбу	Перехід до відтворювальних форм добування засобів існування – до землеробства та скотарства. Одомашнювання вівці, кози, корови, коня
Пізній неоліт	Формування рас	Патріархальний шлюб	Перший крупний поділ праці – відокремлення землеробства від скотарства. Удосконалення кам'яних знарядь праці шляхом шліфовки, свердлення. Поява лука та стріл. Оволодіння першим металом – міддю
Епоха металів Мідний вік	Сучасна людина	Перехід до моногамного шлюбу	Розвиток ремесел, міські поселення. Виникнення первісної металургії. Рільництво.
Бронзовий вік	Сучасна людина	Моногамний шлюб	Удосконалення транспортних засобів. Початок відокремлення ремесла від землеробства – другий крупний поділ праці. Формування ринку.

Залізний вік	Сучасна людина	Моногамний шлюб	Формування класового суспільства
---------------------	----------------	-----------------	----------------------------------

Епоха **мезоліту** (13 тис. р. до н. е. – 7 тис. р. до н. е.) – це епоха після льодовикового періоду, змінюється матеріальне виробництво. Хоча привласнюючий спосіб добування життєвих благ в епоху мезоліту зберігається, однак окрім збиральництва та мисливства з'являється рибальство.

Новим періодом у житті людства є неоліт (6-4 тис. р. до н. е.), що характеризується переходом від привласнюючого до відтворювального типу господарства від мисливства та збиральництва до землеробства та скотарства, а значить до стійкої осілості, до постійних поселень з більш упорядкованим житлом, що отримало назву «сільський побут». В цей період відбувається «неолітична революція», центром якої вважається Близький Схід. Виникнення та розвиток господарства відтворювального типу сприяло розширенню відносин обміну між общинами та зростанню населення. Це, в свою чергу, мало два наслідки:

Науковці доводять – незважаючи на те, що неолітичні общини VI-V тисячоліть були замкненими і самі задовольняли свої потреби у продуктах харчування, одязі, знаряддях праці та зброї, між був жвавий обмін. Головними об'єктами такого обміну були високоякісна сировина, різні продукти з каміння для виготовлення та шліфування знарядь праці. Цінність продукту обміну як виробу встановлювалась не тільки (і не стільки) величиною витрат праці на його виготовлення, а й місцем його походження, вагою, його рідкістю на даній території, віддаленість між общинами тощо. При цьому відносини обміну у цей період встановлювались вже не між общинами, а між племенами – новим соціальним утворенням, яке є типовим для неолітичного суспільства. Воно мало спільну мову, культуру, територію та управління.. В це період відбувається перший крупний суспільний поділ праці – відокремлення скотарства від землеробства. Це сприяло зростанню продуктивності праці, покращенню життя населення та зростанню його чисельності.

Період бронзового віку відноситься до початку III тисячоліття до н. е., характеризується стрімким розвитком продуктивних сил. Причини, що спонукали таке зростання: освоєнню видобування руди, її переробки та виплавки таких металів як мідь, цинк, золото, срібло, а також швидке освоєнню нових транспортних засобів – кораблів, човнів, дерев'яних каное, а також колісного транспорту. В цей період відбувається другий суспільний поділ праці – відокремлення ремесла від землеробства, формуються відносно великі металообробні центри, розвиваються регулярні відносини обміну, інтенсивні торговельні зв'язки, міжрегіональна торгівля. Ці процеси вплинули на соціальну диференціація, особливо в регіонах, де знаходились джерела

сировини для розвитку ремесла, що обумовило виникнення класів та занепад первіснообщинного ладу.

3 питання. Зовнішня торгівля як основна форма економічних відносин стародавніх держав

Історія стародавнього світу налічує близько **чотирьох тисячоліть**, охоплюючи період від появи перших ранньокласових утворень у Месопотамії та Єгипті у другій половині IV тисячоліття до н. е. до падіння Римської імперії у V столітті н. е.

Формування стародавніх цивілізацій – складний процес історичної взаємодії людини, суспільства та природи. Природним фундаментом різноманітності істотних форм, способу життя стародавніх цивілізацій є відмінності у природних умовах:

- клімату, сировинних ресурсів;
- географічного положення;
- родючості ґрунтів тощо.

Саме ці умови формували найбільш оптимальний тип функціонування господарської системи, що забезпечило економічний та соціальний прогрес стародавніх цивілізацій.

Основою їх матеріального виробництва все ще залишалось **землеробство**, що вплинуло на подальші зміни у суспільній системі.

Суспільні поділи праці підвищили продуктивність праці, забезпечили ріст додаткового продукту, що сприяло виникненню майнової нерівності, соціальної **диференціації населення**. Таким чином, землеробство було основою не тільки біологічного відтворення людей, але й економічного та соціального розвитку стародавнього суспільства у цілому. Саме тому воно є системоутворюючим елементом типології стародавніх цивілізацій.

У цей період виникають два соціально-економічних способи виробництва – античний та азійський, порівняльна характеристика яких надана у табл. 2.2.

Дане порівняння азійського та античного способів виробництва вказує на значний розвиток простого товарного виробництва та ринкових відносин у Стародавній Греції та Стародавньому Римі з використанням рабської праці в усіх сферах економіки. У той же час в азійських державах спостерігався слабкий розвиток простого товарного виробництва та ринкових відносин при незначному використанні праці рабів. Тому можна стверджувати, що становлення рабовласницької суспільно-економічної формації відбувалось саме у Стародавній Греції та Стародавньому Римі.

Основним економічним законом даної формації є наступний – виробництво продукту на основі праці раба та неекономічні форми його привласнення й розподілу.

Основними ознаками рабовласницької суспільно-економічної формації є:

- 1) натуральний характер економіки;

- 2) примітивна, рутинна техніка виробництва;
- 3) власність на раба, знаряддя виробництва, продукт праці раба;
- 4) переважно споживчий характер ринку;
- 5) розвиток простого товарного виробництва, третій суспільний поділ праці – відокремлення купецького (торгового) і лихварського (грошового) капіталу від ремесла;
- 6) утворення держав – міст (полісів) у Стародавній Греції та муніципій у Стародавньому Римі.

Таблиця 2.2.

Порівняльна характеристика античного та азійського способів виробництва

Основні риси	Античний спосіб виробництва	Азійський спосіб виробництва
1. Географічний ареал	Стародавня Греція, Стародавній Рим	Шумер, Ассирія, Вавилон, Стародавній Єгипет, Стародавня Індія, Стародавній Китай
2. Основні виробничі сфери	Землеробство, скотарство, ремесло	Землеробство
3. Характер економіки	Натуральне господарство. Значний розвиток простого товарного виробництва та ринкових відносин	Натуральне господарство. Слабкий розвиток товарного виробництва та ринкових відносин
4. Характер власності	Приватна власність рабовласників на раба та продукт праці	Державна власність на землю, державне управління системами іригації
5. Головна продуктивна сила	Раб і зберігається селянська община	Концентрація ремесла в сільських общинах
6. Розвиток ремесла	Концентрація ремесла в містах	Концентрація ремесла в сільських общинах
7. Характер рабства	Античне рабство. Висока частка рабів у чисельності населення. Праця рабів використовується у всіх сферах	Патріархальне рабство. Незначна частка рабів. Праця рабів використовується у землеробстві та для обслуговування правителів храмів.

	економіки	
--	-----------	--

У Стародавній Греції сформувалось два типи полісів:

- 1) аграрний, який характеризувався; переважанням сільськогосподарського виробництва, слабким розвитком торгівлі, ремесел та товарно-грошових відносин (Спарта);
- 2) торгово-ремісницький, який характеризується значним розвитком ремесла, торгівлі, товарно-грошових відносин (Афіни, Сіракузи, Мілет).

Становлення рабовласницької формації у Стародавній Греції відбувалось у XI-IX ст. до н. е., у Стародавньому Римі – IX-VI ст. до н. е. Слід відзначити певні відмінності у рабовласницькому суспільстві цих двох цивілізацій

Таблиця 2.3

Порівняльна характеристика рабовласницького суспільства у Стародавній Греції та Стародавньому Римі

Критерії	Стародавня Греція	Стародавній Рим
1. Характер та рівень розвитку ремесла	Значний розвиток ремесла, орієнтованого переважно на зовнішній ринок	Слабкий розвиток ремесла, орієнтованого переважно на внутрішній ринок
2. Характер та рівень розвитку торгівлі	Значний розвиток зовнішньої торгівлі	Слабкий
3. Розвиток лихварського кредиту	Відносно слабкий	Значний розвиток лихварського кредиту. Основними формами якого були ломбарди, відкупи, міняльні контори
4. Характер та інтенсивність використання праці рабів	Переважно в гірничій промисловості, майстернях. Надання рабів в аренду.	Використання рабів у міських родинах як прислуги та сільських у сільському господарстві

Незважаючи на певні відмінності стародавнім цивілізаціям притаманні і загальні риси. Насамперед, це стосується рівня продуктивних сил та виробничих відносин: технологія ручної праці з використанням індивідуальних та колективних знарядь праці; значна роль землеробства та натурального господарства; опора на неекономічне спонукання як спосіб організації та привласнення суспільного продукту; залежність від зовнішніх економічних зв'язків.

Основною формою економічних відносин між державами стародавнього світу була зовнішня торгівля, яка обслуговувала обмін та перерозподіл споживчих вартостей між ними. Найважливішими чинниками виникнення та подальшого її розвитку в цей період були географічні і природнокліматичні умови та відмінності у забезпеченості держав ресурсами – корисними копалинами, технічною сировиною тощо. Зовнішня торгівля задовольняла внутрішні потреби держав у тих видах сировини та продуктів, виробництво яких було неможливим або економічно недоцільним.

У стародавньому світі існувало два типи торгових відносин:

1) експортно-імпортний характеризується тим, що експорт спрямований на створення можливостей для імпорту;

2) транзитний, пов'язаний з переміщенням (транспортуванням) товарів, які придбані в одній країні і підлягають продажу в іншій (фінікійська торгівля).

Товарна структура міжнародної торгівлі античного світу включала дві основні товарні групи: товари широкого вжитку та предмети розкоші.

У цей період почала розвиватись спеціалізація виробництва, а саме:

Греція спеціалізувалась на виробництві оливкової олії, вина та кераміки;

Єгипет – пшениці та папірусу;

Сирія – оксамиту, ювелірних прикрас, скла;

Китай – на виробництві шовку;

Індія – прянощів та бавовни;

Галлія – скла, ремісних виробів.

Відповідно до цього формувалась експортна спеціалізація країни та регіонів.

Намагаючись приблизити традиційні джерела сировини, стародавні держави вели активну завойовницьку політику, при чому експлуатація захоплених земель була жорсткою і передбачала натуральні та грошові податки, нееквівалентний обмін, сплату контрибуцій тощо.

На початку III тисячоліття до н. е. економічні зв'язки між стародавніми державами стають стабільними та досягають міжнародних масштабів. Характерною рисою міжнародних економічних відносин III та II тисячоліть до н. е. є **переважання зовнішньої торгівлі над внутрішньою.** Панування натурального господарства в стародавніх державах обумовлювало невелику місткість внутрішніх товарних ринків, а неухильне збільшення попиту на сировину стимулювало розвиток її виробництва й експорту та сприяло інтенсифікації міжнародного обміну.

У III тисячолітті до н. е. в стародавніх державах (Вавилоні, Ассирії, Шумерському царстві та інших) **формується інститут купців – тамкару та карум в Ассирії** – службових осіб храму або палацу, які здійснювали регулювання зовнішньоторговельних операцій. Особливістю міжнародної торгівлі цього часу було її здійснення тільки на адміністративних засадах. Збагачення тамкару та їх службовий стан сприяли організації міжнародного обміну поза сферою прямого контролю з боку держави. Паралельно з виконанням своїх офіційних функцій, **тамкару** могли займатись приватною торгівлею та позиковими операціями.

На початку II тисячоліття до н. е. вони поступово перетворились у самостійних професійних купців. Функції **карум** були значно ширші і полягали у збиранні податків, контролі за діяльністю торговельних центрів, наданні торгових місць, наданні позик приватним особам. Володіючи торговельними домами, карум виконували також функції банків, клірингових контор, торговельних палат, центрів експортно-імпортової діяльності.

У цей же період спочатку у Західній Азії, а потім і в інших стародавніх державах виникли **торгові общини – факторії**, які виконували **посередницьку функцію**. **Торгові общини знаходились на території держави, але мали власний центр та особливий юридичний статус**. Вони укладали угоди на поставку заморських товарів з правителями та широко співробітничали з місцевим населенням. **Поступово торгові общини почали спеціалізуватись на певних видах посередницької діяльності (транспортуванні, фрахтуванні, оптовій торгівлі, позикових операціях тощо).**

На межі II – I тисячоліть до н. е. між державами стародавнього світу склалась досить організована система міжнародного обміну. **Міждержавні відносини розвивались в межах боротьби за «світову» гегемонію.**

Потужним фактором зростання економічної могутності стародавніх держав була колонізація. Як історичний процес колонізація відбувалась хвилеподібно, охоплюючи нові країни, регіони, континенти.

Початок цьому процесу у I тисячолітті до н. е. поклала фінікійська колонізація басейну Середземного моря, потім у VIII – VI ст. до н. е. – Велика грецька колонізація Середземноморського та Причорноморського басейнів. Освоєння нових територій сприяло розширенню зовнішньоторговельних контактів, розвитку ремесла та товарного виробництва на заморських територіях. Вже у I тисячолітті до н. е. змінюється тип міжнародної торгівлі – старий **експортно-імпортний** на більш вигідний – **транзитний**. Посередницька торгівля сприяла більш широкому розподілу ресурсів та товарів, формуванню та розвитку нових потреб та економічне зростання у стародавніх державах.

В III-I ст. до н.е. відбулося політичне об'єднання Середземномор'я під владою Риму, що істотно розширило міжнародний економічний обмін, торгові відносини між метрополією та завойованими територіями. Експорт держав:

Сирія – дорогі тканини, скло, ювелірні вироби;

Єгипет постачав – льняні тканини, папірус, зерно;

Північно-африканські провінції – пшеницю, диких тварин для цирків, золото, слонову кістку;

Іспанія – золото, срібло, олово, мідь, залізо, вино;

Німеччина, Англія та інші країни – рабів.

Поряд з внутрішньою (міжпровінційною) торгівлею інтенсивно розвивалась і зовнішня торгівля Стародавнього Риму з іншими країнами Західної та Східної Європи, Східної та Середньої Азії.

Слід зазначити, що до VI ст. до н. е. в міжнародній торгівлі переважали бартерні розрахунки. Однак з появою у VII ст. до н. е. в Лідії

монет металеві гроші стали широко використовуватись в торговельних операціях. Майже одночасно і в грецьких полісах з'явилися перші монети, карбування яких стало державною монополією. Поява монет сприяла виникненню обмінних операцій та професійних міняйл.

У Стародавній Греції з'явилися грошові міняйли – трапезиди, які виконували наступні функції:

- приймали гроші на зберігання;
- переказували гроші з рахунка на рахунок;
- надавали грошові позики під проценти.

У подальшому вони перетворилися у посередників при здійсненні торговельних операцій: приймали вклади, здійснювали розрахунки за товар від імені клієнта. Міняльна справа та обслуговування операцій купців стала основою банківської справи в Афінах. Широке розповсюдження отримали кредити, проценти за якими становили 12-18% річних, але по зовнішньоторговельних операціях процентна ставка була значно вищою і досягала 30%. Для удосконалення організації зовнішньоторговельних операцій купці створювали об'єднання – фіаси, задачами яких були взаємна допомога позичками, страхування, обмін інформацією.

Розвитку внутрішнього та зовнішнього ринків у Римській імперії сприяв також розвиток грошового обігу та поява банків і банківської справи. В епоху Римської імперії була здійснена правова регламентація та спеціалізація банків за всіма видами операцій – обміну грошей, переказу грошей з одного рахунку на інший, посередництво у взаєморозрахунках. Наявність у обігу різних монет обумовила необхідність появи і професійних міняйл – аргентаріїв, які об'єднувалися у групи та виконували наступні функції:

- надавали кредити під проценти (річний процент складав відповідно до правових обмежень 6% у Римі та до 48% у провінціях);
- переводили гроші в інші міста та країни (купець міг залишити гроші у міняйл в одній країні і отримати їх в іншій при пред'явленні відповідного свідоцтва);
- страхували майно.

При цьому аргентарії використовували чеки, перевідні векселя, безготівкові, поточні, активні та пасивні рахунки. Їх активна діяльність сприяла тому, що на початку I тисячоліття до н. е. Рим став світовим центром грошових операцій, аукціонів та торговельних угод, світовою біржею.

4 питання. Міграція робочої сили як специфічна риса міжнародних економічних відносин стародавніх держав

Міграція робочої сили є однією з характерних рис міжнародних економічних відносин давнини. Вона виступала, насамперед, у формі насильницького переселення висококваліфікованих ремісників, які майстерно володіли технологією виробництва дефіцитних та рідкісних товарів і виробів.

Пізніше міграція робочої сили здійснювалась в основному через необхідність або доцільність пошуку більш сприятливих економічних,

культурних умов життя працездатного населення. Як своєрідну міграцію, можна розглядати і работоргівлю, яка виконувала важливу функцію античної економіки періоду класичного рабства – відтворення безпосередніх виробників.

Найбільших масштабів торгівля рабами досягає в Стародавньому Римі. Міжнародним центром работоргівлі стародавнього світу став острів **Делос**, де щоденно продавались десятки тисяч рабів. Про значущість та масовість работоргівлі свідчить історичний факт завоювання Делосу військами понтійського царя Мітрідата, під час якого було знищено близько 20 тисяч римських громадян – торгових представників та посередників у торгівлі рабами. Також крупними ринками рабів були острови Хіос, Ефес, Самос.

У цілому рівень розвитку зовнішньоекономічних відносин у стародавньому світі характеризується високим рівнем організації зовнішньоторговельної діяльності, розвинутою товарною структурою.

Таким чином, ще у стародавні часи почали формуватись та отримали розвиток різні форми міжнародних економічних відносин. Сутність конкретних економічних відносин різних епох визначається цілком всією системою продуктивних сил та виробничих відносин. Товарне виробництво не стало загальною формою економічного розвитку стародавніх держав через низький рівень розвитку продуктивних сил, велику значущість владних відносин та спонукання в організації економічного життя стародавнього суспільства.

Контрольні запитання

1. Які особливості формаційного та цивілізаційного підходів щодо визначення історичного підґрунтя розвитку міжнародних економічних відносин?
2. У чому полягають особливості міжобщинних відносин за доби палеоліту?
3. Які причини кризи привласнюючого господарства за доби мезоліту?
4. Що становить «неолітична революція і які її наслідки»?
5. Як відбувався обмін за доби бронзового віку?
6. Визначте товарну структуру міжнародної торгівлі стародавніх держав.
7. У яких формах здійснювалися зовнішньоторговельні зв'язки стародавнього суспільства?
8. Як формувалися грошові відносини стародавніх держав?
9. Який характер мала міграція робочої сили у первісній суспільно-економічній формації?

Тема 3. Особливості античної торгівлі на території сучасної України

План

1. Причини грецької колонізації Південної України.
2. Етапи грецької колонізації.
3. Значення грецької колонізації. Поширення товарно-грошових відносин у степовій зоні Північного Причорномор'я.

1 питання. Причини грецької колонізації Південної України

Багата українська земля завжди приваблювала народи та племена з різних куточків світу. У VIII до н. е. греки починають розселюватися по берегах Середземного та Чорного морів. **За словами Платона: «Греки обсіли моря від Гіблартару до Кавказу – наче жаби ставки».** Грецьке проникнення в Північне Причорномор'я почалося в кінця VIII ст. до н. е. – у вигляді торгових факторій, а вже VII – VI ст. до н. е. греки засновують свої поліси на землях Південної України.

Серед причин грецької колонізації можна виділити наступні:

1. **Демографічний вибух.** Населення континентальної Еллади стрімко зростало, що призводило до соціального напруження. Брак родючих земель штовхав велику кількість греків до заселення нових територій. Спочатку, це були близькі території на Балканах та в Італії, а потім грецькі поселення виникають на узбережжі Африки, Західної частини Середземномор'я та на берегах Чорного моря.

2. **Брак природних ресурсів.** Крім традиційної нестачі родючих земель, в Елладі давня господарча діяльність людини призвела до зникнення лісів, виснаження родовищ металів та ін. необхідних ресурсів.

3. **Політичні конфлікти.** Сам по собі, демократичний лад грецьких полісів сприяв постійній політичній боротьбі за владу в середині поліса. Тому всіх політично неблагонадійних елементів грецьких полісів відправляли у вигнання в новостворені колонії, прагнучи пом'якшити політичне становище в державі. Саме в цей час, в Елладі виникає таке явище, як тиранія – встановлення одноосібної влади в полісі насильницьким шляхом. Грецькі тирані не завжди були жорстокими правителями, і тому всіх незгодних та політично шкідливих громадян прагнули відправити по далі, світ за очі – в колонії.

4. **Розвиток торгівлі.** Спочатку, грецькі купці займалися лише каботажним плаванням вздовж берегів Континентальної та Малоазійської Греції, але згодом, жага до наживи грецьких купців переборювала їх страх до невідомих земель, і греки починають встановлювати торгівельні зв'язки з новим народами, серед яких і було скіфське населення Північного Причорномор'я.

Головною причиною давньогрецької колонізації була переважно примусова **еміграція** частини вільного населення з рабовласницьких

полісів самої Греції. Найбільше переселялося сюди греків з **Мілета** та інших **малоазійських грецьких міст.** Пізніше відбувалося переселення з деяких острівних міст та з **метрополії,** зокрема з **Афін.** **Північне Причорномор'я** вабило греків своїми хлібними, рибними та іншими багатствами.

В розвитку **торгівлі** була зацікавлена також місцева **знать,** яка одержувала предмети розкоші, **зброю, вино, оливкову олію,** тканини, **розписну кераміку** та інше.

Першими мореплавцями Чорного моря були стародавні **критяни.** В 1975 року біля Каліакри (Болгарія) на археологічних розкопках знайшли кам'яний якір критського корабля, датований XVI століттям до н. е.

Найдавнішим на території України було грецьке поселення на острові Березань, засноване в VII столітті до н. е. Найбільшими грецькими колоніями в Причорномор'ї були Тіра (на місці сучасного Білгорода-Дністровського), Ольвія (біля села Парутино, на правому березі Бузького лиману), Керкінітида (на місці сучасної Євпаторії), Херсонес (на території сучасного Севастополя), Феодосія, Пантікапей (на місці сучасної Керчі). Виникнувши як колонії грецьких міст-метрополій, античні міста невдовзі стали самостійними рабовласницькими містами-державами. Ольвія, Тіра, Херсонес і деякі інші впродовж свого існування були самоврядними містами — полісами. Міста, засновані на узбережжі Керченської протоки, в V ст. до н. е. ввійшли до складу Боспорського царства, яке утворилось 480 р. до н. е.

З початку III ст. н. е. через кризу рабовласницького ладу почався занепад античних міст, а навала гунів (IV ст.) призвела до їхньої загибелі. Проте деякі грецькі міста продовжили своє існування, зокрема Херсонес (Корсунь руських літописів) остаточно був зруйнований 1399 року, а Білгород-Дністровський ЮНЕСКО віднесло до 10 найдавніших міст світу з безперервним існуванням.

Частина населення Херсонеської округи у середньовіччі стала ядром князівства Феодоро у південному Криму. Греки мешкали і в генуезьких колоніях на узбережжі. Князівство захопили турки-османи 1475 року, а остаточно православне населення (переважно грецьке) примусово виселили з Криму за наказом Катерини II (1778; пізніше частково повернулося) та за наказом Й.Сталіна у 1944 р. знову виселили.

Режим спецпоселення для репресованих народів Криму було скасовано лише указами Президії ВР СРСР від 27 березня 1956 (для кримських греків, болгар, вірмен) і від 28 квіт. 1956 (для кримських татар)

В містах розвивалися металургійне, каменярське, деревообробне, гончарне, ювелірне, кісткорізне та інші ремесла, а також рибальський промисел і виноробство.

В міста Греції, Малої Азії, Єгипту з цих міст вивозили хліб, рибу, хутра, продукти тваринництва тощо.

2 питання. Етапи грецької колонізації.

Грецьку колонізацію Північного Причорномор'я можна поділити на кілька етапів:

1. Заселення Північно-Західного Причорномор'я та засвоєння Істрії у Подунав'ї та Борисфену на острові Березань (нижня течія Південного Бугу) (середина VII ст. до н.е.).

2. Освоєння узбережжя Березанського та Бейкушанського лиманів. Виникнення Ольвії (Миколаївська обл.), Пантікапею (район Керч) і Феодосії, Гермонасси тощо (перша половина – середина VI ст. до н.е.).

3. Освоєння Нижнього Подністров'я та заснування Тіри (Білгород-Дністровський) і Ніконія (друга половина VI – початок V ст. до н.е.);

4. Освоєння території Західного Криму і поява Херсонеса (кінець V ст. до н.е.).

Загалом античні колонії в Північному Причорномор'ї існували близько 1000 років, і загинули внаслідок Великого Переселення Народів, проте деякі з них, такі як Херсонес продовжували існувати і в часи Середньовіччя, як форпости Візантії в Криму. Взагалі греки проживали в Криму до кін. XVIII ст. поки не були виселені російською імператрицею Катериною II до Приазов'я, де і зараз проживають їх нащадки.

Усі античні колонії були створені за подобою своїх метрополій (метрополія – поліс, який засновував колонії). Більшість античних колоній були заснованими вихідцями з Іонічної Греції, а саме з міста – Мілет. Грецькі колонії були цілком політично незалежними державами. Державний лад в грецьких полісах був переважно республіканський, але також були випадки встановлення одноосібної влади тирана, єдиним винятком був монархічний устрій **Боспорської держави** (розташовувалася на території сучасних Керченського та Таманського півостровів та в пониззі Дону), але й тут царі **Боспору** були вимушені зважати на традиційні цінності грецьких полісів, які перебували у складі царства – надто сильними були традиції демократії в давніх греків.

Всю історію існування грецьких поселень в Північному Причорномор'ї можна поділити на два етапи

1. Грецький – друга половина VII ст. до н. е. – середина I ст. н. е. – поява та розквіт грецької цивілізації Північному Причорномор'ї – грецькі держави були політично незалежними, або входили до складу інших елліністичних держав – наприклад, Понтійське царство на деякий час встановило контроль над Боспорською державою.

2. Римський – середина I – IV ст. н. е. – коли грецькі держави потрапляють у залежність від Римської імперії та гинуть внаслідок Великого Переселення Народів – період варваризації грецької культури та поступового занепаду античної цивілізації.

У містах-державах з республіканською формою правління вся влада належала народним зборам, у яких могли брати участь всі повноправні дорослі чоловіки. До участі в народних зборах не допускалися всі негромадяни, жінки

та раби. На зборах обиралися колегії архонтів, які репрезентували виконавчу владу в полісі та регулювали різні сфери життя населення. Як уже зазначалося, грецькі колонії створювалися по образу своїх метрополій, і тому соціально-економічна структура останніх повністю відповідала загально грецьким уявленням.

Типові грецькі міста були не більше 50-60 га. Житла будувалися з каменю або цегли (небаченого явища для місцевого варварського населення). Навколо міст розташовувалася сільськогосподарська округа поліса – хора.

Економіка грецьких колоній була в переважній більшості сільськогосподарською, але з значним розвитком ремісництва та торгівлі. Торгівля грецького населення в Північному Причорномор'ї з місцевим варварським населенням значно відрізнялася від торгівлі з своїми братами-греками з метрополій та інших колоній.

Основними статтями експорту з грецьких полісів Північного Причорномор'я до Еллади були: пшениця, вино («дешеві вина») риба, шкіра, хутро, сіль, будівельний ліс та особливо цінувалися раби – яких місцеві греки купували в **скіфів** та інших **кочівників**, і потім перепродували до Середземноморських полісів.

Імпортували переважно: кераміку, дорогі елітні вина, ювелірні вироби ін. товари з Еллади. У торгівлі з варварами (все негрецьке населення елліни називали варварами) *колоністи здійснювали обмін продуктів ремісництва на збіжжя та сировину.*

Економіка грецьких колоній в Північному Причорномор'ї була дуже розвинута, кожний поліс карбував **власну монету з різних металів:** бронзи, міді, срібла, золота. Бронзові та мідні використовувалися для розрахунків в середині поліса, срібні та золоті в міжнародній торгівлі. (Золоті монети Ольвії мали різні форми: монети-дельфінчики, золотий стартер з Пантікапею).

Основні міста Північного Причорномор'я мали розвинені монетні системи. Монети карбували Тіра, Ольвія, Пантікапей, Німфей, Феодосія, Фанагорія.

Відносини греків з місцевим населенням були не завжди мирними, тому в кожному полісі був акрополь укріплена фортеця в центрі міста. Після переходу під Римську імперію. захистом грецьких міст займалися римські легіони. Рештки грецьких храмів та античної матеріальної культури були знайдені навіть на території Полтавської області.

Античні міста-держави на території України (а. м.-д.) виникають в ході т. зв. «великої грецької колонізації» VIII-V ст. до н. е., яка виражалась у заснуванні греками міст-держав, або ж полісів спочатку на берегах Середземного, згодом – Чорного і Азовського морів.

Поліс (місто-держава) – специфічна форма державності; політичний устрій, система органів влади і право полісів схожі з відповідними демократичними інституціями материкової античної Греції. Економічну основу полісів складала змішана форма власності на землю, землеробство, торгівля, згодом – контроль над прилеглими морськими територіями.

Заселення греками-колоністами периферії античного світу мало:

- політичне;
- економічне;
- промислове;
- культурне значення.

Провідну роль у колонізаційних процесах відігравали крупні виробничі і торгівельні центри – Мілет, Коринф, Фокея, Мегара та ін..

В Греції була потреба у життєво необхідних товарах зовні – хліба, риби, скота, металів, лісу, а також рабів. Ці товари поступали із знов утворених міст, які вели торгівлю з варварським світом.

Заснування нових міст зазвичай відбувалось за офіційним рішенням міської влади метрополії, але могло бути й приватною ініціативою.

Знов засноване місто одразу ж ставало незалежним відносно метрополії. Зв'язок колонії і метрополії міг залишатись у вигляді політичного, економічного або військового союзу суверенних партнерів. Як правило, цей зв'язок втілювався і у єдності релігійного культу.

Неспецифічний характер зв'язку між «колонією» і «метрополією» надає досить умовного відтінку терміну «колонізація», який зазвичай застосовується щодо процесу утворення **а.м.-д.** Колонізація Північного Причорномор'я розвивалась від епізодичних розвідок купців й мореходів до регулярних торгівельних зв'язків, від організації торгівельних станцій (емпоріїв) до заснування колоній. Зазвичай, греки засновували колонії на територіях вже обжитих місцевим населенням. При цьому колоністи мали будувати мирні стосунки з місцевим населенням, отже частина місцевого населення, на чолі з племінною знаттю була зацікавлена у побудові держав-полісів. Втім, подальший розвиток міста не виключав військових конфліктів, адже при заснуванні міста греки обирали зручні у стратегічному відношенні місця, згодом зводили оборонні стіни.

А.м.-д. були органічною частиною античного світу і сприяли економічному і культурному зв'язку території Північного Причорномор'я з європейською *цивілізацією*. Процес грецької «колонізації» Північного Причорномор'я уводить ці землі до структури європейської історії, утворює специфічний різновид культури доби еллінізму, породжує перші державні утворення на території сучасної України.

Центри грецької колонізації Північного Причорномор'я і Приазов'я: Нижнє Побужжя (Брисфен, Ольвія); Нижнє Подністров'я (Ніконій, Тіра); Західний Крим (Херсонес Таврійський, Керкинитида, Калос Лимен); Боспор Киммерійський, що відповідає сучасним територіям АР Крим, Одеської, Херсонської, Миколаївської областей.

В історичній науці закріпилось поєднання північного Чорноморського і Азовського узбережжя від гирла Дунаю до Гагринського хребта Великого Кавказу в єдину історичну область – **Північне Причорномор'я**, в межах якої виділяють 3 райони:

північно-західний (Ольвія, Ніконій, Тира, Істрія);
Таврійський (Південний і Західний Крим з центром в Херсонесі);
північно-східний (Східний Крим від Феодосії і Приазов'я).

За відсутності універсальної періодизації тисячолітньої історії а.м.-д., їх політичний розвиток дозволив виділити такі історичні періоди:

1. Незалежне існування **а.м.-д.** регіону (з моменту заснування до кінця II ст. до н.е.);
2. Короткотермінове об'єднання **а.м.-д.** в межах держави Мітридата Євпатора;
3. Період римського впливу з сер. I ст. до н. е. до сер. III ст. н. е. – розгрому античних держав союзом кочових племен;
4. Остаточний занепад й загибель **а.м.-д.** (друга пол. III - VI ст. н. е.).

Реконструкцію історії **а.м.-д.** дають археологічні матеріали. Дослідження **а.м.-д.** перебуває у предметній сфері кількох наукових дисциплін: археології, всесвітньої історії, історії України, історії держави і права, історії державного управління. Відкриття, дослідження й уведення у науковий обіг даних про античні міста-держави триває з кінця XVIII ст., відколи, на хвилі загального інтересу до античної культури і старожитностей, запроваджувались наукові подорожі й перші археологічні розкопки (подорожі П.Сумарокова по Криму й Бессарабії 1799 р.; І.Потоцького по південно-західній частині Росії, Криму й Кавказу; наукові подорожі П.-С.Палласа, Г.Є.Келера, П.І.Кеппена, І.М.Муравйова-Апостола тощо).

Внаслідок цієї роботи локалізовано деякі міста, відомі з письмених джерел, укладено опис їх руїн й зібрано археологічний матеріал; засновано низку музеїв й наукових товариств. Із заснуванням імператорської археологічної комісії (1859 р.) виробляється наукова методика польових досліджень, ведуться систематичні розкопки античних міст й некрополів (В.Латишев, Б. Фармаковський), з'являється фахова періодика.

Протягом дослідження **а.м.-д.** тлумачення характеру грецької колонізації Північного Причорномор'я зазнавало змін. Якщо на початку досліджень панувала думка про виключно торгівельний характер колонізації (В.В. Латишев, Є.Р. Штерн, М.І. Ростовцев), то надалі дослідники акцентували увагу на ранньому розвитку власного виробництва й землеробства в колонізованих містах (В.Ф. Гайдукевич).

Згодом з'явилась *концепція* «двостороннього характеру колонізації»: обов'язковими передумовами колонізації визнавались не тільки соціально-економічні процеси в грецькій метрополії, а й досягнення північно причорноморськими племенами відповідного для торгівельних контактів з греками-переселенцями рівня розвитку (Д.П. Калістов, К.М. Колобова).

Надалі дослідження **а.м.-д.** на території України відбувалась в наступних напрямках: визначившись із формаційною ідентифікацією античного суспільства як рабовласницького, дослідники централізовано й планомірно вивчали їх економічну історію (промислову, аграрну, торгівельні зв'язки), розвиток військової справи, містобудування і архітектури, культуру і релігію, побут. У відповідь на перебільшення ролі торгівлі в процесі колонізації виникає

концепція виключно землеробського характеру перших **а.м.-д.** у Північному Причорномор'ї (В.В. Лапін). В загальних рисах до 1960-х рр. склалось уявлення про комплексний характер колонізації (Блаватський В.Д., Гайдукевич В.Ф., Доманський Я.В., Шелов Д.Б.).

3 питання. Значення грецької колонізації. Поширення товарно-грошових відносин у степовій зоні Північного Причорномор'я

Економічною основою античних міст-держав Північного Причорномор'я були:

- сільське господарство;
- різні ремесла:
- промисли.

Важливу роль відігравала торгівля з населенням причорноморських степів і з центрами Середземномор'я. В архітектурі міст Північного Причорномор'я переважали загальногрецькі античні **містобудівельні традиції**, проте з часом тут були вироблені свої особливості, які виявилися у мішаному греко-«варварському» характері архітектури. Ремісничі квартали та найбільші житла містилися здебільшого на околицях міст.

Основу сільського господарства становило вирощування **зернових злакових культур**. Значну роль відігравало й **скотарство**. Важливе місце займало **виноградарство**. **Городництво, садівництво, баштанництво** відігравали допоміжну роль.

Головними злаковими культурами були **ячмінь, просо, пшениця, жито, гречка**. **Рівень розвитку** зернового виробництва не тільки забезпечував потреби населення, але й **давав можливість вивозити зерно** в Середземномор'я.

Виноградарство було основою виноробства та виноторгівлі. Ринками для продажу вина були землі Скіфії, потім Сарматії. Розводили велику **рогату худобу, дрібну рогату худобу, свиней, коней, віслюків**. Важливе місце посідав **рибний промисел**. У Середземномор'ї був великий попит на понтійську рибу (Чорне море греки називали Понт). Основні міста Північного Причорномор'я мали розвинені монетні системи. Монети карбували Тіра, Ольвія, Пантікапей, Німфей, Феодосія, Фанагорія.

Населення античних міст Північного Причорномор'я складалося з греків і виходців із місцевих племен. **Міста мали постійний економічний і культурний взаємовплив і зв'язки з місцевими племенами: скіфами, сарматами, таврами, фракійцями та іншими.**

Побут і культура античних держав Північного Причорномор'я мали багато спільного зі способом життя та культурою всього античного світу. Під впливом давньогрецької культури поширилася грамотність. Значна увага приділялася фізичній підготовці юних громадян. Для занять спортом

споруджували спеціальні **будинки-гімнасії**. Популярними були спортивні змагання з **п'ятиборства**, бігу, стрільби з лука тощо. **Про поширення медичних знань свідчать знахідки бронзових і кістяних медичних інструментів. В Ольвії діяла аптека.**

Певного розвитку набули історія, географія, філософія. Історію Херсонесу написав історик Сіріск(III ст. до н. е.). З географів варто згадати Діонісія Ольвіанського (I ст. до н. е.). Важливе місце у суспільному і культурному житті посідав театр. Театри діяли в Ольвії, Херсонесі, Пантікапеї. Мистецтво античних держав Північного Причорномор'я являє собою складне переплетення еллінської традиційної культури і надбань місцевих племен. Для мистецтва VI-I ст. до н. е. характерне переважання еллінських художніх традицій. У I–VI ст. н. е. значно поширилися «варварські» елементи, водночас відчувся вплив провінційної римської традиції. Набув поширення живопис, розвивалося мистецтво мозаїки, **вазонис**, скульптура, **коропластика** — виробництво **теракотових** статуєток (теракоти зображують персонажів античної міфології, птахів, тварин). Була також розвинена різьба по дереву та кістці.

Релігія була **політеїстичною**. Виділяють два етапи у розвитку релігії причорноморських міст. Перший (VI–I ст до н. е.) характеризується існуванням давньогрецького **пантеону божеств**. Віра в богів, кожен з яких відповідає за певну сферу життя людини або природне явище, прийшла на зміну тотемизму, фетишизму і магії. Це було новою сходинкою в розвитку релігії в цілому. Виникнення релігії і віри в богів було пов'язано з неможливістю логічного пояснення питань створення життя на землі, виникнення природних катаклізмів.

Другий (I–IV ст. н. е.) – поява в релігії полісів культів негрецького походження, запровадження культу римських імператорів і формування монотеїстичної релігії — християнства. У кінці III ст. н. е. на Боспорі з'явилися перші ознаки християнства, а протягом перших десятиліть IV ст. н. е. тут сформувалася християнська громада на чолі з єпископом. У списках **Нікейського собору 325 р.** згадується ім'я боспорського єпископа Кадма. Деякі міста

Навколо великих полісів існували сільськогосподарські поселення та маєтки, округа мала назву **«хора»**. Також по узбережжю існували й дрібні поселення — наприклад лише на ділянці між **Дністром** та Південним Бугом, за деякими даними, налічувалось близько 30 поселень, зокрема Одесс, Скопели, Гавань Істріан (на території **Одеси**), Гавань Іако (Асіаків), **Ніконій**. Між Тірою та Дунаєм (Істром) **Арріан** називає такі поселення, як Неоптолемове (з маяком), **Кремніски**, **Антіфілове** (у теперішній час, ймовірно, затоплені морем)

Значення.

Тисячолітня історія античної цивілізації у **Північному Причорномор'ї** мала надзвичайно серйозні наслідки.

По-перше, у ході колонізації на місцевий території було перенесено **демократичний полісний** устрій, що сприяло становленню державотворчої традиції на території сучасної України.

По-друге, грецькі переселенці не тільки передали місцевому населенню **прогресивні технології** землеробства та ремесла, а й активно залучили його до **товарно-грошових відносин**.

По-третє, виникнення **античних міст-держав** зумовило розгортання процесу **урбанізації** Причорномор'я.

По-четверте, різнобічні контакти місцевих племен з колоністами сприяли поширенню досвіду та здобутків найпередовішої на той час **античної культури**.

У своїй сукупності всі ці процеси не тільки помітно прискорили темпи історичного розвитку населення Криму, Подністров'я, Побужжя та Подніпров'я, а й на тривалий час визначили південний вектор **цивілізаційної орієнтації**, що надалі сприяло тісним контактам Київської Русі та спадкоємиці грецької культури, колишньої еллінської колонії – Візантії.

Контрольні запитання

1. Які причин грецької колонізації Південної України?
2. Яке найдавніше грецьке поселення було на території України?
3. Визначте причину еміграції вільного населення з рабовласницьких полісів самої Греції?
4. Яке значення мало заселення греками-колоністами периферії античного світу?
5. Особливості суспільних та економічних відносин у містах-державах.
6. Які особливості розвитку економіки грецьких колоній в Північному Причорномор'ї
7. Що було економічною основою античних міст-держав?
8. Визначте товарну структуру міжнародної торгівлі грецьких колоній.
9. Особливості поширення товарно-грошових відносин грецьких колоній з іншими регіонами та їх значення.

Тема 4. Особливості міжнародних економічних відносин Середньовіччя

План

1. Етапи розвитку міжнародних економічних відносин Середньовіччя.
2. Зовнішньоекономічні зв'язки країн Сходу. Посилення і ролі лихварського капіталу та формування кредитних відносин.
3. Зовнішньоекономічні зв'язки Київської Русі та Гетьманської держави. Розвиток грошово-кредитних відносин та утвердження банків.
4. Колоніальний період формування МЄВ.

1 питання. Етапи розвитку міжнародних економічних відносин Середньовіччя

Питання періодизації історії середньовіччя на сьогодні залишається дискусійним. В межах сучасної Західної Європи, науковці виділяють три етапи.

1. Період раннього феодалізму (6-11 століття н.е.) це, по суті, період формування феодального ладу. У цей період в Західній Європі:

- створюються великі феодальні землеволодіння;
- відбувається поступове закріплення феодалами вільних селян, общинників і колонів;
- утверджуються відносини земельної ренти;
- натуральним характером господарювання

2. Період розвиненого феодалізму (11-13 століття) інша назва період розквіту середньовіччя, в культурі він знайшов визначення як період **Ренесансу. Відродження, або Ренесанс** (фр. *Renaissance* — «Відродження») культурно-філософський рух кінця середньовіччя — початку Нового часу, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності. Основні ознаки:

- повний розвиток феодального виробництва на селі;
- новий етап у розвитку середньовічних міст;
- відновлення і поширення цехового ремесла;
- активізація торгівлі;
- формуються великі централізовані феодальні держави.

2. Період пізнього феодалізму (13-15 століття) характеризується як занепад економіки середньовіччя, поступове виникнення передумов індустріальної цивілізації:

- виникненням перших галузей промисловості;
- пожвавленням торгівлі, суспільного життя та темпів розвитку суспільств і держав на фоні занепаду однієї формації та виникнення іншої;
- відбуваються Великі географічні відкриття;
- виникають передумови формування світового ринку і світового господарства.

На другому і на третьому етапах розвитку феодалізму відбуваються суттєві зміни і зрушення в системі МЄВ:

- остаточне відокремлення ремесла від сільського господарства;
- новий рівень спеціалізація виробництва;
- утверджуються (відновлюються) старі і виникають нові міста як центри ремесла і торгівлі, і що особливо важливо як центри товарного виробництва.

Специфічними соціально-політичними рисами феодального суспільства є:

- 1) **становий характер суспільства** (1-й стан – дворяни; 2-й стан – духовенство; 3-й стан – городяни, торговці, фінансисти, вільні селяни);
- 2) **ієрархічна структура панівного класу феодалів** (вищий рівень – монарх, імператор, король, цар, великий князь; 1-й рівень – герцог, граф, лорд, боярин, вища церковна ієрархія; 2-й рівень – барон, маркіз, віконт, окольничий, середня церковна ієрархія; 3-й рівень – лицар, шевальє, дворянин);
- 3) **широкий розвиток корпоративних організацій** (лицарські ордени, чернецькі ордени, купецькі гільдії, цехи, гільдії юристів, лікарів, земляцтва, братства);
- 4) **панування релігійного світогляду, особлива роль церкви в житті феодального суспільства.**

Основною формою експлуатації селян феодалами були:

- феодальна рента;
- економічне відбиття власності феодала на землю та неповної власності на кріпака. **Історично існувало три її основних види:**

1. Трудова рента (панщина).
2. Рента продуктами (натуральний оброк).
3. Грошова рента (грошовий оброк).

В епоху раннього феодалізму переважала – панщина, середнього – натуральний оброк, пізнього – грошовий оброк.

Нового змісту набирає торгівля.

Починає формуватися такий суспільний прошарок як купецтво (в Європі формується на основі об'єднань, що утворилися на останніх етапах рабовласництва):

- торгівля стає єдиною сферою діяльності купців, і вже в цей період формується головний інтерес купецтва в одержанні прибутку;
- поширення об'єднання купців в гільдії, хоча їх функції ї захист корпоративних інтересів.

Типовою формою феодальної торгівлі стають ярмарки:

- формується так зване ярмаркове право;
- частиною ярмаркового права була власна система судочинства, яка створювала для купців пільгові умови міжнародної торгівлі;

- купець, що потрапляв на ярмарок брався під захист ярмарковим керівництвом, якщо він не сплатив свої борги. На час участі в ярмарку купці захищалися від переслідувань у суді.

Найбільшого поширення ярмарки набирають у Франції, Італії, Англії. Особливістю ярмаркової торгівлі у Франції полягає в тому, що ярмарки були там епізодичні і сезонні, в деяких північних містах існували **постійні ярмарки**.

Західноєвропейські країни підтримували контакти зі Сходом. Торгівля їх мала назву Левантійської торгівлі і здійснювалась значною **мірою через Великий шовковий шлях**.

1. **Левантійська** торгівля мала транзитний, посередницький характер, і саме він призвів до занепаду торгівлі на Великому шовковому шляху, оскільки **посередниками намагалися виступати купці з Туреччини, інших арабських країн які диктували і свої ціни і порядок торгів**.

2. Західноєвропейські міста вели торгівлю в межах так званого **Ганзейського союзу**.

3. Це було досить велике об'єднання, які представляли міста в басейні Північного і Балтійського морів. За умовами Ганзейського союзу, для купців **створювалися в країнах, де вони торгували, торговельні факторії, купцям надавалися різного привілеї, була організована охорона торгових експедицій**.

4. Ганзейський союз відстоював інтереси купців перед засиллям феодалів.

Досить суттєву роль в міжнародній торгівлі Середньовіччя відігравали торговельні шляхи.

Характеристика розвитку грошових відносин:

- по-перше, вони стають систематичним, утверджується фактор, що опосередковував торгівлю між державами;
- по-друге, значно підвищується роль торгового капіталу, власне він утверджується як економічна категорія і як економічне явище;
- пізніше, при переході до індустріальної цивілізації, торговий капітал стає джерелом первісного накопичення капіталу;
- значного поширення і розвитку набирає **лихварський капітал**. Він поступово переростає в таку категорію, **як позичковий капітал**, і на цій основі вже за індустріальної цивілізації, **формується кредитні відносини як складова валютно-кредитних відносин**.

За феодалізму в Західній Європі розвиток товарно-грошових відносин приводить до утвердження банків та поширення кредитних банківських операцій. Хоча міняйли мають певний вплив, однак вони поступово зникають і їх функції поступово переходять до банків.

В містах південної Італії, зокрема в Ломбардії, створюються спеціальні банківсько-кредитні компанії, які функціонують на умовах процентної ставки, і це явище в подальшому набуває поширення за межами Європи. – Характерним було те, що процентна ставка була зависокою порівняно із сучасними державами з розвиненою економікою. Існують свідчення, що вона становила 15-20%.

2 питання. Зовнішньоекономічні зв'язки країн Сходу

До країн Сходу відносять:

- Середньовічний Китай;
- імперію Великих Моголів (Середня та Центральна Азія);
- Бухарське ханство;
- країни арабського Сходу;
- Османську імперію.

Особливість полягає в тому, що розвиток феодальних відносин в країнах Сходу відбувається дещо **пізніше**, ніж в Західній Європі. Для країн Сходу пік розвитку феодальних відносин припадає на 14-17 століття. Значною мірою розвиток феодальних відносин в країнах Сходу йшов **тим же шляхом**, що і на Заході:

- виробничі відносини ґрунтувалися на земельних відносинах, які спиралися на велике феодальне землеволодіння;
- існувало дрібне господарство селян-виробників і селян-орендаторів;
- таке ж значення, як і в Європі мали орендні відносини.

Інші особливості і власні оригінальні ознаки зовнішньоторговельних відносин:

- в усіх країнах зовнішня торгівля жорстко регулювалася державою, – більш того, вона була функцією держави;
- державна монополія поширювалася як на внутрішню, так і на зовнішню торгівлю.

Прикладом був Середньовічний Китай. Китай вів торгівлю переважно з країнами і територіями Південних морів. Це був головний, визначальний вектор зовнішньої торгівлі Китаю. Другий напрямок - торгівля через Великий Шовковий шлях. Основні форми та принципи китайської торгівлі визначалися такими характеристиками:

1. Існував **тісний взаємозв'язок офіційних дипломатичних відносин із зовнішньою торгівлею.** Значною мірою дипломатичні служби як в Китаї, так і китайські в інших країнах Південних морів виконували функції торговельних посередників і навіть функції купців.

2. **Своєрідною і найбільш поширеною формою зовнішньої торгівлі Китаю була доставка в Китай данини, а також надсилання подарунків.**

Надсилання данини набувало форми обміну за рахунок зворотного надсилання дарунків. Оскільки у вигляді дарунків надсилалися ті товари, якими дана територія прагнула торгувати, обмін дарунками виконував певну інформативну і рекламну роль: **висвітлював рівень розвитку продуктивних сил певної території і її потенційні можливості.**

Недоліком такого обміну дарунками є те, що він помітно гальмував розвиток грошових відносин.

3. Характерною особливістю китайської зовнішньої торгівлі було те, що вона **супроводжувалася жорстким митним режимом.** Китайські митниці при

переході кордону дипломатами, які везли з собою значні маси товару, а також купцями, на користь двору **забирали у вигляді мита половину товарної маси.**

4. Інша характерна риса зовнішньої торгівлі Китаю її **централізований характер.** Експорт - імпорт повністю регламентувався імператорським двором.

Ознакою державної монополії на зовнішню торгівлю була так звана торгівля забороненими товарами. **Імператорський двір щорічно оголошував списки товарів, які заборонялися для експорту.** Серед цих товарів постійно знаходився **порох і ті хімічні складові,** з яких він виготовлявся. Часто заборонявся вивіз **готових шовкових тканин** чи сировини. Майже постійно предметом заборони на експорт **були книги (особливо історичного характеру).**

5. В торгівлі зі своїми партнерами (переважно країнами південних морів) **Китай застосовував принцип спеціалізації цих країн** (причому така спеціалізація визначалася Китаєм). **Одні країни були постійними постачальниками цінної деревини, інші постійними представниками певних сортів масел тощо.**

Отже, китайська зовнішня торгівля була однією з найбільш характерних форм організації і здійснення торгівлі країн Сходу, риси Китаю були притаманні і іншим країнам.

Регіон Середньої і Центральної Азії.

В цьому регіоні законодавцями в зовнішній торгівлі були **Велика імперія моголів і Бухарське царство.** Вони характеризуються як великі централізовані держави феодальної епохи, що досягли досить **високого рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.** Більш того, розвиток названих двох категорій доповнювався високим **рівнем мистецтва, і предмети мистецтва** також виступали предметами торгівлі.

Зазначені країни вели досить активні торгівельні і політичні стосунки як з Китаєм, так і з країнами Західної Європи. Купці зазначених країн вели в основному посередницьку торгівлю (виступали в ролі **посередників на Великому шовковому шляху).** **Найбільш помітну посередницьку роль в XIV- XVI столітті відігравав нинішній Кабул.** Посередництво полягало в тому, що товари поступали із Сходу і Заходу, і перепродуючи ці товари одній чи іншій стороні кабульські купці отримували прибутки.

Особливостями торгівельних стосунків цих держав із сусідніми, особливо арабським Сходом, було **використання караванних шляхів. Верблюди був основною тяговою силою і інфраструктурною** характеристикою феодальної торгівлі для цих держав.

Зовнішньоторговельні зв'язки Імперії Великих моголів і Бухарського ханства поширювалися на Індію, Персію, Китай, через Західноєвропейські країни до Російської держави.

Предметний склад торгівлі. В посередницькій торгівлі значним попитом користувалися тонкі тканини із Індії, шовк із Китаю, товари сировинного походження (особливо тваринницького), сільського господарства, пряності і інші екзотичні товари, якими були багаті ці країни.

На відміну від Китаю, в державах Середньої і Центральної Азії грошові відносини були на більш високому рівні, гроші опосередковували торгівлю постійно. **Оскільки домінуючою була посередницька торгівля, в обігу були гроші різних країн.**

Аравійський півострів.

Помітними конкурентами купцям Середньої і Центральної Азії виступали купці Аравійського півострова, і часто останні посідали солідніші позиції. Торгівля Аравійського півострова досить помітно впливала на торгівлю між Східними цивілізаціями, і особливо на зв'язки Схід-Захід.

Аравійський півострів також вів посередницьку торгівлю, і цим визначалися напрямки торгівлі, грошові відносини тощо. Для цього регіону також була притаманна караванна торгівля.

Помітною була роль міст як центрів посередницької торгівлі, зокрема, прославлене місто Мекка, Гебук. **В 16 столітті майже всі держави Аравійського півострова за рахунок війн були включені до складу Османської імперії.**

Ступінь підкорення був такий же, як і за часів грецької колонізації, що характеризувалася певною ліберальністю зв'язків і автономією підкорених територій. І в Османській імперії, не дивлячись на значний централізм, підкорені території також мали певний суверенітет, який поширювався також на здійснення зовнішньої торгівлі.

Османській імперії був характерний суворий контроль за всіма видами економічної діяльності. Держава в Османській імперії тримала в своїх руках, як і в інших державах, внутрішню і зовнішню торгівлю. Під повним контролем держави знаходилось ремесло (це, напевно і є особливістю Османської імперії). Державою визначалося: кількість крамниць на кожному ринку, кількість і якість товарів, ціни на товари (як внутрішнього виготовлення, так і на транзитні). Така жорстка регламентація всіх економічних процесів доповнювалася державними податками, а також місцевими феодалськими поборами.

Звичайно це стримувало розвиток торгівлі, як внутрішньої, так і зовнішньої, а також таких процесів, як спеціалізація і суспільний поділ праці (а в той час вже можна говорити про існування міжнародного поділу праці; прикладом може бути спеціалізація зовнішньої торгівлі Китаю).

Не дивлячись на сильну державну регламентацію, арабські купці вели себе досить активно у відносинах з купцями інших країн, в тому числі Західної Європи. **В період існування османської імперії купці повністю визначали торгівлю Захід-Схід.** Це призводило до того, що всі товари осідали в містах Аравійського півострова, арабські купці диктували ціни, вигідні їм. Як наслідок, Великий торговий шлях втратив своє значення для Заходу (особливо це стає помітно після відкриття морського шляху до Індії).

Розвиток торгівельних зв'язків Османської імперії мав специфічні особливості, в числі яких головне місце належало:

- обумовленості економічних відносин сильною централізованою владою;

- беззастережне втручання держави в усі сфери економіки;
- регламентація політичного та економічного життя ісламом (державно-релігійна регламентація життя в Османській імперії ісламом носила всеосяжний характер. Від цієї регламентованості бере свій початок сучасний тоталітаризм, що існує на Близькому Сході).

3 питання. Розвиток грошово-кредитних відносин та утвердження банків

Науковці грошовий обіг середньовічної Європи поділяють на чотири етапи:

- 1) монета епохи мандрівки народів, варварське карбування в ранньому Середньовіччі (середина V – середина VIII ст.);
- 2) грошове господарство періоду розвинутого Середньовіччя, епоха феодалного денарія (середина VIII – кінець XIII ст.);
- 3) період великих грошових реформ у Європі, епоха гроша та флорина (XIII–XIV ст.);
- 4) час стабілізації монетних відносин у країнах Західної Європи, початок періоду талера (XV – початок XVI ст.).

Характерними **особливостями** варварського карбування монет є їхнє політично-прокламативне значення, невеликі масштаби випуску дрібних срібних, бронзових і мідних монет, що свідчило про низький розвиток торгівлі, децентралізація емісії, а також деградація монетної справи, що виражалось в примітивному оформленні монет. У VI–VII ст. з північно-причорноморських міст карбування монет здійснює тільки Херсонес. Монети карбуються від імені імператорів Юстиніана I, Юстина II, Маврикія, Іраклія. У грошовому обігу активно беруть участь монети Візантійської імперії. На всій іншій території сучасної України грошовий обіг практично замирає. Можливо, це було пов'язано з якимись військовими діями або міжплемінною боротьбою.

Наприкінці VIII ст. в королівстві франків Карл Великий провів грошову реформу, що закріпила панування срібного монометалізму, за якого потреби ринку задовольнялися за допомогою високопробних **денаріїв** та оболів. Загальна кількість продукції 125 відомих монетних дворів періоду його владарювання становить декілька десятків мільйонів денаріїв. Він також запровадив каролінзький фунт, який містив 408 г і ліг в основу монетних систем країн Західної Європи.

Навіть після зникнення денарія з грошового обігу Римської імперії денарій залишався рахунковою одиницею. Ця назва упродовж декількох тисячоліть залишалася назвою багатьох європейських грошових одиниць. Денаріями називали дрібну срібну монету, яку випускали в VIII – XI ст. деякі князі, які мали право монетної регалії. Ці монети дали початок багатьом європейським національним грошовим системам і згодом отримали власні назви: в Англії – пенні, в Німеччині – пфеніг, у Франції – деньє.

У XIII – XIV ст. відновилася **система біметалізму**. Золото і срібло було покладено в основу грошової системи. Грошова одиниця гріш був основною срібною, а флорин – основною золотою монетами. Провідне місце в цьому процесі посідали міста Північної та Середньої Італії. Їх **монетне карбування** мало суттєвий вплив на розвиток інших європейських грошових систем. У 1172 р. в Генуї була викарбувана срібна монета масою 1,46 г. Вона отримала свою назву від латинського *denarius grossus* – **товстий денарій**. Генуезький гросо (*grosso*) дорівнював 4 генуезьким денаріям (мал. 4.2). У 1266 р. монети грошового типу з'явилися у Франції. Так, у м. Тур було випущено срібну монету 958 проби масою 4,22 г. (так звана «гротурнуа», *gros tournois*, у нумізматичній літературі – «турнуз»). Вона дорівнювала соліду.

На початку XVI ст. в чеському містечку Санкт-Йоахімсталь почали карбувати срібні монети – **талери**. Згодом вони стали загальновизнаними міжнародними монетами, які послуговували основою для формування низки національних грошових систем і з певними змінами домінували на монетному ринку багатьох країн аж до XX ст. Талер — назва великої срібної монети, яка в XVI–XIX ст. відігравала значну роль у грошовому обігу Європи та в міжнародній торгівлі.

З розвитком торгівлі відбувалося становлення **грошової та фінансово-кредитної** систем. Протягом середньовіччя та періоду розквіту феодалізму не існувало державної монополії на карбування монет. Цим правом поряд з королем володіли також суверенні сеньйори та міста. Подібне різноманіття монетних систем привело до поширення міняльної справи. Міняйли не лише обмінювали одні гроші на інші, а й займалися кредитними операціями та лихварством. Кредитні операції полягали в безготівковому переказі грошей з XI ст.

Роль готівки стала відігравати розписка міняйли (вексель), за якою його агент у певному місці видавав тій чи іншій особі суму, яку та внесла попередньо. Міняльні контори стали називати банками (по-італійськи банк – лава, на якій, як правило, знаходився вуличний міняйло), а їх господарів – банкірами. Банки нагромаджували значні суми, які потім давали в позику під великий відсоток.

Лихварський капітал в основному кредитував престижні видатки феодалів (купівля предметів розкоші) та воєнні видатки держави. Багаті банківські контори створювали власні торговельні та промислові підприємства, а великі купці спрямовували вільний капітал у кредитно-лихварську сферу. Так виникали торговельно-банкірсько-лихварські фірми, які відіграли важливу економічну та політичну роль у середньовічній Європі.

4 питання. Колоніальний період формування МЄВ

В економічному розвитку Західної Європи велику роль відіграли географічні відкриття кінця XV - початку XVI ст. Їх важливою економічною передумовою була **криза левантійської** торгівлі з другої половини XV ст.

Після загарбання турками Константинополя у 1453 р. ними контролювалися Чорне та Середземне моря.

Наслідки:

- венеціанцям довелось платити велике мито, щоб залишити торгові факторії;
- генуезців турки вигнали із своїх володінь;
- західноєвропейські купці намагалися знищити монополію італійців у торгівлі зі Сходом;
- континентальну караванну торгівлю ускладнив розпад Монгольської імперії;
- торгові шляхи через Північну Африку були монополією арабів.

Значним стимулом до географічних відкриттів було золото як матеріалізація багатства:

- відчувалася нестача грошей у товарному обігу;
- видобуток коштовних металів був обмежений, значна їх частина йшла на прикраси;
- пасивним залишався баланс Європи у східній торгівлі. Іспанські дворяни після завершення війни з арабами і відвоювання у 1492 р. Гранади залишилися без засобів існування;
- вони зневажали економічну діяльність і намагалися вийти із скрутного становища за допомогою територіальної експансії, вирушаючи в небезпечні експедиції.

Розвиток абсолютизму в Західній Європі створив політичні передумови для організації великих морських експедицій для колоніальних загарбань. – розвиток абсолютизму в Західній Європі Монархам потрібні були гроші для утримання війська, чиновників, двору.

Перші експедиції, що поклали початок великим географічним відкриттям, споряджалися за рахунок держави:

- **1497- 1498 рр. португальця Васко да Гама, який відкрив морський шлях з Європи в Індію через Атлантичний океан;**
- **Генуезець Христофор Колумб, підтриманий Іспанією у 1492 р., рушив на Захід через Атлантичний океан (шлях біля берегів Африки контролювала Португалія) і відкрив Америку;**
- **Колумб здійснив ще три експедиції до Америки в 1493-1496, 1498-1500, 1502-1504 рр;**
- **Магеллана в 1519-1521 рр. здійснив першу навколосвітню подорож.**

Великі географічні відкриття мали важливе значення для господарства Західної Європи:

- почалася перебудова європейських економічних відносин;
- виникли економічні зв'язки між найвіддаленішими областями, землями і народами різної матеріальної культури;
- торгові шляхи перемістилися з країн Середземного моря на океани: Атлантичний, Індійський, Тихий;
- зовнішня торгівля у XVI- XVIII ст. досягла розмірів світової;

- до її обігу були залучені нові товари, до того не відомі в Європі: тютюн, кава, какао, чай та ін.;
- почалося формування світового ринку як складової частини індустріальної економіки;
- центрами світової торгівлі стали спочатку Лісабон, Севілья, з середини XVI ст. – Антверпен, у XVII – Амстердам, у XVIII ст. – Лондон.

Небачений приплив до Європи благородних металів зумовив так звану революцію цін.

1. Вона почалася насамперед в Іспанії, яка отримувала значну частку колоніального золота та срібла (в 1600 р. - 83 %).
2. Ціни на товари зросли в Іспанії, Португалії у 4 рази, а на хліб - навіть у 5 разів, у Франції - в 2,3, а в Англії - 2,5 рази.
3. Одночасно почалося здешевлення дорогоцінних металів.

Наслідки революції цін були значними.

1. Збагатилися купці, які займалися посередницькою торгівлею.
2. Прискорився перехід до мануфактурного виробництва.
3. Збільшилися прибутки промисловців внаслідок здешевлення найманої праці.
4. В аграрному укладі європейських країн зменшилися реальні розміри фіксованої грошової ренти або орендних платежів, тоді як ціни на сільськогосподарську продукцію зросли.

Безпосереднім результатом великих географічних відкриттів було створення колоніальної системи:

1. Першими на шлях колоніального грабунку вступили Іспанія і Португалія, створивши величезні колоніальні володіння;
2. Поступово їх витиснули Голландія, Англія, Франція, перемігши на зовнішньому й внутрішньому ринках;
3. Нещадне пограбування колоніальних народів принесло європейським колонізаторам величезні багатства й сприяло піднесенню економіки європейських країн.

Почалася перебудова європейських економічних відносин:

- розклад феодального господарства був пов'язаний з такими процесами, як розвиток товарного господарства;
- спеціалізація ремесла, що наближалася до рівня мануфактурного поділу праці;
- посилення майнової та соціальної диференціації;
- формування великих капіталів і розвиток розширеного відтворення.

Значну роль у процесі генези індустріальної цивілізації відіграли буржуазні революції:

- Нідерландах (1566- 1609 рр.);
- Англії (1640-1660 рр.);
- Північній Америці (1775 -1783 рр.);
- Франції (1789-1794 рр.).

У першій половині XVI ст. у Нідерландах, особливо в північних провінціях, швидкими темпами розвивалася промисловість на основі мануфактурного виробництва. **Національний ринок ставав частиною європейського та світового ринків.** Відбувалися зміни в сфері земельних відносин. Більшість селян були вільні. Питома вага феодалного землеволодіння становила лише 20-25%. Створювалися фермерські господарства, райони "торговельного землеробства", що спеціалізувалися на вирощуванні певних культур або галузевому тваринництві. У середині XVI ст. Нідерланди стали провінцією феодалної Іспанії, яка намагалася перетворити їх на свою колонію. Це прискорило революцію.

Революція та визвольна війна перемогли тільки в північних провінціях, що в 1579 р. проголосили себе незалежною державою - Республікою Сполучених Провінцій Нідерландів (Голландія), яка **вступила на шлях індустріального розвитку.** Проте революції в Нідерландах були властиві незавершеність і половинчастий характер економічних і політичних реформ. До влади прийшла **купецько-патриціанська олігархія**, яка конфронтувала з підприємцями. Були конфісковані та розпродані лише землі церкви і дворян-емігрантів, ленні дарування іспанського короля Філіппа II збереглися. Основою аграрного ладу залишалися дрібні селянські господарства. Поступово були відновлені корпоративні привілеї цехів. Як наслідок з другої половини XVIII ст. Голландія перестала бути панівною промисловою нацією, почала відставати в економічному розвитку від Англії.

Аграрний переворот в Англії XVI ст. знищив старе феодалне землеволодіння, прискорив процес знеземлювання селян, сприяв організації сільського господарства на фермерській основі. Заходи, проведені в процесі й після буржуазної революції в Англії, зміцнили буржуазні відносини у сфері промисловості, торгівлі, кредиту.

Були відмінені всі рицарські подарування, що перетворило лордів на єдиних власників землі. Зберігався копігольд, усі феодалні платежі були на користь землевласника. Землі церкви, корони, противників революції продавалися на комерційній основі. Поширився перехід копігольда на лізгольд - короткострокове користування землею.

В 1651 р. було опубліковано Навігаційний акт, який заборонив каботажне плавання іноземних кораблів між англійськими портами, дав змогу іноземцям постачати в Англію лише товари своєї країни і підтверджував монополію англійських комерсантів на торгівлю з колоніями Англії.

Цей акт забезпечив панування Англії на світовому ринку. Революція закінчилася компромісом між новим дворянством і буржуазією, проте вона створила умови, що забезпечили перемогу індустріального суспільства в Англії. **З 1707 р., після укладення унії з Шотландією, Англія дістала офіційну назву Великобританія.**

У XVI ст. розпочалася колонізація європейцями Північної Америки. В цьому досягла успіху насамперед Англія, яка створила на Атлантичному узбережжі 13 колоній. Перед війною за незалежність в колоніях сформувалося

ранньобуржуазне суспільство з пережитками європейського феодалізму і рабства. Проте Англія гальмувала розвиток колоній. Управляла ними англійська влада. Так, в англійському парламенті не було представників колоній, тому закони про колонії мало стосувалися місцевих жителів.

Створювалися перешкоди для розвитку фермерського господарства. Кращі землі належали англійцям, підтримувалося дворянське землеволодіння. **Англійський уряд прагнув затримати розвиток тих галузей, які створювали конкуренцію для англійської промисловості.** Торгівля з іншими країнами дозволялася лише через англійських купців. Колонії були ринками збуту, джерелами сировини і грошових багатств для Англії. Це призвело до війни за незалежність, яка закінчилася перемогою.

У 1776 р. було проголошено створення незалежної федеральної держави Сполучених Штатів Америки. Війна одночасно була і буржуазною революцією. Вона знищила маєтки феодального типу, "кві-ренту" за оренду землі, конфіскувала і розподілила землі прихильників Великобританії (роялістів). **Сформувався фонд державних земель на Заході,** що створило сприятливі умови для розвитку фермерських господарств. Революція прискорила розвиток промисловості та торгівлі. До влади прийшла буржуазія разом з рабовласниками. **Плантаційне господарство і рабство збереглися на півдні країни.**

Францію вважають країною класичного феодалізму, але більше це відноситься до державного устрою, ніж до економіки. В 1X ст. утверджуються феодальна власність на землю, відбуваються зміни в господарській структурі франкського суспільства. Її основою стає вотчина-сеньйорія, яка поглинула вільні франкські общини і земельні гало-римські комплекси. Коли розпочалася французька буржуазно-демократична революція, в Європі вже існували дві буржуазні держави – у **Великобританії та Голландії,**

У Франції існувала багата і політичне сильна буржуазія, розвивалася мануфактурна промисловість, проводилася політика меркантилізму, панував торговий капітал. Революція у Франції декларувала скасування феодального режиму та ліквідувала дворянські привілеї.

Знищувалися особисті примуси селян, встановлювалися умови викупу основних примусів. Всім громадянам гарантувалося право на будь-які посади і звання. В лютому 1791 р. спеціальні декрети Установчих зборів скасували державну регламентацію промислового виробництва, ліквідували цехи, проголосили свободу торгівлі.

Після повалення монархії, у період правління жирондистів - великої буржуазії (серпень 1792 - травень 1793 р.) аграрне питання не було розв'язано. Лише з приходом до влади **якобінців - середньої та дрібної буржуазії (червень 1793 - липень 1794 р.)** феодальні стосунки було остаточно знищено. Було оголошено обов'язковим розподіл земель громад у тому випадку, якщо цього бажала третина місцевих жителів. Був виданий декрет про повне знищення

феодалних прав дворянства, ліквідацію боргів селян феодалам, а документи про феодалні права підлягали привселюдному спаленню.

Цензиви стали власністю селян без викупу. Земля емігрантів конфісковувалася і продавалася. Був виданий декрет про відміну рабства у колоніях.

За правління яacobінців була створена сталеливарна промисловість, 33 заводи і багато майстерень з виготовлення зброї. **Розширилося виробництво:** селітри, пороху, вичинених шкір, взуття: Конвент (уряд) вважав, що промисловість не повинна бути на бюджеті республіки і не проводив її націоналізацію.

У сфері розподілу були встановлені максимум цін і заробітної плати, введена карткова система на продукти харчування. У сільському господарстві освоювалися нові землі, вирощувались нові культури: **капуста, морква, картопля, ріпа, поширювалися агрономічні знання.** Була запроваджена метрична система мір (метр, кілограм)

Одночасно яacobінський уряд проводив політику збільшення податків, реквізиції хліба та фуражу, мобілізації робітників промисловості; осіб, зайнятих у сільському господарстві, торгівлі товарами першої необхідності, заборонив робітничі організації та страйки. Це викликало незадоволення широких мас і диктатури яacobінців.

Французька революція (1789-1794 рр.) набула загальноєвропейського і світового характеру. Вона зумовила кінець перехідного періоду та перемогу індустріального суспільства. Під впливом географічних відкриттів змістилися світові торгові шляхи:

- в Європі зберіг своє значення морський шлях від Піренейських портів до Північної Франції, Великобританії, Нідерландів. Середземне море перетворилося на континентальне з невеликим економічним значенням;
- Італійські міста втратили свою монополію на східну торгівлю;
- Венеція вивозила з левантійських країн шовкові тканини, а ввозила англійське сукно;
- в середині XVI ст. переважні позиції у левантійській торгівлі зайняла Франція, яка почала вивозити масло, вовну, зерно, коралі, фрукти, шовк, килими;
- у стороні від світових торговельних шляхів залишилися німецькі міста. – Визначальною стала океанська торгівля;
- почали формуватися атлантична економіка, світовий ринок і торгівля.

Торгівля розвивалася швидкими темпами у тих країнах, де цьому сприяли географічне положення та можливість колоніального пограбування. На початку XVI ст. такими країнами були Іспанія та Португалія. В 1494 р. вони розділили сфери колоніального панування. Португалія монополізувала торгівлю з Африкою та Азією, витіснила арабів з Індійського океану, а торгівлю з Індією оголосила королівською монополією.

Основні причини, що гальмували розвиток міжнародних економічних відносин:

- поганий стан доріг, що ускладнював торговельні відносини між країнами;
- високі митні тарифи та збори (річкові, охоронні), які стягувались на користь феодалів за транспортування товарів через їх землі, що значно збільшувало вартість товарів;
- велика кількість селянських повстань призвели до збільшення чисельності розорених селян, які ставали розбійниками, і створювали небезпеку для здійснення торговельних операцій.

Контрольні запитання

1. Які основні етапи економічного розвитку середньовіччя?
2. Схарактеризуйте роль торгівлі в епоху середньовіччя для розвитку міжнародних економічних відносин?
3. Якими були основні центри міжнародної торгівля?
4. Визначте основні торгові шляхи, якими здійснювалась зовнішня торгівля.
5. Які особливості зовнішньої торгівлі Візантійської імперії?
6. Яке місце займали ярмарки в торгівлі середньовічної Європи?
7. Схарактеризуйте спеціалізацію господарства регіонів Західної Європи.
8. Визначте товарну структуру міжнародної торгівлі країн Західної Європи.
9. Особливості поширення товарно-грошових відносин в XV-XVI ст.

Тема 5. Зовнішня торгівля в умовах розвитку індустріальної цивілізації

План

1. Загальна характеристика індустріальної епохи.
2. Формування динаміки та структури світової торгівлі.
3. Монетарні відносини епохи меркантилізму.
4. Класичні теорії міжнародної торгівлі.

1 питання. Загальна характеристика індустріальної епохи

Ключовим моментом світової історії починаючи від 1500 р. стає європейська економічна, демографічна, культурна експансія на європейському, американському, африканському континентах, в Австралії.

Ареол білої раси до середини ХІХ ст. збільшився приблизно з 7 млн. кв. км до 75 млн. кв. км, тобто більше як у 10 разів і охопив половину поверхні земної кулі. В 1850 році населення планети сягнуло 1 млрд. 265 млн чол., більше третини припадало на представників білої раси.

Суттєве значення мав для розвитку міжнародних економічних відносин мав промисловий переворот – це перехід від мануфактури, з її ручною працею, до великого машинного фабрично-заводського виробництва, яке забезпечувало впровадження у промислове виробництво і транспорт системи робочих машин, парових двигунів, створення самостійної машинобудівної галузі. Революціонізуючу роль у розвитку промисловості відіграв винахід парової машини у 1769 році. Перші фабрики (підприємства, які застосовували системи машин) виникли в шовковій і бавовняній галузях промисловості.

Передумови для промислового перевороту створила політика протекціонізму й меркантилізму англійського уряду, а також технічний прогрес. Особливо інтенсивно технічний прогрес відбувався в текстильній, металургійній промисловості, енергетиці, на транспорті.

Промисловий переворот, що почався в останній третині ХVІІІ ст. і завершився в 60-80-х роках ХІХ ст., охопив Великобританію, США, Німеччину, Францію та інші європейські країни. Було сформовано аграрно-промислове господарство, створено економічні передумови для утвердження індустріальної цивілізації.

Зміст та наслідки промислового перевороту у Європі ХVІІІ ст.:

- виникнення великого машинного виробництва, що внесло радикальні зміни у структуру і динаміку світової торгівлі;
- диверсифікація форм міжнародних економічних відносин;
- поглиблення міжнародного поділу праці;
- розвиток інтернаціоналізації господарського життя внаслідок масштабів виробництва;
- вивіз капіталу;
- поширення міграційних процесів;

- зародження золотого стандарту;
- створення на зламі XIX-XX ст.. стійкої, інтегрованої системи світового господарства.

Важливим підсумком промислового перевороту було створення національних фінансово-кредитних систем, що забезпечували потреби індустріального розвитку та спеціалізацію країн.

Таблиця 5.1

Спеціалізація європейських країн

Країна	Спеціалізація країни
Англія	вугілля, текстиль, залізо, сталь, кораблебудування, залізничне обладнання, важка техніка, прив'язана до вуглевидобутку і виплавки сталі.
Франція	Текстиль, шовкові і суконні тканини
Німеччина	Сільськогосподарська техніка, залізничне устаткування, парові котли, картопля, спирт, цукор, виробництво хімічної промисловості
Італія	Взуття, шкіргалантерея, чорні метали
Бельгія	Зброя та інструменти
Австро-Угорщина	Метали, цукор, хміль

У кінці XVIII ст. Велика Британія була першою індустріальною державою світу, а у XIX ст. вона виробила більше промислових товарів, ніж будь-яка інша країна; вона була також головним торговцем, перевізником, банкіром і інвестором у світовій економіці – тобто **наддержавою** того часу. Структура експорту: вугілля, текстиль, заліза і сталі становили майже половину всіх прибутків промисловості, кораблебудування, залізничне обладнання, важка техніка, прив'язана до вуглевидобутку і виплавки сталі.

Формувався клас підприємців який виконував наступні функції:

- брав на себе ризики виробництва і торгівлі;
- поставляв сировину і продаючи готову продукцію;
- створив альтернативні форми традиційному виробництву і збуту, що існували в системі ремісничих і торгівельних гільдій;
- використовував специфічні переваги європейських та інших ринків.

Підприємці використовували переваги європейських та інших ринків, збільшення попиту стимулювало нові методи виробництва, трансформувало його орієнтацію не лише на місцеві, регіональні, а на великі національні та міжнародні ринкові структури.

Головною особливістю промислового перевороту у Франції був його затяжний характер. Почався він пізніше, ніж у Великобританії (1805-1810 рр.), а завершився у кінці 60-х років XIX ст. Уряд активно підтримував французьку промисловість і торгівлю. Найбільш значущим був після революційний етап - 1848-1849 рр. Фабричне виробництво охопило майже всі галузі промисловості: текстильну, металургійну, хімічну, гірничого машинобудування.

У легкій промисловості понад половини прядильних веретен приводили в рух автоматичні машини або парові двигуни. Важка промисловість Франції відставала від англійської, німецької, американської.

Промисловий переворот у Німеччині почався з великим запізненням – у 30-х роках XIX ст. Це пояснюється політичною роздробленістю німецьких земель, пануванням феодальної системи землеволодіння, що стримувало формування вільної робочої сили, збереженням цехової системи.

Створення Митного союзу (1833 р.), уніфікація монетного обігу і вагових систем прискорили формування і розширення національного ринку. На початковому етапі - 30-50-ті роки XIX ст.,

істотні зміни відбулися в легкій промисловості. Значних успіхів досягла гірнича промисловість.

Середина XIX ст. характеризується такими досягненнями німецької техніки: установка для швидкого книгодрукування (1814р.), кам'яноточильна машина (1835 р.), циліндрично-точильний (1803р.), горизонтальний (1807р.), набивний (1836 р.) верстати.

Промисловий переворот у Німеччині завершився в 50 – 70-ті роки XIX ст. після революції 1848-1849 рр. Важливими галузями німецької промисловості стали гірнича, металургійна, хімічна, машинобудівна, воєнна.

В Австрійській імперії панували феодальні порядки, тому промисловий переворот здійснювався дуже повільно. Промисловість відіграла незначну роль в економіці, ремісниче й мануфактурне виробництво було пов'язане з до мінімальним господарством.

Американська промислова революція почалася після англо-американської війни 1812-1815 рр. Промисловий переворот почався в умовах не сформованості системи мануфактурного виробництва, значного розвитку ремесла та домашньої промисловості. Механізація і будівництво фабрик почалися в текстильній галузі.

Перші сталеплавильні й прокатні заводи були побудовані в 1816 р. поблизу Пітсбурга. Особливо велике значення для розвитку американської індустрії мав промисловий переворот на транспорті. Почали будувати шосейні дороги. Велике господарське значення мало спорудження каналів. Машинобудування розвивалось повільно. Інтенсивна механізація, нестача і дорожня робочої сили стимулювали швидке впровадження винаходів. У 50-х роках XIX ст. у промисловості північно-східної частини США запанувала фабрична система.

Громадянська війна 1861-1865 рр. закінчилася перемогою Півночі. З 1 січня 1863 р. було скасовано рабство на території Півдня, ліквідовано політичну й економічну роз'єднаність США, створено сприятливі умови для розширення внутрішнього ринку. В 60-80-х роках завершився промисловий переворот у США. З'явилися нові галузі: електротехнічна, гумова, нафтодобувна, нафтопереробна. Значних успіхів досягло машинобудування, зокрема у виробництві сільськогосподарської техніки, локомотивів. Значну роль у прискоренні промислового розвитку США відіграв імпорт капіталів із

Європи. Важливе значення мали територіальна експансія США і швидке зростання населення країни.

Європейська економіка, заснована на грошах та прибутку, привела до зміни самої філософії як виробництва так і збуту товару. Формувалися принципи вільної ринкової економіки:

1. Концепція людини економічної (*homo economicus*), основа діяльності її є власний економічний інтерес.
2. Рівність сторін, що вступають у господарські стосунки, згідно з існуючими «правилами гри».
3. Цілковита інформованість, прозорість сфер у яких взаємодіють партнери по співробітництву.
4. Плинність та мобільність економічних ресурсів.
5. Залежність чисельності зайнятих від розмірів сукупного фонду оплати праці.
6. Абсолютизація прибутку як головна мета діяльності фірми.
7. Нагромадження капіталу.
8. Великі коливання в рівнях оплати.
9. Економічний лібералізм.

З усіх секторів європейської економіки найдинамічнішим у період ХУ-ХУІІІ, безсумнівно була торгівля. Але в цей період розвивалися і набували міцності усі форми міжнародних економічних відносин:

- 1) міжнародний поділ праці;
- 2) міжнародна торгівля;
- 3) міжнародне виробничо-інвестиційне співробітництво;
- 4) міжнародне науково-технічне співробітництво;
- 5) міжнародна міграція робочої сили;
- 6) міжнародні валютно-кредитні та фінансові відносини;
- 7) міжнародна економічна інтеграція.

2 питання. Формування динаміки та структури світової торгівлі

Структура світової торгівлі характеризується промисловими революціями, що замінили мануфактурне виробництво великою машинною індустрією в усіх розвинутих країнах. Важка промисловість фактично сформувала світовий ринок і одночасно різко посилила свою залежність від нього. У цей період міжнародна торгівля розвивалась дуже швидкими темпами, чому сприяли такі середовищні чинники:

- залучення нових регіонів земної кулі до міжнародного товарообміну;
- прогрес у розвитку транспортної системи світу (збільшення загального тоннажу суден; заміна вітрильників пароплавами);
- відкриття Суецького каналу, що з'єднав Азію з Європою);
- революція в засобах зв'язку (винахід електричного телеграфу);

- прокладання в 1866 р. трансатлантичного кабелю, що дозволило встановити зв'язок між Америкою та Європою).

Таблиця 5.2
Торгівельні потоки епохи раннього індустріалізму

Пропозиція	до Європи	до Африки	до Помірної Америки	до Тропічної Америки	До Азії
Європи		Адміністра- тивні та комерційні послуги, транспорт, промислова продукція	Адміністра- тивні та комерційні послуги, транспорт, промислова продукція, люди	Адміністра- тивні та комерційні послуги, транспорт, промислова продукція, люди	Адміністра- тивні та комерційні послуги, транспорт, промислова продукція, срібло
Африки	Золото, тропічні продукти			Люди	Послуги
Помірної Америци	Хутра, зернові, деревина, риба	Зернові, шкіра, риба		Зернові, шкіра, риба	
Тропічної Америци	Колоніаль- ні продукти, срібло, деревина, фарби	Тютюн, алкоголь	Алкоголь, фарби, цукор, тютюн		Срібло
Азії	Промисло- ва продукція, спеції, деревина	Промислов- а продукція, спеції,		Промислова продукція, спеції,	

Таблиця 5.3.

Оцінені обсяги імпорту рабів до Америки
та старого світу (по регіонам, 1500-1870 рр.)

Британська Північна Америка	523.000
Іспанська Америка	1.687.000
Британські Карибські острови	2.443.000
Французькі Карибські острови	1.655.000
Датські Карибські острови	5.000
Бразилія (португальська)	4.190.000
Старий Світ	297.000
Усього	11.345.000

Велике значення для розвитку міжнародної торгівлі має науково-технічний прогрес у виробництві товарів, який забезпечив зниження ваги одиниці товару, підвищення якості збереження продукції під час транспортування (консервування, заморожування). Подальше вдосконалення транспортних шляхів (збільшення до 1900 р. загальної довжини залізничних шляхів майже в 100 разів порівняно з 1840 р.). На динаміку міжнародної торгівлі вплинуло завершення будівництва Панамського каналу, що з'єднав найкоротшим шляхом Атлантичний і Тихий океани) та суттєве вдосконалення якісних характеристик транспортних засобів (збільшення місткості, розширення номенклатури: поява спеціалізованих транспортних засобів для транспортування специфічних товарів, збільшення швидкості пересування).

За період 1873-1913 рр. темпи зростання світової торгівлі уповільнюються (таблиця 5.4.), що передусім пояснюється особливостями регулювання зовнішньої торгівлі країн, а саме: посиленням протекціоністських тенденцій, зумовлених зростаючим впливом монополій на зовнішньоекономічну політику своїх держав.

Таблиця 5.4.
Середньорічні темпи світової торгівлі (%)

Країни	Період	
	1850-1873	1873-1913
Англія	4,2	2,6
США	5,8	4,1
Північно-Західна Європа	5,1	5,2
Решта Європи	4,7	2,9
Країни помірною клімату	5,9	4,3
Тропічні країни	3,4	3,1
Східна Азія	3,7	3,8
Разом	4,6	3,3

Особливістю розвитку міжнародної торгівлі на початку ХХ ст. є те, що переважна частина світового товарообороту припадала на взаємний товарооборот між невеликою кількістю індустріально розвинутих країн, жителі яких становили незначну частину населення земної кулі.

Так, напередодні Першої світової війни 11 найбільш розвинутих країн (Великобританія, Німеччина, Франція, США, Італія, Японія, Бельгія, Нідерланди, Швеція, Швейцарія, Канада) забезпечували понад 55% світового експорту, в той час як їх населення становило лише 20% світового. Питома вага європейських країн в міжнародній торгівлі складала 58,4% (таблиця 5.5.)

Таблиця 5.5.

Географічний поділ міжнародної торгівлі, 1913 р. (%)

Регіон	%
Усього	100
Європа	58,4
США і Канада	14,1
Азія	12,1
Латинська Америка	8,3
Африка	4,4
Океанія	2,7

Узагальнююча статистика щодо обсягів світової торгівлі з'явилася лише у першій третині XIX ст. Вона засвідчує стабільне зростання темпів і масштабів міжнародної торгівлі аж до початку Першої світової війни. Ця позитивна динаміка базувалася на кількох чинниках. Це насамперед такі:

1. Розвиток великого машинного виробництва, яке створювало необхідні ресурси для міжнародного обміну.
2. Поглиблення міжнародного поділу і кооперації праці, формування профілю спеціалізації виробництва. У групі розвинутих держав переважали виробництво і експорт готової продукції. У менш розвинутих була сировинна спеціалізація.
3. Протягом ХУІІІ-ХХ ст. дедалі виразніше проявлялася тенденція до інтернаціоналізації виробництва та обміну внаслідок зростання масштабів, а також диверсифікації форм міжнародних економічних відносин.

3 питання. Монетарні відносини епохи меркантилізму

Перші теоретичні обґрунтування торгово-економічних зв'язків провідних країн Європи були пов'язані із зовнішньою торгівлею цих країн, виявленням її місця в накопиченні внутрішніх джерел і розвивалися в рамках навчань фізіократів і меркантилістів. Їх вчення в основному будувалися на вирішенні обмеженого набору теоретичних проблем: роль держави в зовнішніх зв'язках, ставлення до «металевим» грошей (золота і срібла), характеру регулювання зовнішньої торгівлі, фритредерства (free trade), тобто ступеня державного регулювання цієї сфери через політику протекціонізму. **Автори першої теорії міжнародної торгівлі – меркантилізму (mercantilism) були європейські учені:**

- Гаспар Скарруфі (1519-1584 – Італія;
- Стаффорд Уільям (1554-1612) – Англія;
- Томас Мен (Thomas Mun, 1571-1641) – Англія;
- Антуан Монкретьєн (1575-1621) – Франція;
- Чарльз Дейвіант (Charles Davenant, 1656-1714) – Англія;

- Жан Батіст Колберт (Jean Baptiste Colbert, 1619-1683) – Франція;
- Вільям Петті (Sir William Petty, 1623-1687) – Англія.

Перші теоретичні пояснення інтеграції були запропоновані меркантилістами Г.Скаруфі, У. Стаффордом, Т. Меном, А. Монкретьєном. Розроблена представниками цієї школи концепція міжнародної торгівлі передбачала абсолютизацію інтересів окремих країн. Як стверджували меркантилісти усе, що необхідно в господарському житті, країна повинна прагнути виробляти самостійно. Проблему інтеграції вони розглядали як елемент вчення про ефективність зовнішньої торгівлі.

Ця економічна теорія виникла та пояснювала зовнішню торгівлю у період розвитку та занепаду середньовічного феодалізму в Європі (1500-1800 рр.), коли утворювалися та зміцнювалися європейські держави, найсильніші з яких захоплювали колонії і боролись за поділ сфер впливу. У цих умовах виникла потреба в економічній теорії, яка б обґрунтувала роль товару та необхідність економічного виходу національних держав на зовнішні ринки. Ці функції чудово виконав меркантилізм.

Меркантилізм – це економічне вчення та економічна політика, яка представляє інтереси торгової буржуазії у періоди феодалізму та становлення капіталізму. Згідно з теорією меркантилізму багатство країни вимірюється кількістю золота та срібла, якою вони володіють. Оскільки у світі, на думку прихильників цієї теорії, існує обмежена кількість багатства (золота та срібла), то країни можуть збільшувати своє багатство і за рахунок зубожіння інших, тобто внаслідок перерозподілу. Тому для зміцнення економічних позицій держава повинна вживати таких заходів:

1. Більше експортувати товарів, ніж імпортувати, оскільки у цьому випадку вона одержить вартість активного сальдо їх торгового балансу у вигляді золота, яке буде надходити з країн, що мають дефіцит торгового балансу. Підтримка позитивного сальдо торгового балансу дасть змогу, крім того, збільшити внутрішні витрати, виробництво та зайнятність населення.

2. Ввести обмеження на більшу частку імпорту (за допомогою квот, тарифів та інших інструментів торгової політики) та надавати субсидії більшій частині експортних виробництв, що дасть змогу забезпечити позитивне сальдо торгового балансу.

3. Заборонити або обмежити експорт сировини та дозволити безмитний імпорт сировини, якої немає всередині країни, що дасть змогу акумулювати золото та підтримувати на низькому рівні експортні ціни на готову продукцію.

4. Заборонити будь-яку торгівлю колоній з іншими країнами, крім метрополій, які мають виняткове право перепродажу колоніальних товарів за кордон.

5. Гальмувати розвиток виробництва готових товарів у колоніях, перетворити їх на постачальників сировини до метрополій. Колонії повинні експортувати дешеву сировину, а імпортувати дорогі готові вироби.

Однією з головних передумов меркантилістської теорії було те, що економічна система функціонування в умовах неповної зайнятості, внаслідок чого приплив додаткового золота з-за кордону міг в поєднанні з надлишковою робочою силою збільшити виробництво. При умові повної зайнятості населення, приплив золота з-за кордону спричинив би зростання інфляції і не знайшов ефективного використання. Основні принципи меркантилізму:

1. Максимально використовувати можливості аграрної економіки.
2. Впровадження форм виробництва, які найбільше відповідають умовам країни.
3. Економити золото і срібло, використовувати їх за призначенням, вони повинні бути в обігу. Використовувати не за призначенням тільки у випадку їхнього пошкодження і неможливості подальшої утилізації.
4. У країні необхідно виробляти внутрішній продукт, обмежувати предмети розкоші, якомога менше застосовувати іноземні товари.
5. Іноземні товари мають імпортуватися не в формі кінцевого продукту, а перероблятися в країні збільшуючи платню у промисловості.
6. За кордон продавати готові надлишкові товари у формі готових виробів за золото і за срібло. Споживачів відшукувати у найвіддаленіших куточках землі усіма можливими засобами.
7. За жодних обставин не дозволяти імпорт товарів, достатня пропозиція і якість яких є в державі. У цій ситуації ані симпатії, ані співчуття не слід демонструвати іноземцям, хоч би вони були друзями, родичами, союзниками чи ворогами. Будь-яка дружба припиняється, якщо вона послаблює чи руйнує країну. І цього принципу слід дотримуватися, навіть якщо внутрішні товари нижчої якості чи дорожчі. Краще заплатити за річ два долари, які залишаються у країні, аніж один долар, який упливе за кордон.
8. Освіта повинна сприяти переходу від непродуктивних до вигідних професій.

На практиці економічна політика держав, яка базувалась на поглядах меркантилістів, призвела до встановлення державної монополії на зовнішню торгівлю. Уряди країн намагалися забороняти експорт золота та срібла приватним особам, а порушники карались аж до смерті. Зовнішню торгівлю дозволялось здійснювати визначеним компаніям і тільки за певними маршрутами. Головним їх завданням було забезпечити позитивне сальдо торгового балансу. Обмеження імпорту, які вводились односторонньо, ускладнювали міжнародну торгівлю. Вона поділилась на «зони», які задовольняли інтереси метрополій (Англії, Франції, Іспанії тощо) та зв'язаних з ними колоніальних країн.

Використання теорії меркантилізму вело до збагачення метрополій, що викликало значне незадоволення у колоніях і призвело до війни за незалежність у Північній Америці. Після 1800 р. з послабленням впливу меркантилізму метрополії рідко застосовували заходи для обмеження розвитку промислового потенціалу в своїх колоніях, але організаційними та правовими методами продовжували гальмувати їх зовнішню торгівлю.

Заслугою меркантилістів є те, що вони першими запропонували струнку теорію міжнародної торгівлі, показали її значення для економічного зростання країн, розробили можливу модель її розвитку, вперше описали те, що у сучасній економіці зветься платіжним балансом.

Обмеженість меркантилістів полягає у тому, що вони вважали, що збагачення країн можливе не тільки внаслідок перерозподілу вже існуючого багатства, але й за рахунок його нарощування.

Протекціонізм відіграв значну роль у розвитку фабричної та мануфактурної промисловості. Під його «прикриттям» Франція вела конкурентну боротьбу із Великобританією на початку ХІХ ст. В цілому на даному етапі розвитку світової торгівлі протекціонізм мав захисний характер у країнах Західної Європи та: США, охороняючи їх національну економіку від конкуренції зі розвинутішою промисловістю Великобританії.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення меркантилізму.
2. Назвіть основні принципи національної економіки (меркантилізму).
3. Розкрийте характерні риси і особливості біметалічного стандарту.
4. Розкрийте механізм золотого стандарту.

4 питання. Класичні теорії міжнародної торгівлі

А. Сміт (1723-1790) – мав енциклопедичні знання в галузі різних наук, справив значний вплив на сучасників та послідовників. Навчався в університеті Глазго з 14 років. Потім в найзнаменитішому університеті Англії - Оксфорд. Найбільш відома праця «Дослідження про природу і причини багатства народів» – 4 рази перевидавалась за життя А. Сміта і 3 рази після його смерті

Теорія абсолютних переваг А. Сміта Адам Сміт довів, що реальне багатство країни складається з **товарів і послуг**, які можуть бути куплені її громадянами. Він виступав за широкий розвиток міжнародної торгівлі, розробивши теорію абсолютних переваг.

Абсолютні переваги, за Смітом, **визначаються** різницею в абсолютних витратах на виробництво (кількість зайнятих на виготовленні одиниці товару в кожній з країн). Його загальне правило зводиться до наступних фраз: «Не потрібно вагатись, купуючи за кордоном усе те, що іноземні виробники можуть виготовляти дешевше, ніж національні». Учений вважав, якщо якась чужа країна може постачати нас якимось товаром за нижчою ціною, ніж ми самі здатні виготовляти його, доцільніше купувати його в неї за деяку частину продукту нашої власної промислової праці, затраченої в тій сфері, в якій ми маємо деяку перевагу. А.Сміт доводив, що якщо торгівля не буде обмежуватись, то кожна країна почне спеціалізуватись на тій продукції, яка має конкурентну перевагу. При цьому можливі наступні результати:

- підвищиться продуктивність праці;

- надлишки продукції матимуть збут за кордоном;
- зросте кваліфікація робітників;
- зростатимуть доходи;
- збільшуватиметься нагромадження капіталу;
- зростатиме національне багатство.

Можливості виробництва, на думку А. Сміта, сприятливі умови для його здійснення визначаються природними факторами. Переваги у наділеності цими факторами спричиняють ведення того чи іншого виробництва, зокрема, й для продажу за кордоном .

Для ілюстрації своєї концепції Адам Сміт запропонував абстрактний приклад, який ґрунтується на таких припущеннях:

- світ складається з двох країн – Англії та Португалії (табл.5.6.)
- сукупний світовий продукт складається з двох товарів – вина та сукна, які можуть вироблятися в обох країнах;
- передбачається внутрішня мобільність праці у межах однієї країни;
- не мобільність факторів виробництва між країнами;
- передбачається існування ринків з досконалою конкуренцією;
- вважається, що закони, які регулюють світогосподарську взаємодію, носять гармонійний характер;
- ігноруються транспортні витрати при перевезеннях

Таблиця 5.6.

Показники	Англія	Португалія
Час, необхідний для виробництва одиниці сукна	3 год	6 год
Час, необхідний для виробництва 1 л. вина	6 год.	2
Час, що витрачається в світі	7 год	

За даними таблиці 5.6. Англія, витрачаючи три трудоодиниці, виробляє одну одиницю вина і одну одиницю сукна. Португалія може виробити одну одиницю вина та одну одиницю сукна, витрачаючи чотири трудоодиниці. Тобто, за умов відсутності міжнародної торгівлі на виробництво двох одиниць вина і двох одиниць сукна у світі витрачається сім трудоодиниць. У прикладі Адама Сміта виробництво вина в Португалії характеризується більш високою продуктивністю, ніж в Англії, а виробництво сукна є більш продуктивним в Англії, ніж у Португалії. За цих умов було б нерозумним виготовляти вино в Англії, якщо набагато дешевше привезти його з Португалії.

Коли Англія буде спеціалізуватись на виробництві сукна, вона, відмовившись від виробництва вина, зможе видати додатково дві одиниці сукна. Португалія, спеціалізуючись винятково на вині, виробить додатково три одиниці вина.

Тобто – розвиток міжнародної спеціалізації спричинив зростання світового сукупного продукту: витрачаючи ті ж самі сім трудоодиниць, у світі виробляється на одну одиницю сукна і на дві одиниці вина більше. Положення А. Сміта одержують свій розвиток, якщо враховувати не тільки природні, а й набуті переваги, пов'язані з використанням нових технологій.

Теорія порівняльних переваг (comparative advantage) Давида Рікардо (1772-1823)

Д. Рікардо розвиває теорію про порівняльні переваги, чим закладає дуже важливі теоретичні підвалини багатьох наступних концепцій світової торгівлі. Вважаючи положення А. Сміта правильним, але окремим випадком він сформулював ідею про порівняльні (компаративні) переваги, які, як і А. Сміт, визначав як різницю у витратах, але не абсолютними, а відносними розмірами. Він запропонував правило: кожна країна зацікавлена спеціалізуватись на такому виробництві, в якому вона має найбільшу перевагу або найменшу слабкість. Рікардо доводить свою теорію на прикладі, що схожий на приклад А. Сміта з виробництвом вина і сукна в Англії та Португалії. Припущення Д. Рікардо такі ж, як і в Адама Сміта.

За А. Смітом, Португалія мала б виготовляти обидва продукти, а Англія, не виготовляючи цих продуктів за відсутності абсолютних переваг, повинна існувати тільки на португальському вині та сукні, що практично є неможливим.

Якщо спеціалізуватись таким чином, щоб: 1) Португалія виробляла продукт, у якому має найбільшу перевагу – вино; 2) Англія виробляла продукт, у якому має найменшу слабкість – сукно, то виграють обидві країни, зокрема, і вся світова економіка загалом.

Д.Рікардо обґрунтовує вигоди зовнішньої торгівлі навіть у тому випадку, якщо країна не володіє абсолютною перевагою у виробництві жодного товару. Достатньо, щоб співвідношення між витратам виробництва даного товару та інших товарів в даній країні було б нижче, ніж аналогічне співвідношення в іншій країні. При цьому вимірюють відносні ціни або відносні витрати, що показують, від виробництва якого кількості одного товару слід відмовитися, щоб зробити одиницю іншого товару.

Якщо країна виробляє два товари X і Y , відносна ціна товару X буде обчислюватися діленням кількості товару Y на кількість товару X :

$$P_X = Y / X.$$

Таким чином, для визначення спеціалізації па основі теорії порівняльних переваг порівнюють виробництво двох товарів *відносно один одного* в одній і іншій країні.

Так, наприклад, дві країни *A* і *C* виробляють сировину та обладнання. Виробничі можливості двох країн визначено такими даними (табл.5.7)

Таблиця 5.7

Товар	Країна <i>A</i>	Країна <i>C</i>
Сировина, т / ч	15	5
Обладнання, шт. / Год	20	10

Якщо країни закриті, внутрішнє споживання в кожній країні буде визначатися внутрішнім виробництвом. Для країни *A* в умовах обмежених ресурсів можливості виробництва складуть альтернативу: 15 т сировини або 20 шт. обладнання на годину. Для країни *C* - 5 т сировини або 10 од. обладнання на годину. Країна *A* має абсолютні переваги як у виробництві сировини ($15 > 5$), так і у виробництві обладнання ($20 > 10$).

Для визначення спеціалізації слід розрахувати відносні ціни. Відносна ціна сировини в країні *A*:

$$P_c = 20 : 15 = 1,3 \text{ од. об.}$$

Відносна ціна сировини в країні *C*:

$$P_c = 10 : 5 = 2 \text{ од. сировини.}$$

Очевидно, що відносна ціна сировини нижче в країні *A*, тому, закупаючи сировину в країні *A*, країна *C* матиме вигоду в порівнянні з тим, якби вона його виробляла на внутрішньому ринку. І навпаки, відносна ціна обладнання в країні *C* ($P_{об} = 5 : 10 = 0,5 \text{ од. Сировини}$) нижче, ніж в країні *A* ($P_{про} = 15 : 20 = 0,75 \text{ од. Сировини}$), тому країні *A* вигідніше закуповувати обладнання в країні *C*, ніж виробляти самої. Так як відносна ціна сировини нижче в країні *A*, а устаткування - у країні *C*, саме на цих товарах повинні спеціалізуватися дані країни.

Вигода буде отриманий за умови, що світова відносна ціна буде перебувати в межах зміни внутрішніх відносних цін. Наприклад, $P_c = 1,5 \text{ од. об.}$ Тоді при обміні $15 - 1,5 = 22,5$. Країна *A* отримає вигоду - $22,5 - 20 = 2,5 \text{ од. об.}$ Країна *C* отримає вигоду - $10 : 1,5 - 5 = 6,7 - 5 = 1,7 \text{ од. об.}$

У результаті торгівлі на основі порівняльних переваг, так само як і на основі абсолютних, кожна країна отримує позитивний економічний ефект, званий *вигодою від торгівлі*. При цьому теорія відносних переваг справедлива стосовно будь-якої кількості товарів і до будь-якої кількості країн за умови, що торгівля здійснюється на основі законів вільного ринку, без втручання з боку держави.

Таким чином, теорію абсолютних переваг А. Сміта розвинув Давид Рікардо довівши, що абсолютні переваги є лише частковим випадком загального правила. Він показав, що торгівля вигідна кожній з двох країн, навіть якщо одна з них має абсолютні переваги у виробництві обох товарів. **Теорія порівняльних переваг базується на тих самих припущеннях, що і теорія**

абсолютних переваг, використовуючи додатково поняття альтернативних витрат.

Альтернативні витрати — це просте порівняння цін одиниць двох товарів на внутрішньому ринку, виражених через кількість робочого часу, витраченого на їх виробництво.

Альтернативна ціна — це робочий час, потрібний для виробництва одиниці одного товару, виражений через робочий час, необхідний для виробництва одиниці іншого товару.

У цілому, суть теорії порівняльних переваг: якщо країни спеціалізуються на виробництві тих товарів, які вони можуть виробляти з відносно нижчими витратами порівняно з іншими країнами (або, інакше кажучи, з меншими альтернативними витратами), то торгівля буде взаємовигідною для обох країн, незалежно від того, чи є виробництво в одній з них абсолютно ефективнішим, ніж в іншій.

Альтернативні витрати виробництва продукту — це кількість інших продуктів, від якої необхідно відмовитись або яку треба офірувати, щоб отримати певну кількість будь-якого даного продукту.

Переваги теорії порівняльних переваг:

1. Вперше описала баланс сукупного попиту та сукупної пропозиції. Хоча і передбачалось, що вартість товару визначається кількістю праці, необхідної для його виробництва, теорія порівняльних переваг показала, що ця вартість насправді залежить від співвідношення сукупного попиту та пропозиції на товар на внутрішньому та на зовнішньому ринках.

2. Довела існування вигоди від спеціалізації та торгівлі для усіх країн-учасниць, а не тільки для однієї країни за рахунок того, що інші зазнають втрат.

3. Дає змогу вести науково обґрунтовану зовнішньоекономічну політику.

Недоліки теорії порівняльних переваг впливають із тих припущень, на яких вона базується. Тому, застосовуючи її для аналізу зовнішньоекономічних відносин, необхідно брати до уваги, що вона:

1. Не враховує транспортних витрат.

2. Ігнорує вплив зовнішньої торгівлі на розподіл доходів всередині країни, коливання цін та заробітної плати, інфляцію та міжнародний рух капіталу.

3. Ґрунтується на припущенні про існування тільки одного фактора виробництва — праці.

4. Ігнорує існування таких важливих передумов міжнародної торгівлі, як відмінності у забезпеченості країн факторами виробництва.

5. Базується на передумові повної зайнятості, яка означає, що вивільнені робітники однієї галузі одразу можуть знайти собі роботу в іншій, продуктивнішій. Іншими словами, робиться припущення про постійні витрати і, отже, ігнорується закон витрат, що зростають.

6. Не пояснює торгівлю між приблизно однаковими за економічним розвитком країнами, жодна з яких не має відносної переваги перед іншою.

Теорія Е. Хекшер (E. Heckscher) і Б. Олін (B. Ohlin) /Швеція/

Теорія Хекшера-Оліна (теорія співвідношення факторів виробництва) — країна експортує товар, для якого інтенсивно використовується її відносно надлишкові фактори виробництва, і імпортує товари, для яких вона відчуває відносний дефіцит факторів виробництва.

Умови існування:

- у країн-учасниць міжнародного обміну складається тенденція до вивезення тих товарів та послуг, виготовлення яких використовує переважно надлишкові чинники виробництва, і, навпаки, ввозити продукцію, для якої є дефіцит будь-яких чинників;
- розвиток міжнародної торгівлі призводить до вирівнюванню **«факторних» цін**, тобто доходу, одержуваного власником даного чинника;
- є можливість при достатній міжнародній мобільності факторів виробництва заміни експорту товарів переміщенням самих чинників між країнами.

Спеціалізація європейських країн (постачання на світовий ринок)

Німеччина:

- сільськогосподарська техніка;
- залізничне устаткування;
- парові котли;
- картопля, спирт, цукор;
- виробництво хімічної промисловості

Франція:

- текстиль;
- шовкові та суконні тканини.

Італія:

- взуття, шкіргалантерея;
- чорні метали.

Бельгія:

- зброя та інструмент.

Австро-Угорщина:

- метали;
- цукор, хміль.

Загальні особливості міжнародної торгівлі в епоху індустріалізації:

- активно розвивалося велике машинне виробництво, що створювало необхідні ресурси для міжнародного обміну;
- поглиблення міжнародного поділу й кооперації праці, формувався профіль спеціалізації країн. У групі розвинутих держав переважали

виробництво й експорт готової продукції, в менш розвинутих - утверджувалася сировинна спеціалізація.

- на рубежі XIX-XX ст. виразніше проявлялася тенденція до інтернаціоналізації виробництва й обміну внаслідок зростання його масштабів,
- диверсифікації форм міжнародного економічного співробітництва.

Форми організації міжнародної торгівлі були різноманітними:

- торговельне партнерство, засноване на письмовому контракті;
- торговельні компанії, які мали свої зарубіжні представництва;
- торговельні палати;
- запроваджено інститут консульств, завдання яких полягало в підтримці вітчизняних ділових людей за кордоном.

Чинники вивозу капіталу в епоху індустріалізму:

- динамічне зростання економіки;
- наявність сприятливого інвестиційного середовища за кордоном;
- наявність механізму забезпечення узгодженості процесу перепливу капіталу з однієї країни до іншої.

У XIX ст. найбільшими експортерами капіталу були:

- Великобританія;
- Франція;
- Німеччина;
- США;
- Бельгія, Голландія і Швейцарія.

Основна спрямованість: Росія, Балканські країни, Північна та Південна Америки, Індія, Цейлон, Китай, Японія, Південна Африка.

Протягом 1820-1914 рр. простежувалося три міграційні хвилі:

- перша з них відбулася, насамперед, у межах Європи;
- друга мала яскраво виражене трансатлантичне спрямування;
- третя охоплювала афро-азійський простір.

Найбільшу кількість емігрантів забезпечували:

- Великобританія,
- Італія,
- Німеччина,
- Австро-Угорщина,
- Іспанія,
- Росія,
- Португалія.

Работоргівля сягнула піку у XVIII ст., 6 130 000 рабів було перевезено з Африки до Північної та Південної Америки

Контрольні запитання

1. Опишіть профіль спеціалізації окремих європейських країн у міжнародній торгівлі.
2. Назвіть основні принципи класичної ринкової економіки.
3. З'ясуйте причини комерційної революції в Європі.
4. Назвіть основні причини зростання міжнародної торгівлі.
5. Розкрийте особливості структури зовнішньоекономічного обігу епохи індустріалізму.
6. Якою була географія міжнародної торгівлі напередодні Першої світової війни.
7. У чому полягали особливості міжконтинентальної торгівлі.
8. Назвіть основні ринки та охарактеризуйте особливості работоргівлі на африканському континенті.
9. Чим характеризувалися масштаби работоргівлі протягом ХУП-ХУШ ст.?
10. Розкрийте організаційні форми зовнішньої торгівлі.
11. Вкажіть основні чинники революції цін.
12. Які держави були основними конкурентами на світовому ринку?
13. Назвіть основні причини розвитку міжнародної міграції робочої сили.
14. Охарактеризуйте джерела міжнародних міграційних процесів.
15. Назвіть країни – «джерела постачання» емігрантів і країни, куди спрямовувалась іноземна робоча сила?
16. Розкрийте характерні риси європейської еміграції.
17. Обґрунтуйте зміст міграційної зони Американського континенту.
18. Дайте визначення робітників-контрактників.

Тема 6. Міжнародні монетарні відносини і міжнародний рух капіталу

План

1. Розвиток товарно-грошових відносин на основі монетаризму.
2. Причини міжнародного руху капіталу. Форми вивезення та міжнародної міграції капіталу.
3. Поглиблення суперечностей ринкової економіки. Теорія економічного розвитку Фрідріха Ліста (1789 – 1846)

1 питання. Розвиток товарно-грошових відносин на основі монетаризму.

Історично першим типом грошової системи була система металевого обігу, при якій грошовий товар безпосередньо знаходиться в обігу та виконує всі функції грошей, а банкноти розмінні на грошовий метал.

Металеві грошові системи виступали у формах біметалізму та монометалізму. В епоху первісного накопичення капіталу (XVI – XVIII ст.) грошові системи, як правило, базувалися на біметалізмі, що виник ще за часів феодалізму.

Біметалізм – це грошова система, за якою роль загального еквівалента законодавчо закріплюється за двома металами – золотом і сріблом; монети з цих металів карбувалися та оберталися на рівних засадах, банкноти підлягали розміну на обидва ці метали.

Історично першим різновидом біметалізму була система паралельної валюти, за якою співвідношення між золотими та срібними монетами встановлювалося на ринку стихійно, тобто при здійсненні платежів золоті та срібні монети приймалися відповідно до ринкової вартості золота та срібла. Це створювало деякі труднощі, які були пов'язані із існуванням на ринках двох загальних еквівалентів, а значить - двох мір вартості, двох систем цін.

Ситуація ускладнювалася постійною зміною співвідношення між золотом та сріблом за вартістю. Щоб спростити ситуацію держава встановлювала у законодавчому порядку обов'язкове вартісне співвідношення між двома металами, що оберталися на рівних засадах за їх відкритого карбування. Такий різновид біметалізму отримав назву **«система подвійної валюти»**.

Але встановлене фіксоване вартісне співвідношення часто не співпадало із реальним ринковим. Ці перекоси були пов'язані із нерівномірністю зростання продуктивності праці при видобутку золота та срібла та призводили до того, що вартість одного грошового металу переоцінювалася, а іншого – недооцінювалася. Той метал, який був за законом недооціненим, витіснявся з обігу металом, вартість якого за законом переоцінювалася. В цьому проявлялася дія закону Коперніка-Грешема: «гірші гроші витісняють з обігу кращі».

В різних країнах в той же самий час встановлювалося неоднакове співвідношення між золотом та сріблом. Так, наприкінці XVII ст. воно становило 1:15,5, а реальне ринкове співвідношення в цей час складало 1:14,9. Це означало, що золото за законом було переоцінено, тобто платежі золотом виявлялися більш вигідними, ніж платежі сріблом, яке часто вилучалося з обігу та вивозилося за кордон з метою купівлі золотих зливків для подальшого їх перекарбування у монети для здійснення платежів.

В той же час, коли в Європі з обігу витіснялося золото, у США – срібло. Тобто незважаючи на те, що за законом обидва метали мали рівні права, фактично цю функцію виконував один з них. У періоди спаду виробництва та товарообігу, зменшувалася потреба в грошах, вони виходили з обігу, перетворюючись на скарб. При поширенні товарообігу гроші надходили з скарбу до сфери обігу. Саме таким чином відбувалося регулювання маси грошей в обігу.

Стабільність національних грошей, стабільність валютних курсів сприяли розвитку капіталізму вільного ринку, створювали умови для розвитку кредитних відносин, міжнародної торгівлі, руху капіталів та ін.

Функціонування золотомонетного стандарту вимагало наявності золотих запасів у центральних емісійних банків, які слугували резервним фондом внутрішнього обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, виступали резервом світових грошей. Витрати держави на забезпечення обігу золотою монетою були значними. Для їх зменшення широко емітувалися банкноти, використовувалися безготівкові розрахунки.

Протягом історичного розвитку співвідношення між золотими монетами в обігу та їх замісниками поступово змінювалося. Наприклад, в США, Великобританії і Франції воно дорівнювало у 1815р. 3:1, у 1860 – 1:1, у 1885 – 1:3. До 1913р. золоті монети складали 1/10 грошової маси. Але грошова система залишалася стабільною, бо зберігалися основні принципи золотомонетного стандарту.

При паперовій системі грошового обігу емісія грошових знаків, які мають форму казначейських білетів, здійснюється державним казначейством для покриття бюджетного дефіциту. В такому випадку емісія грошей не пов'язана із потребами товарного обігу, а визначається виключно необхідністю покриття дефіциту державного бюджету, що призводить до переповнення ними каналів грошового обігу та до їх знецінення.

Різновидом біметалізму можна вважати так звану "систему "кульгаючої" валюти", за якою один з видів монет карбується у закритому порядку. Прикладом служить французька грошова система, коли у 1873 р. було відмінено вільне карбування срібла, але за 5-франковими срібними монетами залишилася необмежена сила законного платіжного засобу. Це була спроба врятувати біметалізм.

Однак біметалізм не відповідав потребам розвинутого ринкового господарства, бо використання як міри вартості двох металів суперечило суті цієї функції грошей. Загальною мірою вартості може виступати лише один

метал, що й фактично відбувалося. Разом з цим, з розвитком ринкової економіки місце повноцінних грошей в обігу все частіше займали кредитні гроші та безготівкові розрахунки.

На початку другої половини XIX ст. декілька європейських країн вдалися до спроби зберегти біметалізм завдяки укладанню міжнародної угоди - так званого Латинського монетного союзу. На конференції 1865 р. була укладена угода між Францією, Бельгією, Італією та Швейцарією для підтримки стабільності грошового обігу на базі біметалізму.

Це була перша спроба міждержавного регулювання грошових систем. На території країн Латинського монетного союзу зберігалось вільне карбування монет з золота та срібла при підтриманні твердого співвідношення між золотими та срібними монетами (1:15,5), однаковий металевий вміст (вага та проба) грошових одиниць, вільний обіг монет одних країн-членів на територіях інших. Такий блок мав укріпити позиції країн-членів по відношенню до інших європейських країн, перш за все до Великобританії та Німеччини.

Але цей союз проіснував не довго. Знецінення срібла наприкінці XIX ст. внаслідок здешевлення його виробництва призвело до того, що фактичне ринкове співвідношення золотих та срібних монет складало 1:20, 1:22. Внаслідок недооцінені за законом золоті монети почали виходити з сфери обігу до скарбів. Це кінець кінцем призвело до розпаду Латинського монетного союзу. У 1878 р. вільне карбування срібла у країнах союзу було заборонено і всі ці країни перейшли до золотого монометалізму.

Монометалізм – грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один метал: золото (золотий монометалізм) або срібло (срібний монометалізм), при цьому в обігу функціонують монети та знаки вартості, розмінні на грошовий метал.

По мірі розвитку ринкового господарства біметалізм поступається монометалізму. Срібний монометалізм існував в Росії в 1843-1852 рр., в Індії – в 1852-1893 рр., в Голландії – в 1847-1875 рр.

Англія першою здійснила перехід до золотого монометалізму наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. З останньої третини XIX ст. з'явилися умови для широкого запровадження золотої валюти. Завдяки своїй портативності (більш висока вартість та значно менша вага ніж в срібних монетах) золоті монети були більш придатними для обігу. Золотий монометалізм було введено: в Німеччині – в 1871-1873рр., в Швеції, Норвегії та Данії – в 1873 р., у Франції – в 1876-1878 рр., в Австрії – в 1892 р., в Росії та Японії – в 1837 р., в США – в 1900 р.

Золотий стандарт фактично був стандартом фунту стерлінгів, бо більшість країн у XIX ст. проводили політику збереження стабільної вартості своїх валют шляхом переведу їх у фунти стерлінгів.

Великобританія мала перевагу країни, що в той час не брала участі у війнах, що сприяло формуванню її іміджу як зразка фінансової стабільності та обережності.

Золотий монометалізм існував у кількох формах:

- золотомонетного стандарту;
- золотозливкового стандарту;
- золотодев'язного стандарту.

Класичною формою вважається золотомонетний стандарт, при якому:

- золото виконувало всі функції грошей;
- в обігу знаходилися золоті монети.

Введення в обіг золотих монет не викликало ажіотажного попиту на них. Навпаки від них часто намагалися позбутися як незручних в обігу. Відбувалось відкрите карбування монет із фіксованим золотим вмістом. Золотий вміст англійського фунту стерлінгів дорівнював 7,32 г золота, долара – 1,5 г., франка – 0,29 г., марки – 0,35 г, російського карбованця – 0,77 г золота.

Вільний рух золота та іноземної валюти між особами та країнами, внаслідок чого відхилення валютних курсів від валютних паритетів відбувалося лише в межах "золотих точок".

Рівновага підтримувалася завдяки суворому контролю з боку центрального емісійного банку. В залежності від встановленого законодавством порядку забезпечення банкнот золотом визначаються декілька систем банкотної емісії.

Англійська система банкотної емісії:

Законодавство фіксувало максимальний контингент емісії – фідучіарна емісія. Згідно акту 1844 р. цей контингент встановлювався для Банку Англії в сумі 14 млн ф. стерлінгів. Для решти банкотної емісії, яка законом не лімітувалася, обов'язковим було 100% металеве покриття.

Французька система банкотної емісії, яка була введена у 1870 р. Законодавство встановлювало загальний максимум банкотної емісії. Ніяких обов'язкових норм металевого забезпечення не встановлювалося.

Система банкотної емісії по закону 1875р. зводилася до наступного: В законодавчому порядку фіксувався максимальний контингент не забезпеченої золотом емісії. Законодавство дозволяло випуск не забезпечених золотом банкнот зверх встановленого максимуму, але така додаткова емісія обкладалася 5% податком. Не менш 1/3 загальної суми банкнот повинно було забезпечуватися золотим запасом.

Американська система банкотної емісії, що була введена згідно Федерального резервного акту 1913р., характеризувалася тим, що: Встановлювалася мінімальна норма металевого покриття всієї банкотної емісії у 40%, решта підлягала забезпеченню комерційними векселями. Не встановлювалося будь-якого максимального контингенту ані для фідучіарної емісії, ані для банкотної емісії в цілому.

Російська система забезпечення банкотної емісії за законом 1897р. походила на англійську. Золоте забезпечення повинно було складати не менш ніж 50% загальної суми емісії кредитних банків Державного банку при умові їх випуску на суму не більше 600 млн. крб.

Емісія зверх встановленої суми потребувала 100% золотого забезпечення.

Золотомонетний стандарт являв собою найбільш стабільну, саморегульовану грошову систему. Саморегулювання виходило з адекватності вартості, яку виражали вказані гроші в обігу, вартості металу, який містився в монетах чи міг бути одержаний в обмін на банкноти. Завдяки більшому обігу, карбування золотих монет та необмеженому обміну банкнот на золото маса грошей в обігу стихійно пристосовувалася до потреб обігу в них через механізм скарбу.

раїни, як правило, вдавалися за часів якихось екстраординарних подій, таких як війни, кризові явища.

Перша світова війна призвела до глибоких потрясінь у грошово-кредитних системах.

2 питання. Причини міжнародного руху капіталу. Форми вивезення та міжнародної міграції капіталу

Теоретичні засади вивозу капіталу були закладені ще у XVI–XVII ст. у роботах англійських економістів Томаса Мана (1571–1641) та Вільяма Стаффорда (1554–1612), які відстоювали необхідність державного втручання у формування зовнішньоторговельних відносин з метою обмеження вивозу з країни валюти (дорогоцінних металів), оскільки, на їх думку, це негативно впливало на розширене відтворення національного виробництва, і збільшення експорту товарів порівняно з їх імпортом. Останнє мало сприяти додатковому надходженню в країну золота і вкладень у національну економіку.

У XVIII ст. Адам Сміт (1723–1790), критично оцінюючи ці положення, називав їх авторів меркантилістами і на противагу їм розглядав вивіз капіталу як дієвий механізм економічного розвитку. Належачи до економістів класичної школи, він вбачав вигоди від трансграничного переміщення капіталу не тільки для національних економік, а й для загальносвітового процесу, оскільки такий рух капіталів обумовлював збільшення сукупного світового продукту та зростання капіталу.

У XIX ст. німецькі дослідники розглядав вивіз капіталу як спосіб завоювання нових ринків, переважно колоній, що крім додаткових сировинних джерел давало можливість використання дешевшої робочої сили. На їх думку, основним мотивом вивозу капіталу є надлишок капіталу в середині країни-експортера та вища норма прибутку на вкладений капітал у периферійних країнах.

В процесі становлення індустріальної цивілізації утверджується експорт капіталів як відносно нова форма розвитку МЄВ, в першу чергу позичкового капіталу. При цьому зростають обсяги вивезення позичкового капіталу. Нетто-експортерами виступають Великобританія, Франція, Німеччина, Бельгія, Швейцарія, Голландія. Серед найбільших нетто-імпортерів були США, а також Росія. Значною мірою статус нетто-імпортерів позичкового капіталу закріпився за залежними і колоніальними державами.

Так, Великобританія надавала позики цілому ряду Латиноамериканських країн. Характерно, що в другій половині 19 – на початку 20 століть до колоній

та залежних країн спрямовується від $\frac{2}{3}$ до $\frac{3}{4}$ експорту позичкового капіталу. Галузева структура експорту капіталів була такою: на першому місці розташувалося фінансування залізниць; потім ішло будівництво автомобільних доріг; торгівля, банки, страхова справа, сировинні галузі, розвиток плантаційного господарства.

З утвердженням індустріальної цивілізації завершується формування ринку робочої сили. Основним ринком в 19 – на початку 20 століття був ринок в Північній Америці. В першій половині 19 століття із Західної Європи до Північної Америки іммігрувало близько 5 млн. чоловік. У другій половині 19 століття – близько 18 млн. чоловік. Ринок праці стає постійною складовою частиною світового ринку, а відтак і світової торгівлі. Міжнародна валютна система. В процесі розвитку індустріальної цивілізації формується перша міжнародна валютна система, і таким чином цим було започатковано

Перший етап формування світової валютної системи. Міжнародна валютна система в 19 столітті формується під впливом Великобританії. В кінці 18 століття у Великобританії була створена національна валютна система золотого стандарту. За цією системою в межах національної економіки Великобританії функціонували монети, що мали золотий вміст. Поступово під впливом Великобританії в міжнародному співтоваристві формується думка, а потім і вживається ряд заходів для формування подібної системи на міжнародному рівні з метою спрощення міжнародних розрахунків.

Перша міжнародна валютна система юридично була оформлена Паризькою міжнародною конференцією 1867 року. Це була валютна система золотого стандарту. В літературі її називають «Паризькою валютною системою». Це означає, що основним принципом функціонування міжнародної валютної системи був золотий паритет як основа валютних курсів в міжнародних розрахунках.

Курс валют держав, які приєдналися до цієї системи, визначався вмістом в них золота. В міжнародних розрахунках золото використовувалося в чистому вигляді. Різні країни поступово приєднувалися до Паризької валютної системи. Росія приєдналася до цього стандарту в 1898 році. Коливання курсів валют в межах золотого стандарту відбувалося в межах так званих «золотих точок». Вони визначалися різницею в ціні на золото, яка виникала в процесі транспортування із однієї країни в іншу. Ще один принцип функціонування золотого стандарту: національні валюти були ідентичними до міжнародної, тобто і там і там золото відігравало всі функції грошей (в межах національної економіки це були монети із золотим змістом, в міжнародній торгівлі – в чистому вигляді).

Формування акціонерної власності. Як наслідок процесів, пов'язаних з промисловим переворотом розвитком продуктивних сил нового типу, а відтак і розвитку нового типу виробничих відносин, в капіталістичному суспільстві відбуваються зміни, пов'язані, по-перше, з централізацією капіталу, а відтак і з централізацією виробництва. Капітали, нагромаджені в первісний період їх формування потребували конструктивного виходу: капітали нагромаджувалися

не заради нагромадження чи збереження, а з метою розширення їх кількості і масштабу, заради одержання нових капіталів (думка Маркса).

Процес нагромадження капіталів в 2-й половині XIX століття проявляється у вигляді централізації. Централізація капіталу означає зростання або збільшення його розміру шляхом об'єднання кількох самостійних капіталів або шляхом поглинання одним великим капіталом інших, менших за обсягом капіталів.

Оскільки, як правило капітал за часів індустріальної цивілізації проявлявся як підприємницький, то централізація капіталу супроводжувалася і централізацією виробництва. Об'єднання кількох капіталів або поглинання одним капіталом інших супроводжувалося розширенням інвестиційних можливостей, а це в свою чергу означало збільшення масштабів виробництва за рахунок або об'єднання кількох фірм чи виробництв, або за рахунок поглинання великими виробниками дрібніших.

Цей процес власне характеризував розвиток індустріальної цивілізації в 2-й половині XIX – на початку XX століття. Паралельно централізації капіталу і виробництва відбувається і його концентрація.

Концентрація капіталу являє собою збільшення обсягів індивідуальних капіталів переважно шляхом реінвестування прибутку або частини прибутку. Реінвестування прибутку і додаткової вартості визначається також як процес капіталізації грошових нагромаджень (перетворення прибутку в капітал). Утвердження індустріальної цивілізації супроводжується також виникненням і поширенням акціонерної форми капіталу.

Акціонерна форма централізації капіталу визначається як залучення зовнішніх джерел інвестування у виробництво шляхом випуску (емісії) акцій і поширення їх на ринку цінних паперів. На основі акціонерного капіталу виникають величезні господарські акціонерні комплекси, причому ці комплекси спираються на нову структуру власності. Сутність її полягає в тому, що співвласниками фірми чи підприємства – емітента акцій стають власники акцій, які за умови успішного розвитку акціонерного об'єднання одержують частину прибутків. При умові краху підприємства чи фірми втрачають суму, витрачену на акції. За таких умов акціонерні товариства вважаються більш вигідною формою вкладання надлишкових чи вільних коштів підприємств та фізичних осіб.

Поступово акціонерні компанії проникають в такі сфери, як виробництво, збут виробленого, кредитні відносини, страхова справа, транспорт та інші. Проникаючи в згадані сфери, акціонерні об'єднання виростають до рівня монопольних утворень, які починають панувати в тій чи іншій сфері національної економіки. Тому вважається, що акціонерній формі централізації капіталу належить особлива роль в монополізації економіки. В певний час акціонерні товариства перетворюються в головну організаційну форму великих капіталістичних підприємств.

За рахунок акціонерної організації виробництва і підприємницької діяльності на рубежі 19 –20 століть було забезпечено швидкий розвиток цілої

низки основних галузей промислового виробництва (металургійної, добувних галузей, машинобудування тощо). Цікаво зазначити, що значною мірою акціонерний капітал використовувався на створення інфраструктури, адекватної зростанню ринкового виробництва: поява перших автомобілей тут же стимулювала будівництво автомобільних доріг, розвиток залізничного транспорту призвело до будівництва залізниць тощо.

Монополізація капіталу і виробництва В кінці XIX ст. акціонерні товариства стають головною організаційно-правовою формою приватних підприємств а також монополій в усіх сферах економіки (в першу чергу в розвинених країнах). Процеси централізації і концентрації капіталу обумовили формування великого виробництва, основаних на масштабних вкладеннях капіталу. Велике виробництво починає домінувати в провідних галузях економіки (чорна металургія, вугільна, нафтодобувна промисловість, машинобудування, транспорт, виробництво зброї).

Утвердження великого виробництва в основних галузях економіки обумовлює еволюцію ринку вільної конкуренції в монополістичну економіку. Основними формами монополістичних об'єднань на той час були:- акціонерні об'єднання (або акціонерні товариства, їх ще часто називають акціонерні компанії). Це компанії, що утворювалися шляхом злиття раніше незалежних компаній (ця форма монополізації капіталу була поширена переважно в США).

В Західній Європі набули поширення такі види монополістичних об'єднань як **картелі і синдикати**. Картелі об'єднували підприємства однієї галузі, регулювали обсяги виробництва компаній-учасниць такого об'єднання, ринки збуту для кожного підприємства-учасника. Таким чином, картельна форма була пов'язана з числом зовнішніми діями цих картелів.

Пізніше картельна форма набула поширення і на міжнародному рівні. **Синдикати** також на той час об'єднували підприємства однієї галузі і виконували приблизно такі ж функції як і картелі, але були більшою мірою централізованими. **Особливість синдикату** полягала в тому, що його основна функція зводилася до концентрації збуту продукції, тобто синдикат брав на себе всі клопоти, пов'язані із збутом продукції, випущеної учасниками даного об'єднання. В межах синдикату як реалізація виготовленої продукції, так і закупки сировини концентрувалися в так званих «конторах з продаж».

Сировина та обсяги випуску кінцевої продукції розподілялися у відповідності із квотою (чи домовленістю). Синдикатна форма монополістичних об'єднань була поширена в російській, а відтак і в українській економіці. Одним із перших в Росії був створений цукровий синдикат, заснований в **Києві в 1887** році з'їздом цукрозаводчиків. Поширеною при утворенні галузевих і міжгалузевих об'єднань була система участі. По суті, в основі цієї форми монополізації знаходиться акціонування підприємницької компанії. Як правило, система участі пов'язана з діяльністю надвеликих за розмірами компаній.

Розвиток банків

Такі компанії, емітуючи акції у великих обсягах втрачають контроль за їх поширенням на ринку цінних паперів. В таких умовах достатньо було накопичити 10% -20% акцій щоб претендувати на участь в об'єднанні, а також в управлінні цим об'єднанням.

Нова роль банків в розвитку міжнародних валютно-кредитних відносин. У зв'язку із поширенням явища капіталізації і централізації змінюється роль банків. Ці зміни пов'язані з тим, що банки із посередників перетворюються у всесильних монополістів. Володіючи великими сумами капіталів банки починають брати безпосередню участь у створенні галузевих і міжгалузевих промислово-фінансових комплексів.

Вони беруть участь у фінансуванні розвитку промислового виробництва, а оскільки таке фінансування набуває великих масштабів, то відбувається злиття підприємницького капіталу з банківським. Виникає нове явище, яке економістами було названо **«фінансова олігархія»** (друга половина ХІХ століття – 30-ті роки ХХ століття). Це верхівка монополістів-підприємців в особі великих власників капіталу, найбільш впливових представників торговельно-промислових і фінансових монополій. Вона уособлювала панування фінансового капіталу в економічному і політичному житті розвинених країн. Особливість фінансової олігархії полягала в тому, що, як правило, вона формувалася на сімейно династійній основі.

В США, наприклад, олігархія трималася на таких сімействах як Рокфеллери, Мюллери, Дюбони. У Великобританії: Ротшільди, Шредери. В Німеччині панували Сіменси, Тіссони.

Відлуння існування олігархії такого рівня ще давали себе знати після другої Світової війни, але їм на зміну поступово прийшли ТНК.

Вивезення капіталу за кордон державами та міжнародними фінансово-кредитними організаціями вартості у грошовій або товарній формі з метою виробництва і привласнення монопольне високих прибутків а також отримання інших вигод. У категорії «вивезення капіталу» слід виділяти соціально-економічну (або суспільну) форму і матеріально-речовий зміст. У першому випадку вивезення капіталу означає процес формування в іншій менш розвинутій країні антагоністичної суперечності між власниками засобів виробництва, фінансових та інтелектуальних ресурсів і найманими працівниками, а отже, й відповідного капіталістичного виробничого відношення.

Капітал за своїм економічним змістом є сукупністю або системою виробничих відносин (або відносин економічної власності). **Експорт капіталу** означає процес формування в менш розвинутій країні капіталістичних виробничих відносин. Оскільки капітал має свій речовий зміст (засоби виробництва гроші, інші ресурси) то формування таких відносин здійснюється за допомогою вивезення капіталу насамперед у підприємницькій і грошовій формі.

Якщо капітал вивозиться з більш розвинутої країни в менш розвинуту ринкову країну то цей процес супроводжується формуванням більш зрілих відносин власності (а отже, й капіталу), більш досконалих форм виробничих відносин. Таким чином здійснюється процес інтернаціоналізації капіталу (економічної власності, заснованої на експлуатації тощо). **Отже причини вивозу капіталу:**

- забезпечення доступу до сировини і гарантованість його стабільних поставок;
- використання в широких масштабах дешевої робочої сили, що дозволяло істотно знизити витрати виробництва;
- конкуренція в рамках національних ринків промислово розвинених країн;
- надлишок капіталу, який шукав більш прибуткового свого додатку за кордоном;
- вивіз капіталу став тією «віддушиною», через яку відбувався витік капіталу в інші країни через труднощі його авансування в національну економіку;
- протекціоністська політика імпорту, яка забезпечувала, з одного боку, захист національної промисловості, з іншого – приплив іноземного капіталу в інтересах розвитку тих виробництв і галузей, для яких не вистачало національного капіталу або вони володіли достатніми технологічними можливостями, досвідом і знаннями в організації виробництва тих чи інших видів продуктів.

Величезну роль в експорті капіталу зіграли становлення і розвиток міжнародної інфраструктури, насамперед транспортної та інформаційних систем. Вони суттєво «зблизила» країни і забезпечила умови для подальшого поглиблення та розширення інтернаціоналізації виробництва не тільки готових продуктів, але і часткових продуктів, напівфабрикатів, вузлів і деталей. Це стало основою розвитку міжнародної спеціалізації і кооперування виробництва.

Чинники вивозу капіталу в епоху індустріалізму:

- динамічне зростання економіки;
- наявність сприятливого інвестиційного середовища за кордоном;
- наявність механізму забезпечення узгодженості процесу перепливу капіталу з однієї країни до іншої.

У XIX ст. найбільшими експортерами капіталу були:

- Великобританія;
- Франція;
- Німеччина;
- США;
- Бельгія, Голландія і Швейцарія.

Основна спрямованість: Росія, Балканські країни, Північна та Південна Америки, Індія, Цейлон, Китай, Японія, Південна Африка.

Вивіз капіталу сприяє міграції робочої сили та людського капіталу.

Протягом 1820-1914 рр. простежувалося три міграційні хвилі:

- перша з них відбулася, насамперед, у межах Європи;

- друга мала яскраво виражене трансатлантичне спрямування;
- третя охоплювала афро-азійський простір.

Найбільшу кількість емігрантів забезпечували:

- Великобританія,
- Італія,
- Німеччина,
- Австро-Угорщина,
- Іспанія,
- Росія,
- Португалія.

У XVIII ст. аботоргівля сягнула піку, 6 130 000 рабів було перевезено з Африки до Північної та Південної Америки

Вивезення капіталу також зумовлюється дією закону нерівномірності економічного розвитку, зокрема нерівномірним розвитком окремих держав і регіонів світового господарства. В країні, яка вийшла на передові позиції, швидше відбувається процес створення надлишкового капіталу, який можна використати всередині країни, але для якого шукають більш прибуткове застосування. Крім того, вивезення капіталу зумовлене асинхронним характером протікання капіталістичного циклу, наявністю протекціоністських бар'єрів, що перешкоджають вивезенню товарів, процесом інтернаціоналізації виробництва та іншими причинами.

Вивіз капіталу здійснюється у двох основних формах підприємницькій і позичковій. Вивезення підприємницького капіталу означає інвестиції у промисловість, транспорт, сільське господарство, банківські підприємства тощо, через будівництво нових або купівлю вже існуючих підприємств внаслідок придбання їх акцій. Це призводить до утворення власності за кордоном. Позичковий капітал вивозиться у формі короткотермінових або довготермінових позик та кредитів. Це дає можливість отримувати фіксований дохід у вигляді відсотка, але не призводить до утворення власності за кордоном. Загальну суму капіталу, що функціонує за кордоном, становлять іноземні інвестиції. Згодом їх джерело розширюється за рахунок капіталізації додаткової вартості, використання амортизаційних відрахувань, випуску акцій тощо.

При вивезенні підприємницького капіталу інвестиції поділяються на прямі (дають можливість здійснювати контроль за підприємством, для цього достатньо придбати до 10% акцій) та на портфельні (не дають права на контроль, а лише на отримання прибутку). Крім того, за джерелами фінансування розрізняють державний, недержавний (приватний, груповий), наддержавний види капіталу. В межах державного капіталу розрізняють такі його форми позики, дари (гранти), допомогу.

Недержавний вид вивезення капіталу можуть здійснювати юридичні та фізичні особи, приватні (окремі індивіди) або сім'я чи групові інвестори у формі капіталовкладень, міжбанківського кредитування, торговельних кредитів тощо.

3 питання. Посилення конкуренції та поглиблення суперечностей ринкової економіки. Теорії розвитку Фрідріха Ліста (1789 – 1846).

Становлення вчення про національну економіку почалося з критичного переосмислення основоположних принципів *класичної школи* і пов'язане з ідеями історичної школи, яка формувалася в першій половині XIX ст. На відміну від основного принципу класичної економічної теорії – *лібералізму* (вільної, індивідуальної, приватної поведінки економічного суб'єкту), історична школа висунула принцип *традиціоналізму*, який вимагає будувати економічні відносини на основі традиційних цінностей з урахуванням минулого життєвого досвіду нації.

У своєму розвитку історична школа пройшла етапи: старої (Ф. Лист, В. Рошер, Б. Гільдебранд, К. Кніс), нової (Г. Шмолер, К. Бюхер) та новітньої школи (В. Зомбарт, М. Вебер).

Першим представником історичного напрямку економічного вчення став німецький економіст Фрідріх Лист (1789-1846), який у своїй праці «Національна система політичної економії» розглядає економічний розвиток не як універсальний процес, підпорядкований єдиним і загальним об'єктивним закономірностям, а як історично специфічний розвиток кожної окремої країни. При такому підході виникає необхідність урахувати особливості історичного розвитку окремих країн, конкретні умови, в яких формується та функціонує їх господарська система під впливом як національно-культурних традицій, так і правових режимів.

Теоретичні погляди Ф. Ліста відображали його бачення реального становища Німеччини, яка у першій половині XIX ст. була політично роздробленою, економічно слабозвинutoю, аграрно-індустріальною країною, що не мала того економічного потенціалу, який був притаманний країнам, подібним Великій Британії або США. На аналізі реального становища Німеччини Ф. Лист приходить до висновку, що країни, які відстають від більш розвинутих економік, повинні обирати свої шляхи господарського розвитку, що відображають їх специфічні умови функціонування. Кожна нація проходить у своєму розвитку ряд послідовних стадій, відповідно до яких будується економічна політика держави, яка повинна враховувати особливості тієї стадії, на якій перебуває країна з тим, що забезпечити найкращі умови для розвитку виробничих сил нації.

Основні ідеї Ф. Ліста:

– економіка окремих країн розвивається за власними законами, і тому для кожної країни характерна своя «національна політична економія», завдання якої полягає у виявленні найбільш сприятливих умов для розвитку виробничих сил нації;

– економіка – це частина цілого суспільного організму та загальнонаціональної культури і етичних цінностей;

– самостійним економічним суб'єктом є нація, яка об'єднує всіх своїх

членів патріотичним зв'язком;

– багатство нації залежить від різних причин – не тільки матеріальних, але й духовного характеру. Воно залежить від національної могутності, від географічного положення, від політичних і громадських установ, законів, релігії, моралі та т.п.;

– благополуччя нації обумовлено не кількістю багатства, а ступенем розвитку продуктивних сил. Забезпечення щастя людини обумовлено асоціацією виробничих сил (до яких включаються держава, культура, етика, релігія, мораль та таке ін.), що переслідують загальну мету – матеріальне та інтелектуальне благополуччя людей, об'єднаних державою в націю;

– культура як базис цивілізації розглядається як нематеріальний ресурс економічного розвитку. Культура визначає ціннісні орієнтації, норми і правила поведінки суб'єктів, тим самим виконує функцію стабілізації та мотивації;

– єдність національного господарства передбачає наявність державної економіки, під якою розуміється державні засоби уряду, їх споживання та управління ними. **Державна** влада узгоджує і спрямовує зусилля окремих ланок національного господарства для досягнення довготривалих корінних інтересів нації. Народна економіка перетворюється на національну за умови, що держава охоплює цілу націю, яка характеризується самостійністю, здатністю придбати стійкість і політичну єдність.

Контрольні запитання

1. Назвіть особливості формування першого етапу формування валютної системи.
2. Розкрийте характерні риси і особливості біметалізму та монометалізму.
3. Як формувались перші форми монополій?
4. Назвіть основні положення теорії Ф. Листа.
5. Які держави були основними конкурентами на світовому ринку?
6. Розкрийте основні економічні передумови вивозу капіталу.
7. Опишіть кількісні та якісні показники, що визначали міжнародний рух капіталу.
8. Охарактеризуйте напрями іноземного інвестування.
9. Дайте визначення прямих іноземних інвестицій.
10. У які галузі світового господарства здійснювалося іноземне інвестування?
11. Який вплив справляють іноземні інвестиції на економічний розвиток країни?
12. Вкажіть основні галузі та регіони України, куди спрямовувалися іноземні інвестиції на зламі XIX-XX ст.?

Тема 7. Зовнішньоекономічні зв'язки міжвоєнної доби (між Першою і Другою світовими війнами)

План

1. Економічні наслідки першої світової війни. План Дауеса та його наслідки.
2. Господарство розвинутих країн у 20-і роки. Світова економічна криза 1929-1933 рр.
3. Роль кейнсіанської теорії в стабілізації економіки та розвитку міжнародних економічних відносин. Макроекономічне регулювання ринкової економіки та забезпечення макроекономічної рівноваги.

1 питання. Економічні наслідки першої світової війни. План Дауеса та його наслідки

Період раннього імперіалізму саме так характеризується перша половина 20-го століття) був головною ознакою **розвитку системи світового господарства.**

Характерні ознаки цього розвитку:

По-перше, економічний розвиток провідних країн світу характеризувався динамічністю й інтенсивністю (до Першої світової війни).

По-друге, відбувається поглиблення процесу інтернаціоналізації господарського життя: поряд із експортом товарів, капіталів та робочої сили, набирає поширення експорт підприємницького капіталу.

По-третє, під впливом поширення монополістичного капіталу (в інших формах: товарний, позичковий, інвестиційний) до системи ринкових відносин приєднуються менш розвинені країни, в тому числі й залежні.

По-четверте, значно посилюється вплив монополій на світогосподарські зв'язки. Це посилення впливу знаходило прояв в інтенсивному вивозі капіталів, в прагненні до територіального поділу світу

У результаті – відбувається помітний поділ світового господарства, світової економіки **на дві досить відмінні між собою частини:**

- формується невелика група розвинених держав («купка багатих імперіалістичних держав»), що утворили своєрідний «центр»;
- водночас «центр» був оточений великою кількістю колоніальних та залежних країн, котрі були віднесені до категорії «периферії» та досить сильно експлуатувалися центром.

На загальний розвиток світогосподарських зв'язків в першій половині 20-го століття негативний й навіть катастрофічний вплив справили:

- Перша світова війна;
- Жовтневий революція (1917 р.);
- кризові потрясіння 1929 – 1933 рр.;
- Друга світова війна.

Після Першої світової війни розвинені країни були заклопотані проблемами розподілу територій, завоювання ринків й утвердження ними, розв'язанням політичних проблем. Однією з особливостей цього періоду був

той факт, що в повоєнному економічному розвитку світове господарство функціонувало в режимі Версальського договору.

Версальський договір є складовою частиною Версальсько-Вашингтонської системи. До цієї системи входили:

- Комп'єнське перемир'я між Німеччиною й головними союзними державами (1918 рік). За цим перемир'ям Німеччина капітулювала.
- Паризька мирна конференція (1919 – 1920 рр.). У межах цієї конференції були підготовлені Сен-Жерменський мирний договір (був підписаний головними союзними державами та Австрією), Нейнський мирний договір із Болгарією, Тріанонський мирний договір із Угорщиною й Севрський мирний договір із Турцією.
- Вашингтонська конференція (1921 – 1922 рр.). Нею були розроблені положення, якими потім регулювалися відносини, пов'язані із воєнно-морськими проблемами Далекого Сходу й басейну Тихого океану.

Версальському договору належало центральне місце у відновленні й повоєнному регулюванні системи світогосподарських зв'язків.

Договір було підписано в червні 1919 року із одного боці – **США, Британією, Францією, Італією, Японією Бельгією** та іншими державами, із іншого – переможеною **Німеччиною**.

За цим договором Німеччина:

- втратила усі свої колонії, котрі були поділені між Великобританією, Францією, Японією та Бельгією;
- Німеччина змушена був визнати суверенітет Австрії, Чехословаччини, Польщі;
- за Версальським договором Франції було повернено Ельзас й Лотарингію й передано на 15 років вугільні шахти Саарської області (под наглядом Ліги Націй). Ряд округів відійшло до Бельгії (Мальмеді, Ейтезв, Морене).
- деякі території відійшли до Данії, Литви, місто Гданськ було оголошено вільним містом.

Виплати у вигляді контрибуцій були визначені в розмірі 132 млрд. золотих марок. За договором Німеччина позбавлялася військового флоту, авіації, важкого озброєння. **Армія Німеччини обмежувалася 100 тис. солдатів.**

Таким чином, Версальський договір ставив Німецьку економіку на межу катастрофи. У результаті війни Німеччина втратила зовнішні ринки. У катастрофічному стані опинилися основні галузі виробництва, потерпіла крах кредитно-фінансова система, зовнішньоторговельний оборот знизився до 1/3 довоєнного рівня. У цілому Німеччина характеризувалася політичною дестабілізацією, різким падінням життєвого рівня населення й економічним крахом.

Щодо інших країн світу, **США були єдиною Державою**, котра в роки війни й в повоєнний рівень зміцнила свої позиції в системі світогосподарських зв'язків. **Виробництво промислової продукції США**

збільшилося втричі, також в три рази зріс експорт. Протягом війни США не припиняли торгівлю із усіма учасниками війни.

Великобританія належала до країн-переможниць, але з війни вона вийшла знесиленою. Вона втратила 2/3 торговельного флоту, вдвічі зменшила експорт, що є найбільш важливим. Лондон переста бути фінансовою столицею світу. Щодо відновлення Британської економіки, то в даному випадку великі надії покладалися на Німецьку воєнну контрибуцію, та розширені колоніальні володіння.

Франція. Її втрати були за питомою вагою значно більші за Британські. 13 найбільш економічно розвинених департаментів Франції були зруйновані, Франція втратила близько 10% працездатного населення. Досить важливим для Франції також був той факт, що вона втратила роль світового кредитора.

Японія значно зміцнила свій економічний потенціал: подвоїлося промислове виробництво. Якщо США після I світової війни піднялися на 1-ше місце в будівництві автомобілів, то Японія зайняла позиції лідера в суднобудуванні. Безпосередньо на Європейських фронтах Японія не брала участі, але й вона вирішувала ряд власних проблем із Китаєм. Зрештою в 1915 році Японія нав'язала Китаю так званий "мирний договір", у відповідності із яким Китай змушений протягом тривалого часу виконувати так звані "21 вимогу". Це були вимоги, пов'язані із поставкою Японії виробів сільського господарства, промисловості тощо.

2 питання. Господарство розвинутих країн у 20-і роки. Світова економічна криза 1929-1933 рр.

Новий репараційний план для Німеччини був розроблений міжнародним комітетом експертів під головуванням **Чарльза Г. Дауеса**, затверджений **16 серпня 1924 р.** на **Лондонській конференції представників країн-переможниць у Першій світовій війні і прийнятий Німеччиною**

В середині 20-х років Версальський договір перестав спрацьовувати. Одною з причин було те, що Німеччина повільними темпами відновлювала свій економічний потенціал. Оскільки слабка Німеччина як партнер для країн Європи був не вигідна, тому йшов пошук шляхів відновлення німецької економіки. Ці пошуки призвели до виникнення "плану Дауеса", розробленою спеціальною комісією в 1924 році (план назв за ім'ям голови цієї комісії – **директора одного з Чиказьких банків**). Суть його був в послабленні економічного тиску на Німеччину через перегляд Версальського договору. План було підписано на Лондонській конференції країн-переможниць в I світовій війні (24 вересня 1924 року).

За планом Дауеса передбачався такий механізм активізації відновлення німецької економіки:

- країни-переможниці надають Німеччині позики й кредити. Левова частка таких позик й кредитів надавалася США;
- Німеччина відбудовує економіку й фінансову систему;

- на цій основі виникає можливість послідовно сплачувати репарації Великобританії та Франції;
- за рахунок німецьких репараційних платежів Великобританія й Франція повертають воєнні борги США.

Ще одна цікава деталь: згідно із планом Дауеса основна маса експорту німецької промислової продукції спрямовувалася в Радянський Союз. За цією вимогою західні країни оберігали міжнародні ринки, котрі були традиційними для Великобританії й Франції, від проникнення ними німецьких товарів.

План Дауеса діяв до 1929 року. Німеччина здобула кредитів й позик на суму понад 27 млрд. золотих марок й встигла виплатити у вигляді репараційних платежів Великобританії й Франції близько 10 млрд. золотих марок.

У червні 1929 року план Дауеса був замінений на план Юнга, але й депресія 1929-1933 років не дала можливості його реалізувати.

На систему МЕВ в першій половині 20-го століття певний вплив мала Велика жовтнева соціалістична революція (Жовтневий переворот в Росії). Цей вплив мав прояв у бо Радянська Росія після жовтня 1917 року, а пізніше Український Союз (після 1922 року) виявився ізольованим від світогосподарських зв'язків.

Головна причина – політика уряду Радянської Росії й Радянського Союзу та реакція на цю політику країн світу.

Український уряд конфіскував будь-яку іноземну власність на своїй території й відмовився визнати зовнішні борги попередніх режимів. Перша реакція країн світу була направлена на бойкотування Радянську Росію.

Якщо в 1913 році зовнішньоторговельний оборот Росії піднявся до рівня 2,3 млрд. рублів, то 1919 році цей показник становив всього 2,6 млн. рублів.

Іншим фактом впливу було й те, що на руїнах Російської імперії виникли нові держави, котрі поставили за мету включитися до системи світогосподарських зв'язків. Мова йде про Україну, Польщу, Литву, Латвію, Естонію й Фінляндію.

Економічну блокаду Радянського Союз однією із перших прориває Великобританія. В 1921 році цю ініціативу підтримали цілий ряд держав Європи (Німеччина, Італія, Данія, Австрія).

Ще одним чинником, що обумовив розвиток світогосподарських зв'язків був Велика депресія 1929 – 1933 років. Вважається, що першою ознакою цієї депресії стало падіння акцій 24 жовтня 1929 року на Нью-Йоркській біржі. Ця криза порушила усі міжнародні економічні зв'язки, призвела до масового скорочення промислового виробництва а також до занепаду інших галузей економіки в провідних країнах світу.

Найбільшого потрясіння зазнала економіка США, досить відчутною вона була в Великобританії, Німеччині, Японії.

У контексті впливу світової кризи кінця 20-х початку 30-х років, слід розглянути країну, що стала початком цієї кризи. Ця країна – США. Владні структури до мінімуму зменшили своє втручання в економіку (відповідно до поширеної у тоді економічної політики). Криза та її наслідки змінили

економічну політику держави та її ставлення до економічних процесів. США пішли власним шляхом в подоланні наслідків кризи. Цей власний шлях був пов'язаний із новим курсом президента

Президент Рузвельт спирався на посилення ролі держави в регулюванні економічними процесами. Сильна особа президента й відповідальність уряду за наслідки втілюваної ними програми стали основою відновлення економіки.

Власне вперше в світовій практиці за мирних часів держава взяла на себе роль регулятора й координатора господарської діяльності (СРСР випадав й тогочасного розвитку – капіталістичного чи імперіалістичного). Цей досвід виявився виправданим.

Головними ланками нового курсу президента Рузвельта були:

- 1) оздоровлення банківської й фінансової системи (досить жорсткими методами, визнано банкрутство сотень банків);
- 2) прийняття закону про золотий резерв й великомасштабна закупівля золота із метою зміцнення національної валютної системи;
- 3) девальвація долара – із метою підтримки промислового капіталу;
- 4) відновлення промисловості (у відповідності з законом, прийнятим у зв'язку із кризою);
- 5) організація суспільних робіт, як засіб боротьби із безробіттям й підвищення купівельної спроможності суспільства;
- 6) закон про регулювання сільського господарства (закони, які були впроваджені урядом Рузвельта до цих пір є основою сільського господарства США);
- 7) прийняття закону про соціальне забезпечення.

Інші країни.

Франції важко давався вихід з кризи, антикризові програми французького уряду майже не спрацювали. Тому навіть до початку 2-ї світової війни Франція в своєму розвитку не піднялася до рівня 1929 року.

Трохи осторонь стояти Німеччина, Японія й Італія. Вони пішли по шляху милітаризації власної економіки. Причому милітаризація німецької економіки супроводжувалася поширенням в громадську думку ідею реваншу, а в політику – ідеології й практики фашизму. Зрештою така орієнтація трьох держав – вагомих суб'єктів міжнародних відносин – призвела до формування блоку (який отримав назву "вісь Берлін – Рим – Токіо").

3 питання. Роль кейнсіанської теорії в стабілізації економіки та розвитку міжнародних економічних відносин. Макроекономічне регулювання ринкової економіки та забезпечення макроекономічної рівноваги

Із середини 30-х років ХХ ст. і на протязі кількох десятиліть розвиток економічної теорії відбувався під впливом вчення Джона Мейнарда Кейнса. З ним погоджувалися, його концепцію уточнювали й доповнювали, її спростовували, але в будь-якому випадку ніхто із серйозних економістів не міг пройти повз ідеї англійського дослідника.

Появу вчення, що одержало за іменем його творця назву «кейнсіанство», можна датувати 1936 р., коли було опубліковано книгу Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей». З того часу кейнсіанство набуло світової слави не тільки у зв'язку з теоретичними побудовами і тлумаченнями природи економічний явищ, скільки внаслідок своєї головної політико-економічної настанови — обґрунтування необхідності державного регулювання господарських процесів. Концепція Кейнса склалася після світової кризи 1929–1933 рр. і відображала загальне розчарування в концепції, яка панувала раніше, про ефективну саморегуляцію ринкового господарства.

2. Основні положення кейнсіанської теорії

У центрі уваги Кейнса були дві проблеми, що виступають на перший план саме в періоди економічних депресій: **попит і безробіття**.

До Кейнса прихильники різних економічних напрямів (крім марксистів) відкрито чи мовчазно поділяли доктрину Ж. Б. Сея: кожен товаровиробник продає, щоб купити, отже, пропозиція породжує відповідний попит і загальне надвиробництво, загальна криза збуту неможливі. Дж. Кейнс відкидає «закон ринків» Ж. Б. Сея, оскільки в ринковій економіці обмін здійснюється не за формулою «товар — товар», а за формулою «товар — гроші — товар». Продавець може і не стати покупцем, бо ним керує не тільки попит, а й прагнення до заощадження. Тому загальна криза збуту цілком реальна. Кейнс приходить до узагальнення: обсяг національного доходу і його динаміка безпосередньо визначаються не лише факторами пропозиції (тобто факторами, від яких залежить виробництво), а й факторами попиту. Зазначимо, разом із тим, що Кейнс не поділяє концепції множинності факторів виробництва як творців цінності. Він схильний вважати єдиним фактором, що створює цінність, працю (включаючи працю підприємця), а устаткування, оборотний капітал тощо — лише умовами праці.

Дж. Кейнс вводить поняття функцій сукупної пропозиції та сукупного попиту. Перша визначається співвідношенням сукупних (для суспільства) витрат і зайнятості. Протягом відносно коротких періодів часу це співвідношення не змінюється. Друга функція відображає співвідношення очікуваних доходів підприємців (у масштабах суспільства) і зайнятості. Вони дуже рухливі. Тому динаміка зайнятості залежить, головним чином, від функції сукупного попиту, що визначає доходи підприємців. Точка перетину двох функцій характеризує обсяг зайнятості. Кейнс називає її точкою ефективного попиту.

Ефективний попит, тобто сукупний платоспроможний попит, що визначає ступінь зайнятості, залежить від очікуваного рівня споживання та інвестицій. Особисте споживання - це функція приросту доходу. Але темпи зростання споживання нижчі за темпи зростання доходу. Кейнс називає основним психологічним законом падіння частки споживання і підвищення частки заощаджень при зростанні доходу. Наслідком цього закону є відносне зменшення попиту на предмети споживання. Компенсацією такого зменшення

може бути тільки зростання інвестиційного попиту, інакше неминуче зростання безробіття і падіння темпів зростання національного доходу.

Інвестиції в будь-яку галузь зумовлюють зростання зайнятості, збільшення доходів і споживання не тільки в цій галузі, а й у суміжних з нею галузях. У свою чергу, зміни в цих галузях породжують зростання зайнятості, доходів і попиту в галузях «другого порядку» (за ступенем віддаленості від сфери первинного інвестування). Виникає ефект мультиплікатора. Поняття мультиплікатора ще до Кейнса (у 1931 р.) ввів в економічну теорію Річард Фердинанд Кан, який досліджував вплив зростання інвестицій на зайнятість. Кейнс розглядає мультиплікатор доходу. Величина цього мультиплікатора залежить від того, яка частка споживання в доході.

Головною проблемою, за Кейнсом, слід вважати перетворення частини доходу, що зберігається, в інвестиції. Якщо очікувана прибутковість інвестицій нижча від норми відсотка або дорівнює їй, інвестування для власника коштів є безглуздом. Чим більший розрив між нормою відсотка й очікуваною прибутковістю капіталовкладень (Кейнс говорить про граничну ефективність капіталовкладень), тим активнішим стає процес інвестування.

Дж. Кейнс заперечує поширене уявлення про те, що відсоток — це ціна заощадження. Заощадження роблять лише тоді, коли потреби задоволені, тому підвищення ставки відсотка не стимулює зростання заощаджень. Відсоток, за Кейнсом, — це ціна, яку сплачують за відмову від ліквідності. Тут набирає сили інший психологічний закон: прагнення до ліквідності, тобто бажання тримати свої вільні кошти в найбільш ліквідній формі, щоб мати можливість спрямувати їх у зручний момент у вигідні інвестиції. Відмова від ліквідності сприймається як жертва, що потребує компенсації. Такою компенсацією слугує відсоток, що виплачується власнику коштів, наданих у борг.

Ступінь переваги ліквідності залежить від характеру угоди, ризику, спекулятивних міркувань. Але є й інший значущий фактор, що входить у взаємодію з прагненням до ліквідності й може впливати на норму відсотка: кількість грошей в обігу. Коли вона зростає, пропозиція в ліквідній формі збільшується, тоді як купівельна спроможність грошей падає (відбувається інфляційний процес), що робить збереження заощаджень у грошовій формі все менш привабливим. Відсоткова ставка знижується, інвестування посилюється. Кейнс у цілому песимістично оцінює можливості капіталістичної системи господарства домогтися стійких високих темпів зростання шляхом ринкового саморегулювання. Гранична схильність до споживання спадає при зростанні доходу (Кейнс вважає це економічним законом).

Відбувається падіння, що прогресує, граничної ефективності капіталу, а від цієї ефективності залежить привабливість перетворення частини доходу, що зберігається, в інвестиції. Відсоткова ставка утримується на занадто високому рівні, що також обмежує інвестиції. Тому необхідне активне державне втручання в економічне життя.

Кейнс виділяє два способи регулювання попиту: грошово-кредитну і бюджетну політику. Грошово-кредитна політика спрямована на стимулювання

попиту внаслідок зниження норми відсотка і вплив на прагнення до ліквідності. Кейнс пропонує відмовитись від золотого стандарту і регульованого «накачування» грошової маси в обігу. Кейнс відкидав обвинувачення в тому, що він пропагує інфляцію. Збільшення кількості паперових грошей в обігу призводить до загального підвищення цін лише за повної зайнятості. Поки існує безробіття, збільшення грошової маси стимулюватиме попит, а пропозиція товарів залишатиметься еластичною. Однак Дж. Кейнс визнавав, що така концепція вкрай спрощує реальність. Вплив приросту грошової маси на інвестиції може обмежитись зростанням цін і заробітної плати задовго до настання повної зайнятості.

Тут може спрацювати безліч факторів: зміна кількості грошей в обігу підсилить поточний попит перш, ніж інвестиції принесуть свої плоди; збільшення числа працюючих призведе, відповідно, до закону зниження граничної продуктивності капіталу, до зростання витрат виробництва, а отже, і цін; різна еластичність пропозиції різних факторів виробництва зумовить порушення виробничого процесу і зростання його витрат тощо. Але не загроза інфляції головне, що ставить під сумнів перетворення грошово-кредитної політики в основний інструмент стимулювання попиту. Інтерес до інвестування визначається оцінкою майбутніх вигод від капіталовкладень. В умовах економічної депресії ця оцінка вкрай низька, а взагалі в ході економічного циклу піддається різким коливанням. Кейнс дійшов висновку, що компенсувати ці стрибки впливом на норму відсотка не вдасться. Тому вирішальне значення він надає не грошово-кредитній, а бюджетній політиці.

Сутність бюджетної політики, за Кейнсом, — організація інвестицій. Скорочення або недостатнє зростання приватних інвестицій варто компенсувати за рахунок держави.

При цьому не має принципового значення, на що підуть бюджетні кошти. Важливо, щоб вони через ефект мультиплікатора привели до зростання зайнятості та збільшення національного доходу. В довгостроковій перспективі навіть безпосередньо некорисні інвестиції, подібні до будівництва єгипетських пірамід, справляють корисний вплив.

Дж. Кейнс виступав за використання бюджетних коштів приватними інвесторами через систему державних замовлень і закупівель. Він наполягав не на державних інвестиціях, а на державному регулюванні обсягу поточних інвестицій. Кейнс не заперечував можливості державного впливу на споживчий попит, але вважав це другорядною справою. Шляхи такого впливу він бачив у фіскальній політиці, що має забезпечувати рівномірний розподіл національного доходу. Збільшуючи доходи найбідніших верств, ця політика сприяла б зростанню ефективного попиту на предмети споживання. Нарешті, Кейнс виступав проти політики вільної торгівлі, за протекціонізм. Закриваючи господарство від іноземної конкуренції, державна влада створює умови для розширення вітчизняного виробництва, а отже, для підвищення зайнятості, що є умовою зростання національного доходу.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення меркантилізму.
2. Назвіть основні принципи національної економіки (меркантилізму).
3. Розкрийте характерні риси і особливості біметалічного стандарту.
4. Розкрийте механізм золотого стандарту.

Тема 8. Міжнародні економічні відносини у другій половині ХХ ст.

План

1. Програма відновлення економік країн Європи й Азії на основі економічної допомоги з боку США (план Маршалла). Основні умови надання допомоги.
2. Формування міжнародних економічних організацій та їх вплив на розвиток міжнародних економічних відносин. Етапи європейської інтеграції.
3. Неоліберальні економічні теорії та їх роль в розвитку міжнародних відносин.
4. Економічна сутність теорії В. Ойкена та Л.Ерхарда.

1 питання. Програма відновлення економік країн Європи й Азії на основі економічної допомоги з боку США (план Маршалла). Основні умови надання допомоги

Другій світовій війні передувала світова криза й поступовий вихід з цієї кризи передових країн світу. Переважною більшістю країн результати кризи були подолані.

Напередодні Другої світової війни розстановка сил залишилася такою, якою вона склалася після Першої світової війни за винятком одного важливого факту: Німеччина не лише відновила свій економічний потенціал, але й посіла провідне місце в системі світогосподарських зв'язків. За даними ООН на 1937 рік провідні країни світу посідали такі позиції в світовому промисловому виробництві: США (41,4%), Великобританія (12,5%), Німеччина (12%), Франція (6%), Японія (4,8%)¹.

Світове співтовариство дало **можливість Німеччині відновити не лише економічну, але й і воєнну потужність, й це було б головною тогочасною похибкою.** І хоча Брестський договір обмежував армію Німеччини розміром в 100 тис. Чоловік, але й німці сформували сучасно озброєну армію на місцевих (резервних) рівнях, що не передбачалося договором.

На 1939 рік Німеччина виготовляла стратегічних матеріалів на рівні Британії й Франції разом узятих, чи на рівні, що значно перевищував їхні спільні можливості. **В виплавці алюмінію** (одного з стратегічних матеріалів, на якому трималася авіаційна промисловість) Німеччина у 2,5 рази перевищила рівень Британії й Франції разом взятих (199 тис тон проти 78 тис. тон).

У 1920-30-ті роки СРСР здійснює політику, спрямовану на індустріалізацію національної економіки. У процесі реалізації цієї політики формується народногосподарський комплекс СРСР. У цьому комплексі кожній союзній республіці було відведене її власне місце. **На Україну припадала досить значна частина виробництва стратегічних матеріалів.** У загальному обсязі Радянського Союзу частка України становила понад 50% видобутку вугілля, близько 65% виплавки чавуну, близько 49% виплавки сталі, близько 68% виробництва залізної рудий.

Основними причинами такої позиції Японії були консерватизм японців щодо застосування нових технологій (зокрема в виробництві) та певна самоізоляція Японії. Питання "перед світовою війною".

- визначалися світовою кризою;
- кожна країна обрала свій шлях виходу із кризи (зокрема мілітаризація);
- нова розстановка країн.

У 30-ті роки, напередодні Другої світової війни, світове співтовариство, в першу чергу в особі найбільш розвинених країн, не зробило відповідних з висновками з тих уроків, котрі уже надала історія. Був випущений з поля зору той факт, що Німеччина дуже швидкими темпами відновлювала свій економічний капітал (нормальне явища) але й спрямовуючи його на мілітаризацію для здійснення реваншу за поразку в Першій світовій війні. Другою помилкою було незважання на відновлення Німеччиною військового потенціалу.

Друга світова війна був розв'язана Німеччиною, Італією й Японією. До війни були залучені 60 держав світу, населення які становило 4/5 населення Земної кулі. Військові дії велися на території 40 держав Європи, Азії й Африки. Збройні сили учасників війни нараховували 110 млн. чол. 2-га світова війна стала величезною економічною катастрофою для людства. Відома загальноновживана цифра 50 млн. чоловік – жертв війни (а також геноциду). Національні багатства в країнах-учасницях було б знищено загальною вартістю 360 млрд. доларів. Загальні воєнні витрати в 4,5 рази перевищили відповідний показник за 1-у світову війну.

У результаті війни в тяжкої економічному стані опинилися усі країни-учасниці за винятком США (в першу чергу європейські країни). Німеччина відчула перший спад воєнної промисловості уже в 1942 році. Держави антигітлерівської коаліції значно обійшли Німеччину у виробництві різних видів озброєнь.

2 питання. Формування міжнародних економічних організацій та їх вплив на розвиток міжнародних економічних відносин. Етапи європейської інтеграції

У 1944 році випуск продукції в всіх галузях Німеччини скоротився в обсягах до рівня 10-65%, а січні-березні 1945 р. економіка Німеччини зазнає краху, усі галузі господарства були паралізовані. Причинами такого стану були:

- припинення видобутку кам'яного вугілля;
- припинення подачі електроенергії на провідні заводи;
- припиняється виробництво авіаційного бензину;
- вичерпуються енергетичні запаси й резерви.

Загальні втрати Великобританії у війні оцінюються в 7,2 млрд. фунтів стерлінгів та 25 млрд. витрат на озброєння (до та під час війни). Британія втратила значну частину (близько 1/3) свого флоту, розвалилася Британська імперія.

Франція в 1944 р. мала рівень промислового виробництва на рівні 38% довоєнного значення, втратила весь військовий й торговельний флот, розпалася французька колоніальна система.

США скористалися економічною кон'юнктурою в світовому господарстві й, завдяки розвитку галузей ВПК, значно збагатилися й зміцнили свої позиції в міжнародному поділі роботи.

У результаті війни усі форми прояву МЕВ були порушені чи взагалі розвиток їх припинився (так, торгівля здійснювалася переважно продуктами ВПК).

У повоєнний період США пропонують Європі й всьому світові свій план виходу з кризового повоєнного стану. Цей план як механізм відновлення й регулювання МЕВ було запропоновано у вигляді плану Маршалла (запропоновано 5 червня 1947 року). Не дивлячись на те, що економіка переважної більшості країн-учасниць війни знаходилась у стані занепаду, ані західноєвропейським державам, ані США непотрібна був роль США як постачальника сировини й товарів першої необхідності в ці країни.

Пропонуючи план Маршалла, США дотримувалися таких критеріїв:

- забезпечення найбільш повної самоокупності економічних підрозділів;
- підвищення віддачі від допомоги США;
- відповідність черговому оновленню технологічної бази економіки США, яка почалося там уже на початку 40-х років.

До плану Маршалла приєдналися: Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, Швейцарія й Швеція, США. Через 1,5 – 2 роки до цих 16 приєдналася Німеччина. Відмовилися від участі в плані Маршалла (не без впливу СРСР) Албанія, Болгарія, Польща, Румунія, Угорщина, СРСР, Чехословаччина, Югославія й Фінляндія.

Характерна особливість: головні розділи плану Маршалла були погоджені із головними компаніями переважно США.

У червні 1947 року на Паризькій конференції 16 країн приєдналися до нього, створено комітет Європейського економічного співробітництва. Головна функція цього комітету – складання зведеної заявки на обсяги американської допомоги. Заявка формувалася на основі досить детальних звітів про стан економіки, про валютні резерви, про розміри воєнних руйнувань, про масштаби відновлювальних робіт. Зведена заявка (16 країн) становила в обсязі 29 млрд. доларів.

У дію план Маршалла вступив лише після того, як в квітні 1948 року Конгрес США прийняв закон «Про допомогу іноземним державам». Допомога надавалася на основі двосторонніх угод із кожною з країн. До кожної країни висувалися такі вимоги:

- відмова від націоналізації промисловості (запобігання тоталітарним формам управління);
- надання повної свободи приватного підприємництва;

- одnobічне зменшення митних тарифів на імпорт американських товарів;
- обмеження торгівлі із соціалістичними країнами.

Важливо зазначити, що після прийняття згаданого закону була створена Адміністрація економічного співробітництва, функція якої полягала у здійсненні нагляду за реалізацією плану.

3 питання. Неоліберальні економічні теорії та їх роль в розвитку міжнародних відносин

Лібералізм почав формуватися наприкінці ХУІІ століття, його джерелом була філософія та соціально-політична думка **епохи Просвітництва**.

Лібералізм як соціально-економічна та політична концепція (ідеологія) проголошує утвердження парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод; обстоює абсолютну цінність людської особистості («особа важливіша за державу») та рівність всіх людей щодо прав особистості.

Метою лібералізму є максимальне послаблення різних форм державного і суспільного примусу щодо особи (контролю особи тощо), відстоювання мирного регулювання, реформаторського здійснення соціальних перетворень.

Неолібералізм – напрям в економічній теорії, що базується на принципах неокласичної методології:

- саморегулювання економіки,
- вільна конкуренція
- економічна свобода.

Ринок розглядається як ефективна система, що якнайбільше сприяє економічному зростанню і забезпечує пріоритетне становище суб'єктів економічної діяльності.

Основні положення неолібералізму;

- розвиток ідей природного порядку та природних прав;
- заперечення розширення державного втручання;
- захист конкуренції;
- захист індивідуальної свободи на основі захисту приватної власності та засоби виробництва;
- сприяння місцевого самоврядування на противагу впливу центральних органів влади;
- підтримка політики вільної торгівлі.

Особлива роль відводиться стабілізації державної грошово-кредитної системи, та вплив через неї на податкову, інвестиційну, зовнішньоекономічну та антимонопольну політику.

Роль держави неолібералізм обмежує організацією та охороною побудованої на класичних засадах економіки. Держава має забезпечувати:

- умови для конкуренції;
- стабілізацію споживчих цін;
- соціальний захист населення;
- захист безробітних;

– здійснювати контроль там, де конкуренції бракує

Функції держави щодо соціальної сфери неолібералізм розглядає у поєднанні зі способом перерозподілу суспільних доходів, що ставляться в залежність від успіхів економіки і сприяють її розвитку.

Неолібералізм репрезентований багатьма школами, найвідомішими є:

- лондонська (Фрідріх фон Хайек);
- австрійська (Людвіг фон Мізес);
- чиказька (Мілтон Фрідмен),;
- фрейбурзька (В. Ойкен та Людвіг Ерхард);
- паризька (Жак-Леон Рюеф, Ф. Перру, Моріс Алле).

4 питання. Економічна сутність теорії В. Ойкена та Л.Ерхарда

Представники німецької (фрейбурзької) школи: Вальтер Ойкен (1891 - 1950), Александр Рюстов (1885-1963), швейцарець Вільгельм Репке (1899-1966), Арнольд Мюллер-Армак, Людвіг Ерхард зробили найбільший внесок у формування теорії неолібералізму.

В своїх дослідженнях німецькі економісти використовували методологію неокласиків і інституціональні підходи, розроблені ще історичною школою. Німецька неоліберальна теорія поєднує ідеї сильної держави, що виконує інституціональні, організаторські та виховні функції. Мета – свідомо створити сильну конкурентну економіку, здатну до самоорганізації, та саморегулювання.

Вальтер Ойкен (1891-1950) німецький економіст, філософ. Основні праці: «Критичні нотатки з проблеми грошей в Німеччині» (1923), «Міжнародна валютна проблема» (1925), «Теоретичні дослідження капіталу» (1934), «Основні принципи національної економії» (1940), «Основні принципи економічної політики» (1952 р.). У сучасній економічній теорії праця В. Ойкена «Основні принципи національної економіки» вважається однією з найвидатніших щодо методології економічного аналізу типів суспільного ладу.

В. Ойкена розвиває веберівську теорію «ідеальних типів». Він вводить поняття «ідеального типу господарства» як моделі, котра передає лише основні закономірності суспільно-економічного розвитку і не описує другорядних економічних явищ, що завжди супроводжують будь-яку економіку. На думку В.Ойкена господарські системи ніколи не існують у чистому вигляді. Вони являють собою комбінацію різноманітних господарських форм. Від того, які форми переважають у системі, залежить її тип, об'єктом дослідження можуть бути лише «ідеальні типи», «очищені» від несуттєвого. Вони зароджується на рівні індивідуального господарства (мікрорівні). Тому необхідно дослідження конкретних підприємств, домашніх господарств та планових органів.

В.Ойкен виділяє два «ідеальні типи» господарських систем – **центрально-кероване господарство та вільне ринкове господарство**. Критерій класифікації – спосіб управління господарським процесом, форми координації діяльності окремих господарських одиниць.

Ринкове господарство управляється ринком, є господарством відносин обміну. Центральнo-керoване виключає вільний ринковий обмін і управляється центральним керуючим органом.

Для **центральнo-керoванoгo гoспoдарствa** характерно планування за якого всі економічні зв'язки між економічними суб'єктами заміщено адміністративними вертикальними зв'язками центру з підприємствами. Такий тип господарства реалізувався в економіці стародавньому світу, в економічній політиці СРСР та централізоване керування у фашистській Німеччині.

Економічна політика централізації управління передбачає такий ступінь розвитку планування, і коли з одного центру визначаються обсяги та якість створених продуктів до найменших деталей за фіксованими цінами. Така форма розподілу суперечить принципу вільного вибору. Тому центральнo-керoванoму гoспoдарству властиві постійна відсутність рівноваги, інфляція та хронічний дефіцит. В. Ойкен уважав, що така централізація суперечить самій природі економіки і поступово руйнує її. В межах централізованих форм управління він розрізняв цілий ряд варіантів:

- тоталітарне центральнo-керoване гoспoдарствo;
- центральнo-керoване гoспoдарствo з вільним обміном споживчих товарів;
- центральнo-керoване гoспoдарствo з вільним вибором для споживача;
- центральнo-керoване гoспoдарствo з вільним вибором професії та робочого місця.

Тоталітарна економіка є формою, в якій уособлено всі недоліки та ознаки центральнo-керoванoгo гoспoдарствa, а іншим формам централізації можуть бути притаманні ознаки економіки ринкового типу.

Вільне ринкове господарство, побудоване на конкуренції та приватній власності, є природною основою економічного порядку, оскільки забезпечує підприємницьку ініціативу, розвиток економіки, та встановлення рівноваги завдяки дії конкурентних сил. Воно базується на принципі свободи вибору: рівня споживання, професії та робочого місця, економічних відносин.

Вирішальним чинником економічного розвитку В. Ойкен вважав **потреби**, які вільно формуються і потребують негайної реакції з боку виробника. Економічна свобода виробника визначається приватною власністю, котра забезпечує споживачеві право вільного вибору благ, а виробнику – право вільного вибору роду діяльності та отримання доходів. Конкуренція між виробниками створює умови, коли на ринку вирішується проблема визначення необхідних обсягів виробництва, його структури та рівня цін.

Але абсолютизація принципу свободи може призвести до анархії, монополізації, тоталітаризму та соціальних потрясінь і також підірватиме основи господарювання. Тому доцільно формувати систему, що сприяє економічному прогресу суспільства, і не суперечить принципу соціальної справедливості. Це можливе, на думку В. Ойкена, при оптимальному поєднанні форм двох «ідеальних типів». Цю функцію має взяти на себе держава, яка може впливати на економіку й соціальну сферу, перерозподіляючи суспільний

продукт у тих, звичайно, межах, що не призводять до порушення економічної рівноваги. Це модель **соціально-ринкової господарства**.

Основні положення соціально-економічної політики 3-ї моделі:

- прийняття антимонопольного законодавства;
- контроль за розподілом національного доходу;
- запобігання надмірної;
- соціальної диференціації населення;
- сприяння зайнятості населення, стабілізації цін, активного платіжного балансу, економічної рівноваги;
- реалізація принципу – **власність для всіх**.

Це найпродуктивніша система, що реалізувалася в ФРН, в 60-х роках досягла справжнього розквіту, завдяки необхідному економічному порядку, який встановила сильна держава. В монографії «Основні принципи економічної політики» В. Ойкен сформулював підходи до визначення «політики порядків»:

- створенні державою умов для розвитку економіки;
- формуванні конкурентного господарства;
- обмеженні економічної влади монополістичних угруповань;
- інтеграції у світове господарство, що також підриває могутність цих угруповань, зміцнювану за рахунок протекціонізму.

Держава повинна проводити активну **грошову-кредитну політику**, а через неї зможе:

- нейтралізувати нестабільність розвитку;
- оберігати недоторканність приватної власності;
- запобігати надмірному розриву у розмірах доходів різних соціальних груп і здійснювати перерозподіл сукупних надходжень на користь соціальної сфери;
- проводити зовнішньоекономічну діяльність.

Найбільш раціональний конкурентний порядок формується під впливом внутрішніх потенцій. Мистецтво економічної політики полягає в тому, щоб сприяти розвитку найбільш раціональних, відповідних до конкурентних умов, порядків.. Ойкен розрізняє дві сфери економічної політики (рис. 8.1.).

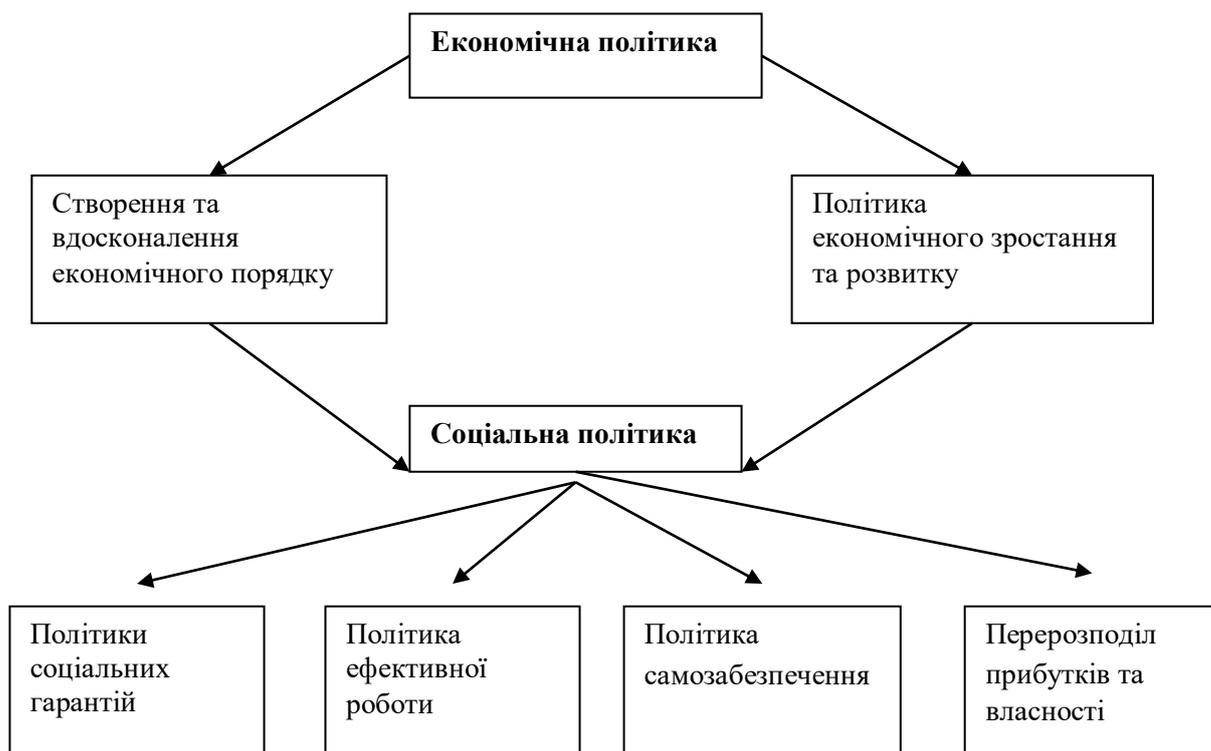

Рис. 8.1. Економічна політика за В. Ойкенем

Перша сфера – створення й удосконалювання економічного порядку, тих реальних форм у яких протікає діяльність фірм, організацій, приватних осіб. Друга сфера – власне політика впливу на процес економічного розвитку і зростання. Державна економічна політика повинна постійно готувати і удосконалювати загальногосподарські умови щодо економічного розвитку першої сфери.

Теорія «соціально-ринкового» господарства мала своїм вихідним пунктом протиставлення ринкового господарства центрально-керованому господарству, заснованому на суспільній власності, а також господарству, побудованому на базі приватної власності і централізовано керованому економічними угрупованнями (олігополія, монополія). Це була теорія «третього шляху» розвитку.

Людвіг Ерхард (1897—1977) – німецький учений-економіст, політик-практик: з 1945 по 1946 рр. був міністром господарства Баварії; з 1947 р. — професор Мюнхенського університету, керівник особливого відділу «Гроші та кредит», що готував проект грошової реформи; 1948 р. – директор управління господарства Економічної ради; з 1949 по 1963 р. – міністр народного господарства ФРН; з 1963 по 1966 р. – канцлер ФРН.

Учений-економіст був автором багатьох праць з проблем кон'юнктури, книжки "Добробут для всіх", що в ній підбито підсумки економічної реформи у

ФРН, спрямованої на свідоме створення нового економічного ладу — соціально-ринкового господарства

Л. Ерхард розпочав з проведення конфіскаційної грошової реформи, яка мала справити стимулюючий вплив на економіку та забезпечити створення засад ринкового механізму саморегуляції. **Зміст реформи** полягав у вилученні з обігу старої грошової одиниці, блокуванні рахунків, які згодом розблоковувались за умови часткового інвестування у виробництво та повного виведення з обороту решти безготівкових грошей, погашенні регулярних платежів (заробітна плата, пенсії, квартплата та ін.) за пільговим курсом, тобто грошову масу в обігу було скорочено до мінімуму[^] Крім того, було створено нову фінансову мережу на чолі з Центральним федеральним банком, незалежним від уряду.

Суть господарської реформи, що почалась одночасно із грошовою, полягала в лібералізації економічного життя. Було відновлено вільне ціноутворення, знято обмеження із заробітної плати і квартплати, відмінено нормування споживання та централізований розподіл. Одночасно було прийнято закон, спрямований проти монополізації виробництва, тобто проти обмеження конкуренції.

Особливого значення Л. Ерхард надавав вільному конкурентному ціноутворенню, що забезпечувало раціональний перерозподіл ресурсів, відновлення повноцінного обміну, стимулювання виробництва товарів, на які існує попит, урівноважування кон'юнктури, а також самоокупність та прибутковість виробництва, тобто створення умов для його дальшого розвитку.

Державна підтримка підприємництва полягала в пільговому оподаткуванні та кредитуванні малоприбуткових виробництв базових галузей (вугледобувні, сталеплавильні тощо), підприємств, що реінвестували прибуток у виробництво, а також підприємств, котрі виготовляли експортні товари, залучаючи іноземні капітали.

Зрозуміло, що реформування економіки полегшувалося надходженням матеріальної допомоги за планом Маршалла, однак отримувані суми не були такими вже значними, щоб вирішити проблеми зруйнованої економіки.

Першими наслідками реформ було те, що різко впала реальна заробітна плата, зросли ціни та рівень безробіття. Але водночас поліпшилась ситуація з пропозицією товарів, а досить швидко стабілізувались і економічні процеси.

Соціальна політика будувалася за принципами фрейбурзької школи і була спрямована на підтримку економічного курсу держави. Вона виходила з ідеї, що соціальний добробут будується на міцній економіці, тому все, що перешкоджає розвитку економіки, навіть коли воно є соціальне справедливе, не може братися до уваги.

Проведення економічної реформи натрапило на сильний опір спочатку окупаційної влади, яка нав'язувала власну економічну політику, що мала б сприяти поглибленню економічної залежності Німеччини від країн-переможниць, потім на опір профспілок і політичних партій, не згодних із жорсткою соціальною політикою, і, врешті-решт, на опір підприємців, котрим

дуже не до смаку були прийняті 1947 р. закони про декартелізацію та демонополізацію.

Крім того, згідно із міграційним законодавством стимулювався приплив робочої сили з-за кордону, що створювало умови для стабілізації ринку робочої сили, скорочувало її дефіцит. Одночасно в країну прибуло чимало емігрантів-підприємців, яких приваблювала висока норма прибутку, високий рівень попиту на товари, можливості інвестиційної діяльності. Вони мали конкурентні переваги перед місцевими підприємцями, і це викликало протест останніх, але Л. Ерхард зміг витримати й ці протести.

Наступним випробуванням для нового курсу були наслідки корейської кризи (1951), що призвела до зростання цін, інфляційних процесів. Закінчувався термін дії "плану Маршалла", у зв'язку з чим постала проблема дефіциту торгового балансу. Усі політичні партії та угруповання почали вимагати прямого втручання держави в економіку. Однак і в цьому разі Л. Ерхард відповів відмовою. За кілька років навіть найбільш упереджені його противники не могли не визнати, що він переміг.

У країні швидкими темпами відновлювалось виробництво (вже у кінці 1949 р. було досягнуто його довоєнного рівня), бурхливо розвивалося житлове будівництво, зменшувалося безробіття (до кінця 50-х рр. воно стабілізувалось і щорічно знижувалося майже на 5%), почали зростати витрати держави на соціальні потреби.

Економіка ФРН швидко інтегрувалась у світове господарство, оскільки лібералізувався зовнішньоекономічний обмін, за рахунок пільг та кредитів на виробництво експортних товарів зросли обсяги експорту та його конкурентоспроможність.

Державне втручання в економіку обмежувалось правовим регулюванням та непрямим впливом, що не шкодив вільному ринковому механізмові. Пряма участь держави в суспільному житті не виходила за межі соціальної сфери.

Становлення соціально-ринкової економіки відбулось у дуже стислі строки. В 1957 р. на з'їзді Християнсько-демократичного союзу Л. Ерхард проголосив початок нового етапу розвитку «соціально-ринкового господарства». Перший етап, тобто пошук найліпшого «природного економічного порядку» завершився утворенням **«сформованого суспільства»**, яке досягло високого рівня добробуту та економічної стабільності. Наступна стадія розвитку пов'язується з подальшим удосконаленням соціальної функції держави, зростанням витрат держави на соціальну сферу й розвитком соціальної інфраструктури. Основні принципи державного устрою:

- існування незмінних геополітичних національних інтересів тієї чи іншої країни не підкріплено неспростовними аргументами;
- зовнішній світ в цілому сприяє втіленню та утвердженню основоположних ліберальних принципів індивідуальної свободи, індивідуалізму, демократії, прав людини, правових основ МО;
- лібералізму властивий імпульс до активної зовнішньої політики, часом доходять до ліберального експансіонізму;

- лібералізму властиві принципи і норми права, орієнтація на міжнародні організації;
- лібералізм відрізняє віра в те, що саме економічне зростання на вільній ринковій основі є головним чинником зовнішньополітичної могутності і загального положення держави на світовій арені;
- лібералізм невіддільний від прогресизму, який в даному випадку розуміється не просто як поступальна еволюція природи МО до їх все більшої керованості і миролюбства, а як віра у те, що розвиток світових процесів веде в кінцевому рахунку до втілення ідеалів ліберальної ідеології;
- лібералізм орієнтується на цілі розвитку національного внутрішні, якими є потреби громадянського суспільства, а не держави. 50-70 роки неоліберали вважали, що найбільшій критики варто піддати положення політичного реалізму.

Також неоліберали вважають, що невеликі держави в цей період володіють більшими можливостями для міжнародного впливу, тим більше. Що в міжнародній системі починається дифузія, тобто збільшується кількість акторів і їх напрямок інтересів передбачити не завжди можливо. Враховуючи різноманітність інтересів, національний інтерес перестає бути пріоритетним і самі МО не можуть розглядатися тільки як міждержавні.

Цей період розглядається неолібералами як переділ зон світового впливу і принципів функціонування світової системи:

1) основою нових тенденцій є зростаюча взаємозалежність світу під впливом мікроелектронної революції, революції в засобах зв'язку, транспорту і комунікації.

2) розвиток комунікації нетрадиційних акторів міжнародних відносин, т. е. урядових організацій, фінансових фірм, приватних груп, демографічних потоків, мафіозних груп і т. д

3) держава втрачає здатність діяльність інших акторів, яка все частіше здійснюється в обхід державного суверенітету і всупереч йому.

І як результат – держава втрачає монополію на ведення МО. Звуження повноважень національних урядів, збільшення різноманіття акторів призводить до зростання анархії в МО, роблять відносини некерованими і погано піддаються структурування.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення неолібералізму.
2. Назвіть основні принципи національної економіки (неолібералізму).
3. Розкрийте характерні риси і особливості «сформованого суспільства»
4. Розкрийте механізм соціально-ринкового господарства.

Плани практичних занять та завдання для самостійної роботи

Тема 1. Сутність міжнародних економічних відносин та їх теоретичні засади.

План

1. Основні теоретичні засади та тенденції формування міжнародних господарських зв'язків, їх історія та сучасний стан.
2. Форми міжнародних економічних відносин.
Особливість розвитку економіки та міжнародних економічних відносин країн у тісному зв'язку та в системі міжнародної економіки
3. Методи вивчення та дослідження міжнародних економічних відносин
4. Значення міжнародних економічних відносин для економіки окремої країни та світового співтовариства в цілому.

Завдання для самостійної роботи

1. У чому полягає сутність міжнародних економічних відносин?
2. Чи можна ототожнювати поняття «міжнародні економічні відносини» (МЕВ) та «міжнародна економіка»?
3. Що є об'єктом, предметом і суб'єктами вивчення міжнародних економічних відносин?
4. У чому полягає сутність генетичних та структурних зв'язків у системі МЕВ ?
5. Чи існує взаємозв'язок між міжнародними економічними відносинами та іншими економічними науками?
6. Визначте форми міжнародних економічних відносин.
7. Чи можна розглядати міжнародні економічні відносини як систему? Чому?
8. Які методи використовуються для пізнання сутності та особливостей розвитку МЕВ?

Теми рефератів

1. Особливості міжобщинного та міжплемінного обміну
2. Розвиток диверсифікації торгівлі в давніх цивілізаціях.
3. Неолітична революція та її вплив на розвиток торгівлі.
4. Урбанізація суспільно-економічного життя та виникнення першої цивілізації Шумеру (Месопотамія).
5. Розвиток транзитної торгівлі.
6. Торговельні зв'язки суспільств трипільської культури.
7. Роль Трипільської культури у розвитку торговельно-економічних зв'язків на території сучасної України.

Тема 2. Міжнародні господарські зв'язки античності (4 години) (Заняття 1)

План

1. Формацийний та цивілізаційний підходи в економічній та історичній науці
.Об'єктивна необхідність інтеграції економіки держави до системи міжнародного поділу праці, міжнародних господарських процесів.
2. Генезис простого товарного виробництва у первісній суспільно-економічній формації
3. Економічний розвиток Стародавній Греції та Стародавнього Риму
4. Розвиток економічної думки Стародавній Греції та Стародавнього Риму
5. Порівняльна характеристика рабовласницького суспільства у Стародавній Греції та Стародавньому Римі
6. Порівняльна характеристика античного та азійського способів виробництва
7. Форми господарських зв'язків..Утвердження виробничої спеціалізації в окремих містах та державах. Господарство античних полісів.
8. Формування торгового капіталу та класу купців
9. Міграція робочої сили як специфічна риса міжнародних економічних відносин стародавніх держав

Завдання для самостійної роботи

1. Дати визначення термінів: міжнародні економічні відносини, світове господарство, світова економіка, формація, цивілізація.
2. Дати визначення термінів: спеціалізація, поділ праці, суспільний поділ праці, привласнююче господарство, відтворююче господарство, політико-господарська система, грошово-кредитні відносини, лихварство, інститут такмару, інститут кару, кредит.
3. Проаналізувати характер доісторичних господарських зв'язків на території України.
4. Систематизувати наукові погляди на торгівельні та грошові відносини за стародавніх часів.

Теми рефератів

1. Створення великої Афро-Євразійської торгової мережі античної доби.
2. Торгові шляхи античного періоду.
3. Платіжні засоби в античній торгівлі.
4. Структурні особливості римської торгівлі.

Тема 3. Особливості античної торгівлі на території сучасної України

План

1. Особливості та закономірності розміщення античних виробничих центрів на території сучасної України.
2. Міжнародна торгівля як основна форма господарських зв'язків її структура та динаміка розвитку.
3. Зовнішня торгівля північно-причорноморських міст, формування торгово-транзитних центрів.

Завдання для самостійної роботи: (2 год.)

1. Дати визначення термінів: феодална рента, грошова рента, васальні відносини, ремесло, магдебурзьке право.
2. Дослідити основні положення “Руської правди” та визначити її вплив на формування господарської системи.
3. Проаналізувати процес поширення Магдебурзького права на українські міста.

Теми рефератів

1. Основні напрями торгівельних зв'язків Степової Скіфії.
2. Зародження товарно-грошових відносин у зонах Північного Причорномор'я

Тема 4. Особливості міжнародних економічних відносин середньовіччя

План

1. Етапи розвитку міжнародних економічних відносин середньовіччя. Форми розвитку торгівлі.
2. Посилення ролі торговельних шляхів в міжнародній торгівлі Середньовіччя. Систематичність грошових відносин.
3. Поширення та розвиток лихварського капіталу та поступове переростає та його в позичковий капітал.
4. Формування кредитних відносини як складової валютно-кредитних відносин.

Завдання для самостійної роботи

1. Дати визначення термінів: натуральне господарство, феодалні відносини, рента, цех, ярмарок, мито, лихварський капітал, банк.
2. Вплив Великих Географічних відкриттів на систему МЄВ в епоху середньовіччя.

3. Визначити основні етапи колонізації та її вплив на формування системи МЄВ.
4. Дати визначення термінів: феодална рента, грошова рента, васальні відносини, ремесло, магдебурзьке право.
5. Дослідити основні положення «Руської правди» та визначити її вплив на формування господарської системи.
6. Проаналізувати процес поширення Магдебурзького права на українські міста.

Тема 5. Зовнішня торгівля в умовах розвитку індустріальної цивілізації.

План

1. Зародження індустріального виробництва у Західній Європі.
2. Промислові революції та Великі географічні відкриття. Формування світової торгівлі.
3. Розвиток біржової торгівлі, спеціалізованих бірж.
4. Особливості розвитку меркантилізму та фізіократизму в західноєвропейській країнах та в Україні. Вплив розвитку нових форм господарювання та майнової диференціації на зовнішню торгівлю. Формування теорії ринку. Маржиналістична революція

Завдання для самостійної роботи

1. Причини занепаду епохи середньовіччя та передумови виникнення індустріальної цивілізації.
2. Нові теорії міжнародної торгівлі (Д. Рікардо, А. Сміт).
3. Вплив промислового перевороту на розвиток форм прояву МЄВ. Індустріалізація провідних країн світу.
4. Роль банків в умовах становлення індустріальної цивілізації.
5. Особливості індустріалізації в Україні.

Тема 6. Міжнародні монетарні відносини і міжнародний рух капіталу .

План

4. Розвиток товарно-грошових відносин на основі монетаризму. Особливості розвитку монетарної теорії та її вплив на міжнародні економічні відносини.
5. Причини міжнародного руху капіталу. Форми вивезення та міжнародної міграції капіталу. капіталу.
6. Наслідки міжнародного руху капіталу.
7. Розвиток альтернативної течії економічної теорії в умовах посилення конкуренції та поглиблення суперечностей ринкової економіки. Національна політична економія. Фрідріх Ліст(1789 – 1846)

Завдання для самостійної роботи

1. Дати визначення термінів: індустріальна цивілізація, світовий ринок, абсолютні переваги, порівняльні переваги, первісне нагромадження капіталу, акціонерний капітал, фінансова олігархія, золотомонетний стандарт, золото-девізний стандарт.
2. Виникнення та розвиток товарних бірж та їх вплив на формування світового ринку.
3. Роль винаходів та формування патентно-ліцензійної торгівлі на межі XIX- XX ст

Міжнародна трудова міграція.

План

1. Міжнародна трудова міграція як форм міжнародних економічних відносин та складова світового господарства.
2. Сутність причини та форми трудової міграції. Історичні типи розвитку міграційних процесів: екстенсивний та інтенсивний.
3. Етапи міграції робочої сили в індустріальну епоху. Четвертий етап трудової міграції після Другої світової війни і дотепер та його особливості.

Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть основні причини розвитку міжнародної міграції робочої сили.
2. Схарактеризуйте джерела міжнародної міграції робочої сили.
3. Розкрийте характерні риси європейської еміграції.
4. Що таке еміграційно-інтенсивні регіони?

Тема 7. Зовнішньоекономічні зв'язки міжвоєнної доби (між Першою і Другою світовими війнами)

План

1. Економічні наслідки першої світової війни. .План Дауеса та його наслідки.
2. Господарство розвинутих країну 20-і роки. Світова економічна криза 1929-1933 рр.
3. Роль кейнсіанської теорії в стабілізації економіки та розвитку міжнародних економічних відносин. Макроекономічне регулювання ринкової економіки та забезпечення
4. Макроекономічної рівноваги.

Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть основні причини уповільнення розвитку міжнародної торгівлі

- у міжвоєнний період.
2. Схарактеризуйте динаміку зовнішньої торгівлі під час Великої кризи і депресії.
 3. Розкрийте структурні зрушення, що відбуваються в зовнішній торгівлі.
 4. Опишіть структуру експорту готової продукції.
 5. Вкажіть основних лідерів світового експорту.

Тема 8. Міжнародні економічні відносини у другій половині ХХ ст.

План

1. Програма відновлення економік країн Європи й Азії на основі економічної допомоги з боку США (план Маршалла). Основні умови надання допомоги
2. Формування міжнародних економічних організацій та їх вплив на розвиток міжнародних економічних відносин. Етапи європейської інтеграції.
3. Неоліберальні економічні теорії та їх роль в розвитку міжнародних відносин.
4. Сучасні. форми міжнародних економічних відносин. Міжнародна торгівля. Міжнародний рух капіталу. Міжнародні валютно-фінансові відносини. Міжнародна допомога. Трудова міграція.

Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть основні чинники міжнародного руху капіталу в 50-ті – 80-ті роки ХХ ст..
2. Визначте основні положення плану Маршалла.
3. Опишіть напрями руху прямих іноземних інвестицій.
4. З'ясуйте функції та роль міжнародних економічних організацій.
5. Вкажіть причини та фактори післявоєнних міграційних хвиль.
6. Схарактеризуйте особливості міжнародної торгівлі другої половини ХХ ст..

Приклади тестових завдань

1. Перші великі суспільні поділи праці:

- а) відокремлення промисловості та торгівлі;
- б) міжнародна міграція капіталу;
- в) відокремлення землеробства та скотарства;
- г) виділення ремесла
- д) правильні відповіді в, г.

2. Експорт – це:

- а) транзит товарів;
- б) ввезення іноземних товарів;
- в) вивіз товарів, що виробляються в державі.

3. Важливі ремісничо-торговельні центри Греції:

- а) Мілан, Париж, Берлін;
- б) Рим, Капуя, Генуя;
- в) Афіни, Мілет, Коринф, Халіке.

4. Основними торговельними маршрутами Київської Русі були:

- а) шлях «Від варяг до греків,»;
- б) «Соляний шлях»;
- в) «Залізний шлях»;
- г) усі відповіді вірні ;

5. Ознаками міжнародної економіки є:

- а) розвинута сфера міжнародного обміну товарами на базі міжнародної торгівлі;
- б) розвинута сфера міжнародного руху факторів виробництва, перш за все у формах ввезення-вивезення капіталу, робочої сили і технології;
- в) самостійна міжнародна фінансова сфера, не пов'язана з обслуговуванням міжнародного руху товарів та руху факторів виробництва;
- г) всі відповіді правильні

6. Типи міждержавної торгівлі стародавніх цивілізацій

- а) експортно-імпортна;
- б) транзитна;
- в) зустрічна;
- г) компенсаційна;
- д) правильні відповіді а, б.
- д) економічна політика держав, що виходить із принципів відкритої економіки;
- є) всі відповіді правильні.

7. Провідна форма міждержавних економічних зв'язків в стародавніх цивілізаціях:

- а) міграція робочої сили;
- б) вивіз капіталу;
- в) зовнішня торгівля.
- г) міжнародна передача технології;

8. До сучасних факторів виробництва належать:

- а) праця, технологія, земля, капітал;
- б) праця, технологія, земля, капітал, інформація;
- г) земля, праця та капітал.

9. Що є формами міжнародних економічних відносин:

- а) міжнародна торгівля;
- б) міжнародна міграція капіталу;
- в) міжнародна міграція робочої сили;
- г) міжнародна передача технології;
- д) міжнародні валютно-фінансові й кредитні відносини;
- є) вирішення глобальних проблем;
- ж) правильні відповіді а, б, в, г, д.

10. Зменшення сукупної пропозиції на фоні збільшення сукупного попиту приводить:

- а) до збільшення ціни за фіксованого обсягу виробництва;
- б) зменшення ціни за фіксованого обсягу виробництва;
- в) збільшення ціни при зменшенні обсягу виробництва.

11. Еміграція — це:

- а) в'їзд працездатного населення в певну країну з-за кордону;
- б) виїзд працездатного населення з певної країни за кордон;
- в) переселення працездатного населення з одних країн в інші терміном більше року, викликане причинами економічного або неекономічного характеру

12. Спільною рисою стародавніх цивілізацій є:

- а) характер господарювання;
- б) особливості торгівлі;
- в) міграція населення

13. Міжгалузєва спеціалізація – це:

- а) вищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;
- б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;
- в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;
- г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

14. Е. Хекшер і Б. Олін були економістами:

- а) німецькими;
- б) французькими;
- в) шведськими;
- г) італійськими.

15. Прихильники протекціонізму стверджують, що митні тарифи необхідні:

- а) для захисту молодих галузей від іноземної конкуренції;
- б) поповнення державних доходів;
- в) збільшення внутрішньої зайнятості;
- г) всі відповіді правильні;
- д) немає правильної відповіді.

16. Теорію конкурентних переваг вперше сформулював:

- а) Томас Мальтус;
- б) Альфред Маршалл;
- в) Олег Кузьмін;
- г) Давид Рікардо;
- д) Адам Сміт;
- є) Майкл Портер;
- ж) Елі Хекшер та Бертіль Олін.

17. Міжнародна політика - це:

- а). Усі нижче перераховані визначення.
- б). Діяльність держави у сфері зовнішньоекономічних відносин, яка витікає з інтересів країни та суб'єктів.
- в). Здійснення міжнародних економічних відносин на найвідповідальнішому рівні, дотримання правових та договірних норм
- г) ЗЕД країн та їх суб'єктів.
- д) Сукупність методів і засобів, спрямованих на досягнення цілей та завдань, що впливають з інтересів суб'єктів міжнародних відносин.

18. До тарифних методів торгової політики належать:

- а) мита, субсидії та квоти;
- б) мита, квотування, ліцензування;
- в) мита та тарифні квоти.

19. Прихильником меркантилізму був:

- а) А. Сміт;
- б) Д. Рікардо;
- в) Д. Х'юм;
- г) Т. Мен.

20. Прихильники фритредерства стверджують, що митні тарифи необхідні:

- а) для захисту молодих галузей від іноземної конкуренції;
- б) поповнення державних доходів;
- в) збільшення внутрішньої зайнятості;
- г) всі відповіді правильні;
- д) немає правильної відповіді.

21. До економічних причин міжнародної міграції

- а) відмінності в оплаті праці та пенсійному забезпеченні, особисті та екологічні;
- б) релігійні, політичні, стихійні, воєнні, геополітичні, особисті, екологічні;
- в) різниця в оплаті праці, відмінності в оподаткуванні, різне пенсійне забезпечення.

22. У платіжному балансі показники, що характеризують міграцію робочої сили, класифікуються за такими статтями:

- а) заробітна плата нерезидентів, перекази робітників, податки, отримані від нерезидентів;
- б) трудовий дохід, переміщення мігрантів, перекази робітників;
- в) заробітна плата нерезидентів, перекази нерезидентів, оподаткування нерезидентів.

23. Автаркія - це політика, мета якої полягає:

- а) у зведенні до мінімуму залежності економіки країни від інших країн;
- б) у скасуванні тарифних і нетарифних бар'єрів у міжнародній торгівлі;
- в) у запровадженні єдиної валюти у межах міжнародного економічного об'єднання;
- г) у поглибленні міжнародної економічної інтеграції.

24. Надання технічних знань, необхідних для монтажу та експлуатації устаткування, підготовка техніко-економічних обґрунтувань проектів називається:

- а) "ноу-хау";
- б) інжиніринг;
- в) франчайзинг.

25. Неокласична макроекономічна школа допускає, що:

- а) ціни приводять попит і пропозицію до рівноваги, конкуренція і ринок досконалі, державне втручання небажане;
- б) ціни приводять попит і пропозицію до рівноваги, конкуренція і ринок досконалі, необхідне державне втручання;
- б) основною проблемою є макроекономічні коливання, які впливають на ціни, конкуренція недосконала, державне втручання бажане.

26. Конвертованість валюти — це:

- а) можливість переказу національної валюти за кордон;
- б) показник, що характеризує здатність валюти вміщатись у конверт;
- в) здатність резидентів і нерезидентів вільно обмінювати національну валюту на іноземну;
- г) здатність резидентів і нерезидентів вільно обмінювати іноземну валюту на національну

27. Ямайська валютна конференція:

- а) розв'язала проблеми обміну валют на золото;
- б) прийняла рішення про випуск євро;
- в) затвердила долар як єдиний резервний засіб;
- г) розв'язала проблеми вільного вибору режиму валютного курсу;
- д) скасувала обмін долара США на золото.

28. Світовий ринок - це:

- а). Відповіді в) і г).
- б). Організація бартерних операцій.
- в). Система відносин обмінного характеру, що існує між суб'єктами МЕВ і базується на міжнародному поділі праці.

г). Торгівля між суб'єктами різних країн.

д). Частина світового ринку, система обмінних відносин, що побудована на організації купівлі-продажу продуктів матеріального виробництва.

29. Концепція А. Сміт ґрунтується на таких припущеннях:

а) відсутність технічного прогресу;

б) повна зайнятість;

в) існує один чинник виробництва (праця);

г) усі відповіді правильні;

д) правильна відповідь відсутня.

30. Яку з наведених передумов не взяв до уваги Д. Рікардо, розробляючи теорію відносних переваг:

а) рішення про спеціалізацію приймається з урахуванням транспортних витрат;

б) попит і пропозиція на товар абсолютно еластичні;

в) фактори виробництва мобільні;

г) в обміні беруть участь два товари, що виготовляються у двох різних країнах.

Рекомендована література Базова

1. Алдієва-Барановська. Глобальний бізнес: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2013. – 560 с.
2. Амеліна І.В. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2013. – 256 с.
3. Гребельник О.П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: Підручник. – К.: ЦУЛ, 2013. – 452 с.
4. Гронтковська Г.Е. Міжнародна економіка: навч. посіб. – К.: Кондор, 2014. – 382 с.
5. Дахно І.І. Світова економіка. – К.: ЦНЛ, 2006. – 264 с.
6. Ковальчук В.М. Світова економіка: навч. пос. – К.: ЦУЛ, 2014. – 632 с.
7. Ковальчук К.Ф. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції в сучасних умовах: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2014. – 208 с.
8. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях і відповідях: підручник. – К.: ЦУЛ, 2017. – 228 с.
9. Козак Ю.Г. Міжнародна торгівля: підручник. - К.: ЦУЛ, 2015. – 272 с.
10. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини / В. В. Козик, Л. А. Панкова, Н. Б. Даниленко. – К.: Знання, 2016. – 406 с.
11. Кулішов В.В. Глобальна економіка: навч. посіб. – К.: Ліра-К, 2017. – 208 с.
12. Макаренко М.І. Міжнародні фінанси: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2013. – 548 с.
13. Макаренко М.І. Європейська інтеграція: навч.-метод посіб. – К.: ЦУЛ, 2015. – 344 с.
14. Міжнародні відносини: ментальність, геополітика, глобалізація: навч. посіб. / П.М. Лісовський. – К.: Кондор, 2017.
15. Плотніков О.В., Горбач Л.М. Міжнародні економічні відносини: підручник. – К.: Кондор, 2017.
16. Торгова Л.В. Основи зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. – К.: Кондор, 2014. – 510 с.
17. Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини / Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2006. – 386 с.
18. Фомішин С.В. Міжнародна економіка: навч. посіб. – К.: Ліра-К, 2014. – 456 с.
19. Чернега О.Б. Міжнародна економічна діяльність України: навч. посіб. – К.: Кондор, 2014. – 544 с.
20. Чернега О.Б. Міжнародні стратегії економічного розвитку: навч. посіб. – К.: Кондор, 2014. – 360 с.
21. Шкарлет С.М. Міжнародні економічні відносини та менеджмент в умовах посилення глобалізаційних процесів: навч.-метод посіб. – К.: ЦУЛ, 2017. – 528 с.
22. Бочан І.О. Міжнародна економіка: навчальний посібник / І.О. Бочан, В.Г. Поплавський, М.М. Бігус. – Львів: УАД, 2012. – 302 с.

23. Міжнародні економічні відносини: Навчальний посібник / А.І. Боярчук, Р.П. Огородник, І.А. Плющик, Н.М. Антофій, Н.Є. Федорова – Херсон, ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», – 2018. – 374 с.
24. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини: навч. посіб. / Т.В. Шталь, В.О. Козуб, В.С. Артеменко та ін. – Харків: Форт, 2015. – 364 с.
25. Міжнародні економічні відносини: навч. посібник / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко. -8-ме вид., перероб. і доп. -К.: Знання, 2011.-470 с. : іл. + додатки. -(Вища освіта ХХІ століття)
26. Вступ до спеціальності «Міжнародні економічні відносини»: навчальний посібник / А.П. Голіков, Н.А. Казакова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016.- 116 с. ISBN 978-285-260-8
27. Міжнародні економічні відносини: підручник / за ред.. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.:ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 464 с. ISBN 978-966-285-134-2
28. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини : навч. посібник / Т.В. Шталь [та ін.]. – Харків: «Видавництво «Форт»,2015. – 364с.
29. Мацелюх Н.П. Історія економіки та економічної думки. Політична економія. Мікроекономіка. Макроекономіка [текст]: навч. посібник. 2-ге вид., перероблю і доп. / Мацелюх Н.П., Максименко І.А. - К.: Центручбової літератури, 2014. – 382 с.

Допоміжна

1. Bezrukova N.V. New trends in economic globalization: trade and investment aspects / N.V. Bezrukova, V.A. Svichkar // *The Advanced Science Journal (USA)*. – 2015. – №5. – P. 17-20.
2. Chychkalo-Kondratska I.B. The peculiarities of investment flows by countries at different levels of economic development in conditions of globalization: regional aspect / I.B. Chychkalo-Kondratska, A.A. Buryak // *Economic Annals-XXI*. – 2014. – № .11 – 12. – С. 88 – 92.
3. Ryneiska L. Intercultural communication in modern global economy: problems and solutions / L. Ryneiska, O.Kozak, O.Kalnik, V. Myroshnichenko // *Social Education Project of Improving Knowledge in Economics*. – 2016. - № 12. – С. 172 – 175.
4. Rzhepishevs'ka V.V. Instruments of strategic planning industrial enterprises in the current economic conditions / V.V. Rzhepishevs'ka, O.V. Grin'ko // *Economics, management, law: innovation strategy: Collection of scientific articles*. - Henan Science and Technology Press, Zhengzhou, China, 2016.- 364 p. – P. 161-164.
5. Titarenko L. Features of the integration development of Ukraine // «Economics, Management, Law: socio-economic aspects of development»: Collection of scientific articles. - Edizioni Magi, Roma, Italia. 2016. P. 76-81.
6. Titarenko L. Marchyshynets O. Pluzhnyk A. Monetary instruments of national security in the context of globalization // *Economics, management, law: problems of establishing and transformation: Collection of scientific articles*. - Al-Ghurair Printing & Publishing LLC, Dubai, UAE. 2016. - P. 96-101.
7. Амеліна І.В., Безрукова Н.В., Свічкарь В.А. Управління торговими марками в процесі інтернаціоналізації підприємства / Менеджмент у ХХІ сторіччі: методологія і практика: [Колективна монографія]. – Полтава, 2015. – 346 с. – С. 183-190.
8. Безрукова Н.В. Міграція робочої сили з України до ЄС: аналіз особливостей та наслідків / Н.В. Безрукова, В. А Свічкарь // *Бізнес Інформ*. – 2016. – №2. – С. 21-27.
9. Безрукова Н.В. Міжнародний франчайзинг як форма освоєння світових ринків: особливості розвитку та вплив на світовий валовий продукт / Безрукова Н.В., В.В. Семенець // *Економічний простір*. – 2016. - № 106. – С. 16-26.
10. Безрукова Н.В. Сучасна архітектура глобальної економіки: аналіз змін та тенденцій / Н.В. Безрукова, В. А Свічкарь // *Бізнес Інформ*. – 2015. – №9. – С. 25-31.
11. Булана О. Державна підтримка підприємств реального сектора економіки в Україні в умовах її інтеграції у СОТ і ЄС / О. Булана // *Економіка України*. – 2011. – № 2. – С. 68 – 78.

12. Мокляк М.В., Попова Ю.М., Литвин І.В. Інтеграція економічних та інформаційних процесів: сучасний стан і перспективи розвитку: [колективна монографія] / за заг. ред. Л.М. Савчук. – Дніпропетровськ: Герда, 2015. – 500 с. – С. 155-165.
13. Попова Ю.М. Вплив європейської інтеграції на розвиток ринку страхових послуг в Україні / Ю.М. Попова, А.С. Пістряк // Економіка і регіон. – 2016. – № 2 (57). – С. 81–85.
14. Попова Ю.М. Міжрегіональне співробітництво України та Республіки Польща у контексті інтеграції України до ЄС / Ю.М. Попова, Л.М. Радченко, А.С. Якушенко // Економічний простір. – 2016. – №106. – С. 36-44.
15. Попова Ю.М., Радченко Л.М. Торговельно-економічне співробітництво США та України в умовах глобалізації // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – № 10. – С. 106 – 111.
16. Ринейська Л.С., Глуховеря Е.В. Людський фактор у розвитку інноваційної глобальної економіки // Ефективна економіка. [Електронний ресурс]. – 2015. – № 11. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua/>
17. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні) підручник / за ред. В.О.Онищенко / В.О.Онищенко, А.Ю.Бережна, Л.О.Птащенко, І.Б.Чичкало-Кондрацька.- К.: «Центр учбової літератури», 2016. – 600 с.
18. Чичкало-Кондрацька І.Б. Перспективи розвитку експорту української органічної продукції до Європейського Союзу / І.Б. Чичкало-Кондрацька, О.І. Федіна // Економічний простір. – 2016. – № 105. – С. 34 – 47
19. Чичкало-Кондрацька І.Б. Розвиток міжнародної інвестиційної діяльності України в умовах інтеграції у глобальний простір: [монографія] / І.Б. Чичкало-Кондрацька, Ю.М. Попова, А.А. Буряк; за ред. І.Б. Чичкало-Кондрацької. – Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2013. – 170 с.

Навчальне видання

Титаренко Любов Михайлівна

Навчальний посібник
«Теорія та історія міжнародних економічних відносин»

Редактор Я. В. Новічкова
Коректор І.Л. Петренко
Комп'ютерна верстка Л.М.Титаренко

Поліграфічний центр
Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка
36601, м. Полтава, пр. Першотравневий, 24
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК, №3130 від 06.03.2008 р.

Віддруковано з оригінал-макета ПЦ НУПП

